DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA YAKLAŞIMLARINDA HAFIZA MEKANLARININ ROLÜ: ZİRAAT MEKTEPLERİ

Şehriban ÇIRAK

Ocak, 2024
İZMİR

SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA YAKLAŞIMLARINDA HAFIZA MEKANLARININ ROLÜ: ZİRAAT MEKTEPLERİ

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı

Şehriban ÇIRAK

Ocak, 2024
İZMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

ŞEHRİBAN ÇIRAK tarafından **PROF.DR. HÜMEYRA BİROL** yönetiminde hazırlanan **"SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA YAKLAŞIMLARINDA HAFIZA MEKANLARININ ROLÜ: ZİRAAT MEKTEPLERİ"** başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof.Dr. Hümeyra BİROL

Danışman

.....

Prof.Dr. Deniz ÖZKUT

Jüri Üyesi

.....

Doç.Dr. Fatma Feyzal ÖZKABAN

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Okan FISTIKOĞLU

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışma sürecimin en başından itibaren şansım olan, mesleki duruşuna her zaman saygı duyduğum çok kıymetli danışmanım Prof.Dr. Hümeyra Birol'a teşekkürlerimi sunarım.

Arşivlerini benimle paylaşan, yerel halka ulaşmamı sağlayan ve anket çalışmalarıma destek olan, güler yüzlü ve yardımcı çalışanlarıyla; Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne, Balıkesir Kent Arşivi'ne, Kepsut Belediyesi'ne, Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne, Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ne teşekkürlerimi borç bilirim.

Yazım sürecim boyunca destek ve motivasyonlarıyla yanımda olan, beni cesaretlendiren yakın arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ederim.

Şehriban ÇIRAK

SÜRDÜRÜLEBİLİR KORUMA YAKLAŞIMLARINDA HAFIZA MEKÂNLARININ ROLÜ: ZİRAAT MEKTEPLERİ

ÖZ

Bu çalışma sürdürülebilir koruma yaklaşımları ile hafıza mekânlarının ilişkisi üzerine kurulmuştur. Disiplinlerarası bir kavram olan hafıza, mekânsal bir temsil olarak değerlendirilmiştir. Hafıza-deneyim-mekân üçlüsünün aynı çözünürlükte değerlendirilerek hafıza mekânlarının temel bileşeni olan anı ve bellek değerlerinin sürdürülebilirliğinin irdelenmesi amacıyla, Geç Osmanlı Dönemi tarım politikalarının kentsel mekanda yansımaları olan ziraat mektepleri seçilmiştir. Yerleşkelerin kentsel ve toplumsal anlamının kurulumu ve hafıza mekanı niteliğine ilişkin tespitler, dönüşümü etkileyen tarihsel eşikler üzerinden aktarılmaktadır. Bu kapsamda ulaşılan veriler mimari, çevresel etki, aidiyet değerleri ve toplumsal sahiplenme durumu üzerinden irdelenmektedir.

Çalışmanın amacı, günümüzde varlığını sürdüren örneklem alanları üzerinden hafıza mekânlarının niteliklerinin araştırılması ve kültürel süreklilik kapsamında sürdürülebilir koruma yaklaşımlarında rolünün anlaşılmasıdır. Bu kapsamda, belirlenen kavramların açılımlarının, kavramsal çerçevede ilişkilerinin ve tartışmalarının yapılması öngörülmüştür. Tespit edilen değerlerin sürekliliğin sağlanması, fiziksel varlığının yanında kullanıcısıyla kurduğu bağların da bir kültürel miras olarak korunması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: toplumsal hafıza, hafıza mekânları, sürdürülebilir koruma, tarım politikaları, ziraat mektepleri

THE ROLE OF MEMORY SPACES IN SUSTAINABLE CONSERVATION APPROACHES: AGRICULTURAL SCHOOLS

ABSTRACT

This study is based on the relationship between sustainable conservation approaches and memory places. The concept of memory, which is an interdisciplinary concept, has been evaluated as a spatial representation. In order to examine the sustainability of memory and memory values, which are the basic components of memory spaces, by evaluating the memory-experience-space trio at the same resolution, agricultural schools that are reflections of the agricultural policies of the Late Ottoman Period in urban space were selected. The establishment of the urban and social meaning of the campuses and the determinations regarding their quality as memory spaces are conveyed through historical thresholds that affect the transformation. In this context, the data obtained are examined in terms of architecture, environmental impact, values of belonging and social ownership.

The aim of the study is to investigate the qualities of memory places through sample areas that continue to exist today and to understand their role in sustainable conservation approaches within the scope of cultural continuity. In this context, it is envisaged to explain the determined concepts, their relationships and discussions within the conceptual framework. The continuity of the determined values must be ensured, and the bonds established with the user, as well as their physical existence, must be protected as a cultural heritage.

Keywords: social memory, memory places, sustainable conservation, agricultural policies, agricultural schools

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU ii

TEŞEKKÜR iii

ÖZ iv

ABSTRACT v

İÇİNDEKİLER vi

ŞEKİLLER LİSTESİ viii

TABLOLAR LİSTESİ xvii

BÖLÜM BİR GİRİŞ 1

1.1 Çalışmanın Amacı 2

1.2 Çalışma Kapsamı 4

1.3 Çalışma Yöntemi 6

BÖLÜM İKİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK OLGUSU VE HAFIZA MEKANLARI 9

2.1 Hafıza Olgusunda Mekan ve Deneyimin Etkisi 9

2.2 Hafıza Mekanları 17

2.3 Sürdürülebilir Koruma Yaklaşımları Bağlamında Hafıza Mekanları 24

2.3.1 Sürdürülebilir Korumada Kültürel Süreklilik Olgusu 27

2.3.2 Sürdürülebilir Korumada Hafıza Mekanlarının Rolü 30

BÖLÜM ÜÇ MEKAN POLİTİKA İLİŞKİSİ VE HAFIZA MEKANLARI 33

3.1 Mekan-Politika İlişkisi ve Tarım Politikaları 33

3.2 Tarım Politikaları ve Mekansal Üretimleri 35

3.3 Geç Osmanlı Dönemi Tarım Politikaları ve Mekansal Ürünleri: Ziraat Mektepleri 38

BÖLÜM DÖRT HAFIZA MEKANI OLARAK ZIRAAT MEKTEPLERI 47

4.1 Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi 48

4.1.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü 48
4.1.1.1 Ziraat Mektebinin Kuruluşu ve Gelişimi (1890-1950) 57
4.1.1.2 Daralma Süreci (1950li yıllar) 60
4.1.1.3 Fiziksel Çevrenin Dönüşümü (1970li yıllar) 64
4.1.1.4 Koruma Süreci ve Günümüz Dinamikleri (2015-Günümüz) 66
4.1.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı 74
4.1.3 Değerlendirme 78
4.2 Ankara Çoban Mektebi 81
4.2.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü 82
4.2.1.1 Kuruluş ve Çoban Mektebi Dönemi (1898-1914) 85
4.2.1.2 Karargah Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yılları (1919-1950'ler) 89
4.2.1.3 Karakol Binası Dönemi (1960lar) 96
4.2.1.4 Atıl Dönem (2012-2023) 99
4.2.1.5 Müzeleştirilme Dönemi (2023-…) 107
4.2.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı 108
4.2.3 Değerlendirme 112
4.3 Kepsut Ziraat Mektebi 114
4.3.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü 115
4.3.1.1 Kuruluş ve Ziraat Mektebi Dönemi (1915-1946) 117
4.3.1.2 Kışla ve Karakol Dönemi (1946-1984) 126
4.3.1.3 İşlev Kaybı ve Günümüz Dinamikleri (1984-Günümüz) 130
4.3.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı 136
4.3.3 Değerlendirme 140

BÖLÜM BEŞ SONUÇLAR 143

5.1 Bulgular ve Değerlendirme 145
5.2 Yerleşkelerin Geleceğine Dair Öngörüler 152

KAYNAKLAR 157

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 Hatırlanacak yapı ile ilişkilendirilmiş hatırlama figürleri (Draaisma'dan aktaran Çalak, 2013 s.21) 12

Şekil 2.2 Deneyim yoluyla duyum ve algılama süreci 15

Şekil 2.3 Ankara Kızılay Meydanı'nda yer alan Güven Anıtı (solda) ve Ulus Meydanı'nda yer alan Zafer Anıtı (sağda), 2021 (URL- 1, 2023) 19

Şekil 2.4 Ulucanlar Cezaevi'nin müze olarak kullanılması (URL- 3, 2023) 21

Şekil 2.5 Sultanahmet'ten Sirkeci'ye-Taksim'den Tünel'e 1980 darbesi hafıza mekanları (URL- 4, 2023) 21

Şekil 2.6 Hatay'da hafıza mekanlarının haritalanması çalışması (URL- 5, 2023) 22

Şekil 2.7 İstanbul Büyükada hafıza mekanları (Halaç vd., 2022) 23

Şekil 2.8 Çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik boyut olarak sürdürülebilir korumanın şematik gösterimi 28

Şekil 3.1 Halkalı Ziraat Mektebi'nin genel görünüşü (URL- 6, 2023) 43

Şekil 3.2 Sabahattin Zaim Üniversitesi yerleşkesi olarak kullanılan Halkalı Ziraat Mektebi (URL- 7, 2023) 44

Şekil 3.3 Edirne Ziraat Mektebi (URL- 6, 2023) 44

Şekil 3.4 Selanik Hamidi Ziraat Mektebi giriş cephesi (URL- 6, 2023) 45

Şekil 3.5 Adana Ziraat Mektebi, b.t. (Erdoğan, 2021) 45

Şekil 4.1 Yerleşke sınırlarının değişimi 48

Şekil 4.2 Bursa Ziraat Mektebi'ni gösteren kartpostal (URL- 10, 2023) 50

Şekil 4.3 Sebah ve Joallier kartpostalında mektep öğrencilerinin çift sürdüğü tarla, 1894 (Altepe vd., 2010) 51

Şekil 4.4 Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin Kapısının Görünüşü / H. 1308. (URL- 6, 2023) 52

Şekil 4.5 Hüdavendigar Ziraat Mektebi ve uygulama çiftliği (URL- 11, 2023).....53

Şekil 4.6 1911 yılına ait kent haritası (URL- 12, 2023).....57

Şekil 4.7 Bursa Ziraat Okulu rasathanesi, 1936 (Altepe vd., 2010) 58

Şekil 4.8 Derslik yapısının giriş cephesi, 1890-91 (URL- 6, 2023) (solda), binanın avludan görünümü, 1936 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (sağda) 59

Şekil 4.9 Ziraat alet ve makinalar kursunda kurs öğrencilerinin direksiyon dersi, 1951/1952 (Altepe vd., 2010).....60

Şekil 4.10 Yerleşke alanı çevresinde yer alan Hürriyet, Adalet, İstiklal ve Bağlarbaşı mahallerine ait sınırlar (2023 yılı kent planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.).....61

Şekil 4.11 1965 yılına ait yerleşkeyi gösteren uydu görüntüsü (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023).....62

Şekil 4.11 Ziraat Mektebi'nin özgün durumda kapladığı düşünülen alan (2023 yılı kent planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.) 62

Şekil 4.12 Tarımsal ürünlerin satışının yapıldığı satış şubesi, 1957/1958 (Altepe vd., 2010) 63

Şekil 4.13 İç avlu güney yönünden ahır ve depo yapıları, 1936 (solda), yerine inşa edilen betonarme yapılar, 1966/67 (sağda) (Altepe vd., 2010) 64

Şekil 4.14 1976 yılına ait kent haritası içerisinde yerleşke alanı (1976 yılı Nazım planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.) 65

Şekil 4.15 1996 yılına ait yerleşkeyi gösteren uydu görüntüsü (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023).....65

Şekil 4.16 Günümüz yerleşke alanı içerisinde özgün yapı grubunun gösterimi (2023 yılı uydu görüntüsü ve halihazır harita üzerine yazar tarafından işlenmiştir.).....67

Şekil 4.17 Yerleşke binalarındaki değişimler: İdari Binasının (1 No'lu Bina) Mudanya caddesinden görünüşü, (sol).1890-91 (URL- 6, 2023), Günümüz (sağ). (Kişisel Arşiv, 2023) 67

Şekil 4.18 Yerleşke binalarındaki değişimler: atölye ve derslik yapısı (2 No'lu Bina) kuzey yönünden fotoğraf, b.t. (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonrası doğu yönünden fotoğraf, 2023 (Kişisel Arşiv) (sağda) 68

Şekil 4.19 Yerleşke binalarındaki değişimler: derslik yapısının (3 No'lu Bina) avludan çekilmiş güney cephesi, 1936 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonucu yenilenmiş hali (Kişisel Arşiv, 2023) (sağda).....68

Şekil 4.20 Yerleşke binalarındaki değişimler: Lojmana (4 No'lu Bina) ait cephe fotoğrafları, 1890-91 (URL- 6, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonucu yenilenmiş hali (Kişisel Arşiv, 2023) (sağda) 68

Şekil 4.21 Hüdavendigar Ziraat Mektebi girişinde yer alan bekçi kulübesi (5 No'lu Bina) (Kişisel Arşiv, 2023) 69

Şekil 4.22 Yakın döneme kadar işlevini sürdürdüğünü gösteren not (solda), tabelada yer alan okul yapım tarihi ve özgün ismi (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023) ...69

Şekil 4.23 Günümüzde hayvansal üretimin (solda) (URL- 13, 2023) ve tarımsal üretimin devam ettiğine ilişkin çıkan haberler (sağda) (URL- 14, 2023)..70

Şekil 4.24 Yerleşke içerisindeki tescilli yapıların ve 20 anıt ağacın konumlarını gösteren vaziyet planı (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023) 70

Şekil 4.25 Yerleşke girişinde ve İdari Bina'nın önünde yer alan ön bahçe, 1957 (solda) (Altepe vd., 2010), günümüz (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023).....71

Şekil 4.26 Yerleşke doğusunda yer alan su deposu 1957 (solda) (Altepe vd., 2010), günümüz (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023) 71

Şekil 4.27 Günümüze ulaşmayan zirai hangar, 1936 (Altepe vd., 2010) 72

Şekil 4.28 Ahırlar ve depo, 1894 (URL- 6, 2023).....72

Şekil 4.29 Yerleşke içerisinde yer alan yapılar, 2016 (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023).....73

Şekil 4.30 Yerleşke içerisinde yer alan uygulama tarlaları (Seralar ve atölyeler) (Kişisel Arşiv, 2023).....73

Şekil 4.31 Yerleşke bütünlüğünde etkili olan unsurlar (2023 yılı uydu görüntüsü ve halihazır harita üzerine yazar tarafından işlenmiştir.).....74

Şekil 4.32 Yerleşkeyi gösteren kuzey yönden çekilmiş hava fotoğrafı (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023).....74

Şekil 4.33 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği 76

Şekil 4.34 Anı ve anımsatıcılarının bilinirliği 76

Şekil 4.35 Kullanım Değeri.....77

Şekil 4.36 Tarihi değerin farkındalığı.....77

Şekil 4. 37 Tarihi kulanım değerinin farkındalığı 78

Şekil 4.38 Yerleşke özgün sınırları ve tarihsel süreç içerisinde yapı grubunun değişimi (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.) 81

Şekil 4.39 Hisar merkezli gelişimi gösteren gravür, 1717 (P. De Tournefort). (G.G) (A. Erdoğan vd., 2008a).....82

Şekil 4.40 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi (VEKAM Dijital Arşiv, 2023).....84

Şekil 4.41 1944 yılına ait Harita Genel Müdürlüğünce bastırılan yerleşim planı (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 86

Şekil 4.42 Amerika'dan getirtilen buharlı harman makinesi, 27 Kasım 1902 (Ovalıoğlu vd., 2014) 88

Şekil 4.43 Ankara Çoban Mektebi İdari Bina (Kırpık vd., 2015) 90

Şekil 4.44 Atatürk ve üst düzey yetkililerin Çoban Mektebi'ni ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraf, 1923 (URL- 15, 2023) 91

Şekil 4.45 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi kartpostal, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 92

Şekil 4.46 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 93

Şekil 4.47 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 93

Şekil 4.48 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1934 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 94

Şekil 4.49 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1953 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 95

Şekil 4.50 Çiftlikteki üretime ilişkin haber (Hakimiyet-i Millliye Gazetesi, 1957) ... 95

Şekil 4. 51 Ziraat Mektebi'nin özgün durumda kapladığı düşünülen alan (2023 yılı kent planı üzerine 1934 yılı verileri kullanılarak yazar tarafından işlenmiştir.) 96

Şekil 4.52 Harita Genel Müdürlüğü tarafından bastırılan yerleşim planı, 1967 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 97

Şekil 4.53 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi ve çevresi, 1972 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 98

Şekil 4.54 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi ve çevresi, 1976 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023) 98

Şekil 4.55 Yerleşke ve İdari Binanın görünümü, 2012 (URL- 16, 2023).....99

Şekil 4.56 İdari Bina yakınında metro çalışmalarının başlaması, 2013 (URL- 17, 2023) 100

Şekil 4.57 İdari Bina yakınında metro çalışmalarının başlaması, 2013 (URL- 17, 2023) 100

Şekil 4.58 2018-2020 yılları arasında İdari Bina ve yakın çevresi (URL- 18, 2023) 101

Şekil 4.59 Yapıda çıkan 29.03.2018 tarihli yangın (Bahçeci & Yenel, 2019).....101

Şekil 4.60 Mektebin koruma sorunlarını yansıtan gazete haberi (URL- 19, 2023)..102

Şekil 4.61 Ankara Çoban Mektebi zemin kat planı rölöve projesi (DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021).....103

Şekil 4.62 Ankara Çoban Mektebi zemin kat tavan planı rölövesi (DEÜ Arc5169, Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021).....104

Şekil 4.63 Ankara Çoban Mektebi birinci kat planı rölöve projesi (DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021).....105

Şekil 4.64 Yerleşke özgün sınırlarının ve Ziraat Mektebi Binasının kent içerisindeki konumu (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.) 106

Şekil 4.65 Çoban mektebi çevresi (Kişisel Arşiv, 2021) 106

Şekil 4.66 Günümüzde Ankara Çoban Mektebi ve peyzaj düzenlemesi (URL- 20, 2023). 107

Şekil 4.67 Ankara Çoban Mektebinin günümüz görünümü (URL- 20, 2023).....108

Şekil 4.68 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği 109

Şekil 4. 69 Anı anımsatıcılarının bilinirliği.....110

Şekil 4.70 Kullanım değeri.....110

Şekil 4. 71 Tarihi Değerin Farkındalığı 111

Şekil 4. 72 Günümüz kullanım değeri 112

Şekil 4.73 Tarihsel süreç içerisinde yerleşke sınırlarının ve yapı stokunun değişimi (Çırak,Ş. ve Ersayın,Z.B. DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu, 2021) 113

Şekil 4. 74 Yerleşke uydu görüntüsü (solda) ve güneyden fotoğrafı (sağda) (URL- 1) 115

Şekil 4.75 Simav Çayı karşısından yerleşkenin görünümü, 1925 (URL- 22, 2023) 118

Şekil 4.76 Kepsut Ziraat Mektebi İdari Binasının güneyden görünümü, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023).....119

Şekil 4.77 Pansiyonun önünde çiftlik hayvanlarıyla poz veren öğrenciler, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023) 119

Şekil 4.78 Hayvan bakım bölümleri, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023).....120

Şekil 4.79 Yerleşke fotoğrafı, 1924-25 (URL- 22, 2023).....120

Şekil 4. 80 Hayvan Bakım Binası, 1925(?) (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023) 121

Şekil 4.81 Süthane fotoğrafı, 1924-25 (URL- 22, 2023) 121

Şekil 4.82 Tamirhane Binası iç mekanı, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023),...122

Şekil 4.83 Müdüriyet ve muallim binası, 1925 (URL- 22, 2023) 122

Şekil 4.84 Rasathane Binasının Simav Çayı karşısından (sol) ve yakından (sağ) görünümü 1925 (URL- 22, 2023).....123

Şekil 4.85 Üretim alanı (sol) ve ağıllar (sağ) 1924-25 (URL- 22, 2023).....124

Şekil 4.86 İdari Bina ve pansiyonlar kuzey görünümü (URL- 22, 2023).....125

Şekil 4.87 Kepsut Ziraat Mektebi binalarının Milli Savunma Bakanlığı'na tahsisine dair karar, 1946 (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 2023).....127

Şekil 4.88 1925 tarihli görsellerde pansiyon yapısı ve bu yapı ile ilişkilenen makine hangarı, 1924-25 (URL- 22, 2023) 128

Şekil 4.89 Pansiyon yapısının ek kütle ile genişletilmesi (Balıkesir Üniversitesi Çalışma Raporu çizimi yazar tarafından düzenlenmiştir.) 128

Şekil 4.90 Ek kütle ve Pansiyon Binası'nın ilişkisi (Kişisel Arşiv, 2023) 129

Şekil 4.91 Kulübelerin inşasına ilişkin notlar,1946 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023) 129

Şekil 4.92 Yapı kullanım değerlerine ilişkin çıkan haberler (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023) 131

Şekil 4.93 Yapının işlev kaybı sonrası, korunma önlemi alınmamasına ilişkin çıkan haber (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023) 131

Şekil 4.94 Yerleşke alanı ve fiziksel çevresi (URL- 23, 2023) 132

Şekil 4.95 Yerleşkenin günümüz yerleşim şeması ve yakın çevresi (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.) 132

Şekil 4.96 Yerleşke binalarındaki değişimler: İdari Bina, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi, Kişisel Arşiv, 2023) 133

Şekil 4.97 Yerleşke binalarındaki değişimler: Derslik Binası, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi / Kişisel Arşiv, 2023) 133

Şekil 4.98 Yerleşke binalarındaki değişimler: Hayvan bakım binası, 1925/2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi/ Kişisel Arşiv, 2023) 134

Şekil 4.99 Yerleşke binalarındaki değişimler: Tamirhane Binası, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023 /Kişisel Arşiv,2023) 134

Şekil 4.100 Yerleşke binalarındaki değişimler: Müdüriyet ve muallim binası, 1925/ 2023 (URL- 22, 2023) 134

Şekil 4.101 Hamam yapısının günümüz görünümü (Kişisel arşiv, 2023) 135

Şekil 4. 102 Yerleşkeye ilişkin güncel haberler (URL- 24, 2023), atıl durumda oluşuyla alakalı güncel gazete haberi (sağda) (URL- 25, 2023).....135

Şekil 4.103 Türklerin Silahları Belgeseli 2. Bölüm'de Ziraat Mektebi (URL- 26, 2023).....136

Şekil 4.104 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği.....137

Şekil 4. 105 Anı anımsatıcılarının bilinirliği.....138

Şekil 4. 106 Günümüz kullanım değeri 139

Şekil 4.107 Tarihi kulanım değerinin farkındalığı 139

Şekil 5.1 Anket soruları ve bulgular 147

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1 Çalışmada kullanılan anket soruları 7

Tablo 3.1 Cumhuriyetin ilanıyla başlayan tarımsal kurumsallaşma çalışmaları (Aracı, 2010) 36

Tablo 3.2 Geç Osmanlı Dönemi'nde açılan tarım odaklı eğitim kurumları 42

Tablo 4.1 Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi ders programı (Vurgun, 2018).....53

Tablo 4.2 Yıllar içerisinde mektepte bulunan öğrenci sayısının değişimini gösteren tablo (Vurgun, 2018a).....54

Tablo 4.3 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi kartpostalı arkasına yazılan not, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023).....92

Tablo 4.4 Kepsut Ziraat Mektebi 1927 yaz dönemi mezunları (alıntılayan Ayhan vd., 2004.....125

Tablo 5.1 Yerleşkelerin günümüz fiziksel durumları 146

BÖLÜM BİR
GİRİŞ

Mekânsal üretimin kültürel varlık olarak nitelendirilmesi için somut ve somut olmayan değerlere sahip olması gerekir. Koruma disiplini çerçevesinde somut değerleri oluşturan kentsel ve mimari nitelik, teknik yapı unsurların sürekliliği kültür varlığının değerinin koruması veya yeniden anlam bulmasını sağlamaktadır. Öte yandan, sahip olduğu anlam ve değer ile varlığını sürdürmesi, somut olmayan değerlerinin de önemsenmesini gerektirmektedir. Anı ve bellek değeri, toplumla kurduğu aidiyet ilişkisi, yapının inşa edilmesini mümkün kılan ideoloji ve amaçları yansıtan temsil niteliği gibi değerler kültür varlığının somut değerler ile bir bütün olarak ele alınmalıdır.

Kültür varlıklarının birey ve topluluklar için anlamının oluşmasında öne çıkan unsurlar anı, hafıza ve bellek olguları, aidiyet ve sahiplenme duygularıdır. Ortak geçmişe, yaşanmışlıklara, ideolojilere ve benzer çevresel problemlere maruz kalmış, ortak hafızaya sahip olan topluluklar, ortak değerler geliştirirler. Bu toplulukların içerisinde bulundukları fiziksel çevre ise, toplumsal hafızanın anımsatıcılarını, nesnel hatırlatıcılarını sunması nedeniyle önemli bir etkiye sahiptir. Fiziksel çevrenin içerdiği hatırlatıcı unsurlar, sağladığı süreklilik haliyle toplumda oluşan ortak değer, aidiyet ve bir bütünün parçası hislerini beslemektedir.

Hafıza mekanları, mekanın hatırlatıcı özelliğinin ötesine geçerek, kullanıcısıyla deneyimler, duygular ve anılar üzerinde derin ilişki kurmaktadır. Temel görüşler, derin iz bırakan duygusal deneyimler ve nesilden nesle aktarılan norm ve değerler gibi çeşitli olgular çevresinde şekillenen hafıza mekanları, üretilen devlet politikalarının da sosyal ve kültürel dinamikleri şekillendirmedeki etkisi nedeniyle öne çıkmaktadır. Bu kapsamda üretilen hafıza mekanları, mekansal politikaların toplum çevre ilişkisindeki rolü nedeniyle önem kazanmaktadır.

Yukarıda tanımlanan kavramsal çerçeve doğrultusunda kurgulanan bu çalışmada Geç Osmanlı Dönemi batılılaşma/modernleşme ideolojisi kapsamında geliştirilen

tarım politikalarının mekânsal temsilleri olan ziraat mektepleri ele alınmıştır. Ziraat Mektepleri, öğrencilere verilen çağdaş eğitimin yanında, kurulduğu bölgedeki tarımsal üretimde modernleşme sağlamayı ve lokal sorunları çözmeyi hedefleyerek bölge çiftçisine destek olmuş, bölgenin ekonomik olarak kalkınmasına katkı sağlanmıştır. Geç Osmanlı Dönemi Ziraat Mektepleri; tarım ve eğitim politikalarının temsil mekanları olarak, dönemlerinin siyasi, sosyal ve kentsel gelişmelerinden etkilenmiş kurumlardır. Bu kurumlar, hizmet verdikleri ve aynı zamanda dönüştürdükleri toplumun yaşam biçimi, kültürel dinamikleri ve dönemin mekansal üretim pratikleri hakkında bilgi vermesi açısından önem kazanmaktadır.

Çalışmanın örneklem alanı olarak seçilmiş olan Ziraat Mektepleri, Cumhuriyet döneminde ivmelenecek olan modernleşme politikalarının ürünü olan Köy Enstitülerinin temelini oluşturmaları nedeniyle de önemlidir. Geç Osmanlı Dönemi modernleşme hedefleri kapsamında yeniden şekillenen, fiziksel çevre ve yapı stokunun yanı sıra toplum-üretim ilişkisini de şekillendiren tarım politikalarının mekansal üretimi olan Ziraat Mektepleri, "hafıza mekânı" nitelikleri bağlamında irdelenmiştir. Bu kapsamda, günümüzde varlığını sürdüren Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, Ankara Çoban Mektebi ve Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkelerinin detaylı olarak incelenmekte, kentsel ve mimari niteliklerinin, toplumsal algı ve anlamlarının dönüşümü irdelenmekte, hafıza mekanı niteliklerinin sürdürülüp sürdürülmediği tartışılmaktadır.

1.1 Çalışmanın Amacı

Mekan ve kullanıcının birbirini dönüştürücü etkisi, kültür-mekan ilişkileri çalışma alanının temel tartışmasıdır. 1990'lardan bu yana birçok farklı disiplinde önemle alınan bu ilişki, kültürel miras ile kullanıcının birbirinden ayrıştırılamaz oluşu nedeniyle koruma disiplininin temel hedeflerinden birisidir. Koruma stratejilerinin oluşturulmasında, kültürel varlıklar ve miras alanlarını etkiyen toplumsal dinamikler, en az bu alanların nesnel nitelikleri kadar önemli etkenlerdir. Bu durumun temel nedeni, koruma yaklaşımlarının sürekliliğinin sağlanmasında kolektif belleğin varlığına, toplumsal aidiyet ve sahiplenme duygularına ihtiyaç duyulmasıdır.

Kolektif belleğin oluşumu, sadece yapı ve yapı alanının mimari ve tarihi değeri ile değil, aynı zamanda kullanıcısının algısına bağlı olarak çeşitlilik gösterecek olan anı ve bellek değeri ile gelişmektedir. Bu kapsamda öne çıkan hafıza mekanları ise, kolektif bellekte yer etmiş kültürel miras alanları olmanın ötesinde, çevre etki, toplumsal sahiplenme ve aidiyet değerlerine sahip temsili mekanlardır.

Bu bağlamda, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmak için öncelikle hafıza, deneyim ve mekan olguları, ardından hafıza mekanı kavramı ele alınmaktadır. İnterdisipliner bir kullanıma sahip olan hafıza olgusu, deneyim ve mekan kavramlarıyla ilişkisi üzerinden tanımlanmaktadır. Ardından, kullanıcı deneyimi ve toplumsal hafıza değerlerinin ön plana çıktığı hafıza mekanı kavramının ortaya çıkışı ve koruma disiplini bağlamında ele alınışı tartışılmaktadır. Böylelikle, sürdürülebilir koruma yaklaşımlarında ve kültürel süreklilik bağlamında önem kazanan hafıza mekanlarının, bu mekanların anlamlarının ve anımsatıcı niteliklerinin korunma olasılıklarının alan çalışmaları üzerinden irdelenmesi mümkün olacaktır.

Yapılan arka plan okumaları sonucunda, mimarlık üretimlerinin hafıza oluşturma ve toplumsal hafızanın temsili olması kapsamında öne çıkan bir araç olduğu tespit edilmiş, literatür içerisinde nispeten az yer bulmuş olan tarım mekanlarının ürettiği hafıza mekanları konu alınmıştır. Tarım politikalarının hafıza mekanları üzerine gerçekleştirilen bu araştırma, devlet eliyle oluşturulan tarım politikalarının sadece tarımsal alanlarda değil, aynı zamanda kent yaşamının kültürel ve sosyal dinamiklerini şekillendirmedeki etkinliğini ortaya koymaktadır.

Geç Osmanlı Dönemi Ziraat Mektepleri, ideoloji-politika-mekan ilişkisinin temsilleri olmaları, dönemin üretim-toplum-mekan ilişkilerini yansıtmaları ve yerleşke nitelikleri ile hafıza mekanı odağında kurgulanan bu çalışma için verimli tartışma olanakları sunmaktadır. Bu doğrultuda günümüzde fiziksel varlığını sürdürmüş olan ziraat mektebi yerleşkelerinin hafıza mekanı niteliği ve bu niteliğin dönüşümüne ilişkin değerlendirmeler sunulmuş, ardından yerleşkelerin günümüz toplumsal algısına dair tespitler aktarılmaktadır. Yerleşkelerin kentsel ve toplumsal anlamının kurulumuna, hafıza mekanı niteliğine, bu niteliğin ve anlamın

dönüşümüne ilişkin tespitler dönüşümü etkileyen veriler mimari, çevresel etki, aidiyet değerleri ve toplumsal sahiplenme durumu üzerinden irdelenmektedir.

1.2 Çalışma Kapsamı

Geç Osmanlı Dönemi, ekonomi ve toplumsal yapısı büyük ölçüde tarımsal üretime dayalı olan devletin, 19. yüzyılını biçimlendiren modernleşme ideolojisi çerçevesinde geliştirilen tarım politikalarının kentsel mekanda yansımalarının okunabildiği bir dönemdir. Bu dönemde benimsenen tarım politikaları kapsamında Anadolu kent ve kazalarında eğitim kurumları açılmıştır. Bu kapsamda modernleşme öngörüleri ile biçimlenmiş eğitim kurumları olan ziraat mektepleri, üretimde modernleşmenin yanında eğitim ve sosyalleşme alanları içermesi bakımından kültürel ve sosyal olarak toplumun değişimine alan açan kurumlardır.

Kentsel ve toplumsal dinamikler, yenilikçi yaklaşımın simgesi olan ziraat mekteplerinin yer-toplum ilişkisinin değişimine neden olmuştur. Bu durum kullanıcısıyla anı, aidiyet ve sahiplenme gibi hisler üzerinden bağ kuran yerleşkelerin, sahip olduğu hafıza mekanı niteliklerinin yeniden irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu niteliklerin korunmasında temel etkenler olan anı ve anımsatıcıların varlığı, kullanım değerinin sürdürülmesi gibi olgular, günümüze ulaşan yerleşkeler üzerinden irdelenmiştir. Yerleşke statüsünde planlanmış olmaları ve ölçek olarak birbirine yakın olmaları nedeniyle diğerlerinden farklılaşan Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, Ankara Çoban Mektebi ve Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkeleri, çalışmanın kapsamında hafıza mekanı nitelikleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Yukarıda belirtilen kapsamda oluşturulan tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde ana kurgu tanımlanmakta, çalışmanın amaç, kapsamı ve içeriği ve çalışma yöntemi açıklanmaktadır. İkinci bölüm çalışmada ele alınan tartışmanın kavramsal çerçevesinin kurulmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda tartışmayı şekillendirecek olan anı, bellek, hafıza olguları tanımlanarak mekan ile ilişkileri tartışılmakta, ardından hafıza mekanı kavramı ve nitelikleri ele alınmaktadır. Son olarak çalışmanın bir diğer tartışma

ekseni olan sürdürülebilirlik kavramı ve sürdürülebilir koruma yaklaşımları irdelenmektedir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi tanımlanmakta, sürdürülebilir koruma yaklaşımları ve bu bağlamda hafıza mekanları ele alınmaktadır. Literatür taraması üzerinden geliştirilen bu bölümde kavramların tarihsel gelişimleri, mimari ve koruma alanında ele alınış biçimleri incelenmektedir.

Üçüncü bölümde çalışmanın örneklem alanı olarak belirlenen Geç Osmanlı dönemi, mekânsal üretimi şekillendiren ideoloji ve politika bağlamında ele alınmaktadır. Bu dönemde kentsel ortamı ve mekan üretimini şekillendiren modernleşme ideolojileri ve bu ideolojilerin farklı alanlardaki üretimleri kısaca tanımlanmaktadır. Ardından tez çalışmasının odak aldığı tarım politikaları ele alınmakta, bu politikalar doğrultusunda üretilen mekanlar incelenmektedir.

Çalışmanın kavramsal arka planının örnek alanlar üzerinden irdelenmesi, dördüncü bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde Geç Osmanlı Dönemi tarım politikaları doğrultusunda şekillendirilmiş olan ve günümüzde varlığını sürdüren Ziraat Mektepleri detaylı olarak irdelenmektedir. Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, Ankara Çoban Mektebi ve Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkeleri hakkında arşiv taraması ve yerinde yapılan incelemeler ile veri derlenmiş, yerleşkelerin oluşum ve değişimini içeren tarihsel süreçleri kentsel, yapısal ve işlevsel bağlamda incelenmiştir. Yerleşkelerin fiziksel kurgusunun ve anlamının dönüşümü, bu dönüşümleri belirleyen tarihsel eşikler üzerinden tanımlanmış, tanımlanan dönemler bağlamında kullanımları, mekan kurguları, mimari nitelikleri ve toplumsal etkileri hakkında veriler sunulmuştur. Son olarak, yerleşkelerin sahip olduğu hafıza niteliğinin günümüz durumunu incelenmiş, anket ve derinlemesine görüşmeler üzerinden yerleşkelerin günümüz toplumu tarafından nasıl algılandığı ve kentsel anlamının deşifresine ilişkin tespitler aktarılmıştır.

1.3 Çalışma Yöntemi

Çalışmanın bulguları literatür taraması, alan incelemeleri ve sözlü görüşmeler üzerinden derlenmiştir. Bu çerçevede tartışmanın kuramsal çerçevesinin kurulması için ilgili literatür incelenmiş, alan çalışmaları kapsamında arşiv taramaları, yerinde inceleme, anket ve derinlemesine görüşme yöntemleri benimsenmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşturulmasında "hafıza, bellek, hafıza mekanı, sürdürülebilir koruma, kültürel süreklilik" kavramları belirleyici olmuştur. Kavramların tanımı ve ilişkisi üzerine odaklanan araştırmada mimarlık, şehir planlama, tarih ve psikoloji gibi farklı disiplinlerde geliştirilen ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden ulaşılabilen lisansüstü tezleri ve bu alanlarda yayınlanmış bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Söz konusu çalışmalar, yürüttükleri alan çalışmalarında ilgili kavramları ele alışları açısından da irdelenmiştir. Bu yaklaşımla, toplumsal hafıza odağında değerlendirme içerenler ve belirlenen değerlerin sürdürülmesine ilişkin veri aktaranlar dikkatle incelenmiştir. Ayrıca, bu çalışmalarda yer alan koruma önerilerinin, çevresel, sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal yapıya dair önerilere odaklanılmıştır.

Alan çalışmaların bağlamını oluşturabilmek için Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme/ batılılaşma ideolojisi tarafından şekillenen ve Geç Osmanlı Dönemi olarak adlandırılan dönemin dinamikleri kısaca aktarılmıştır. Ayrıca, dönemin mekansal üretimini şekillendiren politikaları, bu çerçevede tarım politikaları ve mekansal üretimdeki rolü tanımlanmıştır.

Çalışmanın alanlarına dair çalışmalar ise, alanın kentsel, mimari niteliklerinin ve bu niteliklerinin dönüşümünün değerlendirilmesi ve toplumsal rolün deşifresi olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Alanın fiziksel ve toplumsal değerlerinin anlaşılabilmesi için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan yazılı ve görsel belgelerden, ilgili kent arşivlerinden, Bölge Koruma Kurulu arşivlerinden, Büyükşehir ve İlçe Belediye arşivlerinden yararlanılmıştır. İncelenen yerleşkelerinin bulunduğu fiziksel çevrenin değişimi farklı yıllara ait uydu

görüntüleri ve kent haritaları üzerinden okunmuş, yerleşkeleri oluşturan yapı stokunun hizmet verdiği farklı kullanımlar ve mimari değişimler, arşiv bulguları, yerinden inceleme ve dönem içi karşılaştırmalı analiz yöntemleri ile belirlenmiştir.

Alanın kentsel ve mimari niteliğinin, bu niteliğin ürettiği anlamın ve üretilen anlamın dönüşümünün anlaşılması için başvurulan literatür, kültürel süreklilik odaklı sürdürülebilir koruma yaklaşımları bağlamında değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler doğrultusunda ulaşılan yöntemler, hafıza mekanı niteliklerinin kültürel süreklilik bağlamında rolünü anlamaya olanak veren verilerin elde edilmesinde kılavuz olarak kullanılmıştır. Hafıza mekanı niteliklerinin tespitinde yerin fiziksel çevre bileşenlerine, mimari karakterine, yerleşke sınırları ve bütünlüğüne, tarihsel arka planına ve sosyo-kültürel değerlere ilişkin bulgular değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ilgili literatür ve arşiv çalışmalarının yanı sıra, yerinde yapılan tespitler doğrultusunda ulaşılan güncel veriler kullanılmıştır.

İncelenen alanların toplumsal algısı ve hafıza verilerinin saptanmasında ise kullanım değeri ve toplumsal ilişkiler, yere dair hisler ve toplumsal memnuniyet durumuna ilişkin bulgular belirleyici olmuştur. Bu hedefle anket çalışması (Tablo.1) ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Yaşınız ve mesleğiniz nedir?
Ne kadar süredir bulunduğunuz şehirde (Bursa/Ankara/Kepsut) yaşıyorsunuz?
Ziraat Mektebini (Hüdavendigar/Ankara Çoban/Kepsut) biliyor musunuz? Hiç gittiniz mi? (Evet ise:) Yapıda sizi etkileyen, dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?
Yapının günümüz kullanımı sizce uygun mu? (Hayır ise: ne olarak kullanılabilir? Neden?)
Bu yapının ilk olarak ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğini biliyor musunuz? (Evet ise: Bu bilgiler yapının herhangi bir yerinde aktarılıyor mu?
Yapının günümüze dek farklı şekilde kullanıldığını duydum, sizin bu dönemlere dair hatırladığınız anınız var mı?
Mektebin ya da bugünkü Hamidiye Meslek Okulu/Milli Mücadele Müzesi/Kışla Binası'nın bulunduğunuz şehir ve kentli için anlamı sizce nedir?

Tablo 1.1 Çalışmada kullanılan anket soruları

Anket katılımcılarının kente ve kent tarihine dair farkındalıklarının tespiti için yöneltilen soru, ne kadar süredir bu şehirde ikamet ettikleridir. Özgün işlevinin bilinirliği ve kullanım değerinin tespiti amacıyla, yerleşkeyi bilip bilmedikleri ve bu mektepte eğitim gören bir yakınlarının varlığı sorulmuştur. Anı ve anımsatıcılarının varlığının tespiti amacıyla, söz konusu yapıda dikkatlerini çeken unsurun varlığı sorgulanmıştır. Günümüz kullanımına ilişkin düşüncelerin tespiti için güncel işlevinin uygunluğu; yerleşkelerin tarihi değerinin bilinirliğini anlamak için yerleşke tarihi; toplumsal sahiplenme ve aidiyet duygularının ölçülmesi amacıyla yere dair anıları sorulmuştur. Son olarak, katılımcının yere ilişkin aidiyet ve toplumsal sahiplenme duygularının tespiti amacıyla, söz konusu alanın kent ve kentli için anlamı nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Anketlerden ve ankette hedeflenen bulgulara odaklanan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler incelenen alanların günümüz anlamına ve hafıza mekanı niteliklerinin sürdürülmüş olup olmadığında dair bilgi sunmuştur.

BÖLÜM İKİ
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK OLGUSU VE HAFIZA MEKANLARI

Çalışmanın odaklandığı kavramsal çerçeve, hafıza mekanları ve sürdürülebilir koruma yaklaşımları olmak üzere iki olgu çevresinde şekillenmektedir. Bu bölümde hafıza mekanları ele alınmakta, deneyim ve mekan kavramları arasındaki ilişkiyi anlamaya odaklanarak, bu kavramların kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği bağlamında nasıl önemli bir rol oynadığı irdelenmektedir. Bu hedefle ilk olarak hafıza, deneyim ve mekan ilişkisi üzerine yoğunlaşarak hafıza olgusu, geçmiş deneyimlerin izlerini taşıyan bir alan olarak ele alınmaktadır. Ardından, hafıza mekanı olgusu tanımlanarak, fiziksel ve toplumsal anlamları üzerinden kültürel mirasın korunmasındaki kilit rolü üzerinde durulmaktadır. Hafıza mekanlarının toplumsal hafıza ve deneyimin birer yansıması olarak anlam kazanması ve geçmişle kurduğu bağ tartışılacaktır. Son olarak, sürdürülebilir koruma kapsamında daha önce deşifre edilen hafıza mekanı nitelikleri sorgulanacaktır.

2.1 Hafıza Olgusunda Mekan ve Deneyimin Etkisi

Hafıza ile mekan ilişkisi; bireylerin, toplulukların veya toplumların mekanlarla kurduğu anlamlı bağlantıları içermektedir. Mekanlar, insan yaşamında önemli olayların, duygusal deneyimlerin ve kültürel geçmişin depolandığı alanlardır. Bu ilişki; sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda incelenebilen çok boyutlu bir konudur. Mekan ve yer kavramları, birey ve toplumların kendilerini kimliklendirme araçları olarak sosyal ve fiziksel çevreye dair tartışmaların odağında yer almaktadır. Kültür-mekan ilişkileri üzerine gerçekleşen tartışmaların temelinde de nesnel bir alan tanımını işaret eden mekan (space) ve duygusal, bilişsel ve hatta tinsel anlamlar içeren yer (place) olguları bulunmaktadır. Mekan, sahip olduğu fiziksel niteliklerle topluma deneyim alanları sunmaktadır. Gerçekleşen deneyim mekanla bütünleşerek bellekte iz bırakmakta ve bu izi yaratan nesnel durumlar aracılığıyla hafıza dönüştürülmektedir. Bu nedenle, mekan ve deneyim olgularının hafızanın üretilmesinde mekanın nesnel kurgusu ile deneyime fırsat vermesi ve gerçekleşen

deneyimin mekanın nesnel nitelikleri ile bütünleşerek hafızada hatırlatıcı unsurlar yaratması önem kazanmaktadır.

Türk Dil Kurumu hafıza kavramını "yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, bellek, zihin." şeklinde tanımlamaktadır. İngiliz psikolog Frederic Bartlett, hafızanın tekrar tekrar yapılanan bir süreç olduğunu savunmuş, kültürel ve sosyal faktörlerden etkilendiğini ve hafızanın her seferinde farklı şekilde yeniden biçimlendiğini gösteren deneyler yapmıştır (Bartlett, 1932). Kolektif hafızayı kavramsallaştıran sosyolog Halbwachs, hafıza kavramını toplumsal bir perspektiften ele almaktadır. "Kolektif Hafıza" adlı kitabında hafızanın sadece fiziksel ve bireysel bir olgu olmadığını, aksine toplumun etkisiyle şekillendiğini ifade etmektedir (Halbwachs, 2019). Assman da hafızayı, toplumların geçmişle olan ilişkilerini, ortak tecrübelerini, kültürel değerlerini ve kimliklerini nasıl oluşturduklarını gösteren bir yapı olarak tanımlamış ve sosyal çerçeveyi bireysel hafızanın merkezine koyarak hafıza kavramını toplum ve toplumun sunduğu algılama biçimiyle bütünleşmiş bir olgu kabul etmiştir (Assmann, 2015).

Odağına insanı alan pek çok disiplinde kullanılan bu kavram mimarinin sosyo-kültürel boyutu çerçevesinde irdelenmekte, kültür-mekan ilişkilerinin etkili bir bileşeni olarak koruma disiplini tarafından da tartışılmaktadır. Bu yaklaşımla hafıza, tanık olunmuş veya deneyimlenmiş durumların öznece depolanması, saklanması olarak tanımlanabilir. Kullanıcısıyla doğrudan ilişkisi nedeniyle biricik olma özelliği taşıyan bu depolanmış bilginin, ilişkili durumlar oluştuğunda istemli-istemsiz olarak ortaya çıkışı ise hatırlama eylemi olarak gerçekleşir. Hatırlama eylemi, hafıza ve bellek kavramlarının anlaşılması ve ayrıştırılmasında belirleyici rol oynamaktadır.

Psikolojide bellek, "bir organizmanın bilgiyi depolama, saklama ve sonrasında ise geri çağırma yeteneği" olarak tanımlanırken, Türk Dil Kurumu ise, "yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin" olarak tanımlar. Anlaşıldığı üzere hafıza ve bellek kavramları, tanım sınırları silikleşmiş, iç içe geçmiş iki kavramdır. Geleneksel

dünyada hafızayı etkin bir biçimde kullanmak insanlık için bir yeti olarak kabul görmüş, bellek ise bir bilgelik niteliği olarak değerlendirilmiştir. Hatırlama ve bellek bir tutulmuş, belleğin ölçütü hatırlama eylemini gerçekleştirme kapasitesine bağlanmıştır (Çalak, 2013). Bir diğer deyişle, hafıza ve bellek kavramlarını ayrıştıran en önemli unsur depolanan bilginin uyaran olmadan geri çağırılabilme becerisidir. Hafızadaki bilginin hatırlanması uyarıcı durumların varlığında mümkündür ve bu bağlamda fiziksel çevre ve deneyim temel uyaranlar olarak kabul görmektedir. Özakpınar, hafızanın tanımını yaparken deneyimin altını çizer ve "deneyimle kazanılan şey"in zihinde tutma pratiğini hafıza olarak tanımlar (Özakpınar, 2009).

Geçmiş deneyimleri anımsama süreci olarak tanımlanan hatırlama eylemi, deneyimi işleyen, depolayan ve anımsatan bir süreçtir. Deneyim olmadan hatırlama eyleminin gerçekleşemeyeceği düşünüldüğünde, deneyimin hafıza için birincil role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yaşanılan deneyimin çeşitli duyusal girdiler ile algılanması, deneyimi yaşayan kişinin öznel değerleri dolayısıyla öznel anılar üretilmesine sebep olmaktadır. Benzer bir bakışa sahip olan Schacter, var olan bir bilginin "yeni anıları nasıl kodladığımızı ve depoladığımızı güçlü bir biçimde" etkilediğini ve böylece "o anla ilgili hatırlayacağımız şeyin doğasına, dokusuna ve hatırlamanın kalitesine" etki ettiğini söylemektedir (Schacter, 2010). Zamansal olarak değişen algı sonucunda edinilen her bilgi, güncel olarak yaşanan anda devamlı yeniden işlenmektedir. Bu devingen yapıya dikkat çeken Kamhi (2013), hafızayı anımsama ve unutma diyalektiğine bağlı, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, belirsizliklerle ve gelişmelerle devamlı yeniden oluşturulmuş kişisel bir arşiv olarak tanımlamaktadır. Bu düşünceler bağlamında hafıza, geçmişten tekrar ve tekrar çağırılan ve güncel olarak işlenmeye devam eden bir kanal olarak tariflenebilir.

Bergson (2007)'e göre yaşam bir süreçtir. Bu süreci bir yumak benzetmesiyle açıklayan Bergson, yumağın sürekli sarılmasıyla yaşamın sürekli birbiri üzerine sarılmasını benzetmektedir. Bu konuda Özak'ın, Bergson'a atıfta bulunarak, geçmişin bireyin ardından gelmekte olduğunu, izlediği yol boyunca biriktiğini ve şimdiyle durmadan büyümekte olduğunu söylemesi; belleğin geçmiş, günümüz ve

gelecek arasındaki ilişkisini anlamaya yardımcı olmaktadır (Özak, 2009). Belleği topluluklar tarafından üretilen yaşamın kendisi olarak tanımlayan Nora (2006), onun hatırlama ve unutmaya açık olarak devamlı gelişim gösterdiğini söyler. Benzer şekilde Acun, belleğin dinamik yapısını vurgular ve unutma ve hatırlama eylemlerinin sürekli etkileşiminden meydana geldiğini söyler (Acun, 2021).

Parmaksız (2019), Aristoteles belleği somutlaştırarak mühür izine benzettiğini vurgulamış ve belleğin deneyim yoluyla oluşan hatıra izleri olduğunu, her deneyimin bellekte bir "imge" bıraktığını belirtmiştir (Parmaksız, 2019). Premodern dünya belleği bir bilgelik özelliği olarak görmüş, bilginin korunması ve aktarılması için kişide geliştirilmesi gereken bir özellik olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşımla belleğin etkin kullanımı için hafıza sanatı adı verilen (ars memoria) pratikler geliştirilmiş, hatırlanması istenen olaya, belleğe ulaşmak için hatırlatıcılar kullanılmıştır (Şekil 2.1)

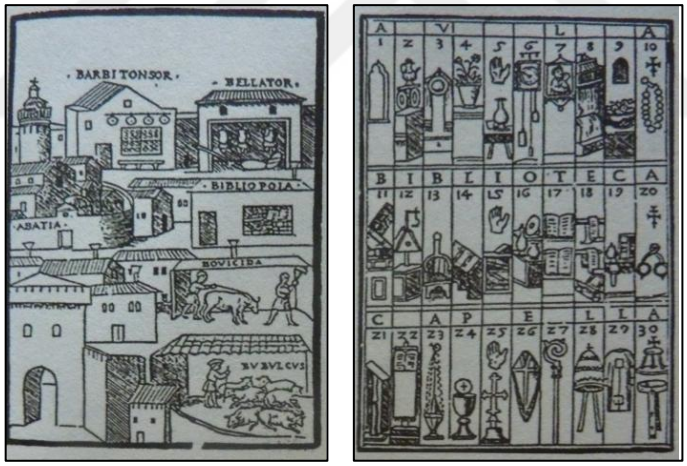

Şekil 2.1 Hatırlanacak yapı ile ilişkilendirilmiş hatırlama figürleri (Draaisma'dan aktaran Çalak, 2013 s.21)

Ars memoria pratiği, hatırlatıcı olarak mekan kullanımının vurgulanması açısından önemli bir örnektir. Bu teknikte ilk adım olarak hatırlanacak bir yapı belirlenir ve ardından kurgu basamakları (odalar) tanımlanır. Hatırlanması gereken imgeler kurgu düzeni içinde bu odalara yerleştirilir. Hatırlama eylemi, kurguya hakim olan anlatıcı tarafından imgelerin sırasıyla geri çağırılması ile gerçekleşir. Anlatımdaki düzende oda dizgisi izlenmekte, hafızadaki olgunun düzgün bir sırayla hatırlanmasını sağlanmaktadır (Çalak, 2013).

Hafızanın somutlaşması anlayışını benimseyen Özaslan, birer kayıt nesnesi olarak tanımladığı hatırlama figürlerinin çağdaş dünyanın geçmişten devraldığı kültürel varlık envanteri haline geldiğini belirtmektedir (Özaslan, 2010). Halbwachs da mekanın hatırlatıcı özelliğine vurgu yaparak, mekanı içinde bulunduğumuz ve sık kullandığımız, daima erişimimizin olduğu ve hayal gücümüz ya da düşüncemizin her an yeniden oluşturabildiği alanlar olarak tanımlamıştır. Bu alanlara ait bir hatıranın yeniden canlanması için düşüncenin odağı olması gerektiğini söylemiştir (Halbwachs, 2019). Ruskin, mekanın hatırlatıcı özelliğine işaret etmekte ve bu güçlü bağı "Onsuz yaşayabiliriz, onsuz ibadet edebiliriz, ama onsuz hatırlayamayız." ifadeleri ile tanımlamaktadır (Ruskin'den alıntılayan Atabay, 2019). Tüm bu görüş ve yorumlar doğrultusunda, belleğin kaynağını söz, yazı, nesne gibi olguların yanında mekanları hafızanın somutlaştığı araçlar olarak tanımlamak mümkündür. Birincil uyarıcı olarak ele alınan mekanın, hafıza oluşturabilme potansiyeli bulunmaktadır. Dolayısıyla kent içerisinde deneyimlenen mekan, unutmak/hatırlamak eylemlerinin tetikleyicisidir.

Belleğin mekansal boyutu odak alındığında, mekanın hatırlatıcı özelliğinin ötesine geçerek, kullanıcısıyla deneyimler, duygular ve anılar üzerinde derin bir ilişki kurduğunu söylemek mümkündür. Lefebvre'in mutlak mekan anlayışına göre, "Nerede mekan varsa orada varlık vardır" (Lefebvre, 2014). Mekan ve kullanıcısının döngüsel ilişkisine işaret eden bu anlayış, kullanıcının mekanı biçimlendirme gücünü farklı motivasyonlar üzerinden tanımlamaktadır. Bireylerin ihtiyaçlarına yönelik olarak kullanılıp değiştirilmiş olan yaşamsal mekânlar; güvenlik, barınma ve gündelik faaliyetlerin gerçekleştiği alanlardır. Fiziksel sınırların yanı sıra örgütlenme, temsiliyet gibi kaygılar da mekanı biçimlendiren unsurlardır. Kullanıcının mekanla kurduğu ilişkiye dikkat çeken Halbachs, benliğin etrafında bulunan ve ona ait olan maddi çevreyi benliğin destekleyicisi olarak tanımlamakta; ona ait olan şeylerin de mekana dahil olduğunu belirtmektedir (Halbwachs, 2019). Kentlinin bir arada uyum içerisinde yaşamasına yardımcı olan alanlar, yapılı veya kurgulanmış kamusal mekan olarak biçimlenirken; kolektif hislerin kapsadığı anı,

aidiyet gibi duygular kullanıcı perspektifine bağlı olarak temsil mekanlarını oluşturmaktadır (Kuruçaylı, 2020).

Kullanıcı mekanı biçimlendirirken, mekan tarafından dönüştürülmekte, biçimlendirilmektedir. Bireyin kendini ifadesinde, içinde bulunduğunu mekan üzerinden varlığını tanımlaması öne çıkan yöntemlerden biridir. Edebi eserlerde mekan tasvirlerinin karakter tanımlama için önemli bir nokta olması, sahne sanatlarında mekan ve dekorun önemi bu düşünceyi desteklemektedir. Dolayısıyla bireysel olarak içselleştirdiğimiz, anlamlı anı ve aidiyet değerine sahip mekanlarla kurduğumuz bağda sadece fiziksel varlıkların etken olmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu bağın kurulmasında algı ve algılama süreci önemli belirleyicilerdir.

Toplumu oluşturan birey, var olduğu andan itibaren algılamaya ve deneyimlemeye çevresiyle başlar. Bireyin deneyim yoluyla çevresiyle geliştirdiği bağ, fiziksel çevreyi bir "yer"e dönüştürür. Deneyimin ilk adımı ise mekanın algılanması ile atılmaktadır. Algılama sürecinde mekana bağlı fiziksel özellikler, kullanıcının deneyimini şekillendiren temel unsurlardan biridir. Bir mekanın tasarımı, ışıklandırma, renk seçimi, ses düzenlemeleri gibi fiziksel özellikler, algılama biçimini dolayısıyla deneyimin niteliğini belirlemede etkilidir. Genel algılamayı şekillendiren unsurların içerisinde yalnız mekanın atmosferi değil aynı zamanda kullanıcıya bağlı faktörler de bulunmaktadır. Kullanıcının yaş, cinsiyet ve içinde bulunduğu sosyo-kültürel çevre, mekana yönelik algılamasını belirleyebilmektedir. Bu durum kullanıcının kaçınılmaz öznelliğine bağlı olarak, algının ve deneyimin de biricik olmasını sağlamaktadır. Zafer (2019), insan hafızasını etkileyen mekânsal özelliklerin deneyimleme yoluyla açığa çıktığını ve deneyimin imgeler ile anlam kazanarak hafızayı maddileştirdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla mekanın ve kullanıcısının sahip olduğu öznel nitelik nedeniyle, çeşitlenen deneyim ve farklı hafıza mekanı nitelikleri ürettiğini söylemek mümkündür (Şekil 2.2).

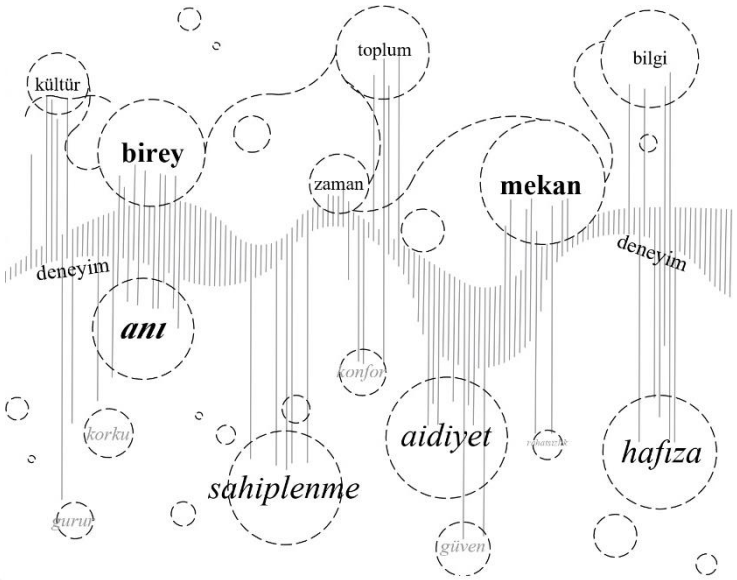

Şekil 2.2 Deneyim yoluyla duyum ve algılama süreci

Bellekteki temsil ve imge oluşumunda bireyin duyumsal ve algısal süreci önemlidir. Bu konuya dikkat çeken Özak ve Gökmen (2009); anılarla, deneyimlerle, algılarla, duyumlarla desteklenmiş bir mekânın bellekte ilişkilendirildiğini, eşleştirildiğini, yönlendirilip karşılaştırıldığını ve kodlandığını belirtmektedir. Bireyin sahip olduğu çocukluk anıları, akılda takılı kalan anlar, kelimeler ve onların kendisinde uyandırdıkları gibi bireysel olguların deneyimi şekillendirdiğinden bahseden Jay Martin, deneyimi güçlü bir değerler dünyasının üretimi olarak tanımlamıştır (alıntılayan Ümer, 2017). Bu bakışla, mekansal bir ögenin imgeleşerek bellekte ürettiği izin bireyin mekânı algılarken mekânla kurduğu ilişkinin boyutlarına göre değiştiğini söylemek mümkündür.

Atabay, kullanıcının kimlik ve değerlerinin somut hali olan mekanla kurduğu aidiyet hissinin, kullanıcının var oluşunun ispatı ve güvenilirliği olarak simgeleştiğini söyler (Atabay, 2019). Mekanın bellekte yer ederken, sürekliliği ve varlığını koruması kullanıcısında Atabay'ın da işaret ettiği gibi güvenilirlik hissiyle karşılık bulur. Usta, bu fiziksel varlığın hatırlatıcı etkisinin; kimlik, aidiyet ve sahiplik hislerinin insanlarda oluşmasına neden olduğunu söyler ve kentsel yerleşimin tarihsel ve kişisel hikayelerin bir bütün olarak barındırdığına vurgu yapar (Usta, 2018).

Mekan ve birey arasında fiziksel uyaranlar, algı, güvenilirlik gibi etkenler üzerinden gelişen ilişki, bireylerin oluşturduğu topluluklar ile mekan arasında da biçimlenmektedir. Mekan ve toplum arasındaki kurulan ilişkide, kamusal mekanlar ve kamusal yaşam alanları üzerinden biçimlenen toplumsal hafıza öne çıkmaktadır.

Hafıza, sadece anıları basitçe hatırlama eylemi değil, aynı zamanda anıları bir araya getiren, belirli anlamlar yükleyen ve gerekli olduğunda anımsanan nesneleri düzenleyen toplumsal bir ürün olarak nitelendirilmektedir. Bireyin hatırlama ve unutma süreçleri, geniş çerçevede yaşadığı toplumla birlikte şekillenmektedir. Kültürel normlar, dil, gelenekler ve sosyal ilişkiler gibi toplumsal etkenlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Toplumun dinamiklerini oluşturan öğreti ve beklentileri, bireylerin hangi deneyimleri önceleyecekleri ve hangi anıları unutacaklarını belirleyen önemli faktörler olarak kabul edilmektedir. Assman, toplumsal hafıza kavramını ele alırken bireysel hafızanın var olduğunu, ancak bireyin mutlak olarak yalnız olamayacağını ve bu nedenle hafızanın toplumsal olarak şekillendiğini ifade etmiştir (Assmann, 2015). Dolayısıyla hafıza, kişinin algısıyla birebir ilişki içinde olup biricik bir nitelik taşısa da hatırlama eylemi içinde yaşanılan toplumdan bağımsız düşünülemez. Bu bireye özgü dünya, dışarıdan bakıldığında kendine özgü gibi görünse de, "insan toplumsal ve siyasal bir varlıktır" (Çağla, 2007). Dolayısıyla, ortak deneyimlere, geçmişe, yaşanmışlıklara, ideolojilere ve benzer çevre problemlerine maruz kalmış topluluklar toplum olarak ortak değerler geliştirirler. Çağla (2007) bireyin hatırlama ve unutma pratiğinin, yalnızca toplumsal bağlam içinde anlam kazandığını ve bu bağlamda anlaşılabilir hale geldiğinin altını çizmektedir. Halbwachs (2019) kolektif hafıza üzerine yaptığı çalışmalarda, hafızanın sosyal koşullara bağlı olduğunu ve bireyin sosyal çevresinin hafızayı şekillendirdiğini belirterek her topluluğun kendi benzersiz hafıza türüne sahip olduğunu ifade etmektedir.

Hafıza, bir toplumun tarihini ve kolektif kimliğini oluşturan bir araç olarak işlev görmektedir. Siyasal kararlar, ideolojik dönemler ve toplumsal değişimler, bireylerin hafızasını şekillendirirken, aynı zamanda toplumsal hafıza da büyük ölçüde etkilenmektedir. Dolayısıyla, hafıza, politikaların oluşmasında ve toplumsal

ilişkilerin şekillenmesinde etkili bir rol oynamakta, bu rolüyle toplum dinamiklerini etkileyen önemli bir unsurdur. Çalak, toplumu oluşturan ortak değerlerin korunmasında kaybedilmemesi gereken şeyin geçmiş olduğunu vurgulamakta, geçmişin biz anlamlandırdığımız sürece ve anlamlandırdığımız kadar değerli olduğunu belirtmektedir (Çalak, 2013). Mimarlık, toplumun hafıza ve hatırlama süreçlerinde önemli bir rol oynamakta, yerleşmiş kent hafızasını hem zayıflatan hem de oluşturan önemli bir unsuru olarak ortaya çıkmakta, birey ve toplum hafızasında iz bırakarak yaşam tarzını etkilemektedir (Eser, 2020). Bu bağlamda, disiplinlerararası bir kavram olan hafızanın birincil hatırlatıcısının mekan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Mekanın deneyimlenmesi süreci, kullanıcı algısı ve içerisinde bulunduğu sosyal ortam ile şekillenirken ve bireysel ve toplumsal bellekte yer etmektedir. Hafızanın temsili olan mekan "yer"e dönüşürken, bu alanlar hafızayı biçimlendirme potansiyeli ile dikkatle ele alınması gereken devingen bir ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, "hafıza mekanları", toplumsal bellekte derin izler bırakma kapasitesi ile geçmişe ait olaylar, deneyimler ve toplumsal hafızanın taşıyıcısı olarak öne çıkan alanlardır. Bu mekanlar hatırlatıcı nitelikleri ile tarihî olaylar, kültürel değer ve anlamlı deneyimlerle ilişkilendirilerek, bireylerin ve toplumların duygusal bağlar kurmasına ve ortak bir geçmişi paylaşmasına aracılık etmektedir. Yalnız sahip oldukları fiziksel nitelikleri ile değil, aynı zamanda barındırdığı anı, aidiyet ve anlamlar aracılığıyla toplumsal bağlamda değer kazanmaktadır.

2.2 Hafıza Mekanları

Fransız tarihçi Nora (2006), herhangi bir toplumsal yapının geçmişle ilişkilenmek için iki farklı yol izleyebileceğini öne sürmüştür. Bu yolları belirleyen olgular hafıza veya tarihtir. Hafıza, geçmişle ilişkilenmenin ilkel ve arkaik bir biçimidir ve geleneksel toplumların anlam dünyası onun üzerine kurulur. Tarih, hafızanın rasyonel bir zaman kavrayışı tarafından yok edildiği anda ortaya çıkar ve modern dünyanın geçmişle ilişkisini belirler. Modern toplumlar, geçmişi hatırlayamadıkları için, onu tarihselleştirirler. Hafıza mekanları (lieux de mémoire) ise, geçmişle içinde

yaşanılan zaman arasında, tarihin kesintiye uğrattığı süreklilik duygusunun yeniden üretildiği toplumsal odaklardır (Erkmen, 2006).

"Hafıza mekanı" olgusunu iki farklı perspektifle ele alınmaktadır. İlki, hafızaya ev sahipliği yaptığı, kentin kendi hafızasına işaret eden boyutudur. Kentler, geçmişte yaşanan her türlü toplumsal olay ve deneyimle ilişkilendirilen bir hafızaya sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, kentler kendi başlarına birer hafıza mekanı olarak değerlendirilebilmektedir. İkinci olarak, kentlerin hafıza mekanlarına ev sahipliği yapması söz konusudur. Dolayısıyla, her türlü hafıza mekanının öyküsü, hem iç dinamiklerinden hem de kentsel dinamiklerden okunabilmektedir (Aslan, 2018). Kent dinamiğinin sahip olduğu sosyal, kültürel ve politik özellikleri nedeniyle hafıza mekanlarının da bu bileşenler üzerinden okunması, kavramsallaştırılması ve yorumlanması gerekli birçok yönü bulunmaktadır.

Hafıza mekanı olgusu koruma disiplini bağlamında değerlendirildiğinde, mekânın temsil değeri, hatırlattığı olay, durum ve deneyim nitelikleri bakımından önem kazanmaktadır. Çanakkale, her binanın kendi tarihi, kökeni ve konumu, geçirdiği değişimler ve gördüğü zarar hakkında anlatacağı bir hikâyesi olduğunu ifade ederek mekanın sahip olduğu bu nitelikleri vurgulamaktadır. Toplumların yaşanmışlıklarını taşıyan, mekanda var olan izler, kalıntılar ve donatılar; yeni bir işlevle, geçmiş aktarımına dönüştürebilmektedir (Çanakkale, 2012).

Bireyin ve toplumun sosyo-kültürel dinamiğine bağlı olarak sahip olduğu ortak değerler tarafından biçimlenen hafıza mekanları kentli için ayrı bir öneme sahiptir. Ankara'da 15-20 yaş kullanıcılarına toplanma alanı olarak hizmet eden Kızılay Meydanı, ortak bir gururun ve yasın temsili olan Anıtkabir ve Müzesi, 21. Yüzyılın başlarında ekonominin gücü ve temsili olan modernizmin etkisinde inşa edilen Merkez Bankası yapıları vb. bunlardan birkaçıdır. Öte yandan, hafıza mekanlarının kolektif bellekteki izlerinin sürmesi ve yeniden görünür hale gelmesi, mekanı deneyimlemiş hatırlatıcıları gerektirir (Aslan, 2018). Bu anlamda kentliye düşen, yapıyı sahiplenme, aidiyet, bilinirlik gibi roller bulunmaktadır.

Sevinç (2019), kent meydanlarının nesnel çevresi ve sosyal rolü ile kentsel meydanların hafıza mekanı olma potansiyelini vurgulamakta, Ulus Meydanı'nda yer alan ve Ankaralı için kentin orijin noktasını ifade eden Zafer Anıtı'nın ve Kızılay Meydanı'nda yer alan Güven Anıtı'nın ulusal mücadelenin, milli birliğin ve dayanışmanın temsilleri olduğunu belirtmektedir. Yaptığı çalışmalarda kent meydanları, bu meydanlarda yer alan anıtlar ve bu anıtların kentlide yarattığı imgelere ve ulus devlet kimliğinin üretilmesindeki etkisine dikkat çeken Sevinç, meydanların tasarımının ve içerdiği sanatsal nesnelerin hafıza mekanını üretmenin ötesinde kentsel ve kimi zaman ulusal kimliğin kurucu ögeleri olduğunu vurgulamaktadır (M. Sevinç, 2019)

Şekil 2.3 Ankara Kızılay Meydanı'nda yer alan Güven Anıtı (solda) ve Ulus Meydanı'nda yer alan Zafer Anıtı (sağda), 2021 (URL- 2, 2023)

Politikaların toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde ve yapılı çevre üretiminde öne çıkan roller üstlenmesi kapsamında farklı dönemlerde benimsenen politik yaklaşımların kentte hafıza mekanları olarak karşılık bulmasına neden olmaktadır. Tuncer (2018), benimsenen sanayi politikalarının mekânsal temsillerinden biri olarak değerlendirdiği Antalya Dokuma Fabrikası yapısını bir hafıza mekanı olarak ele almıştır. Türkiye'nin modernleşme ideolojisinin nitelikli örneklerinden biri olan fabrika yapısının bir üretim alanı olmaktan öte, sosyal eğitsel ve spor faaliyetleriyle kullanıcısına bir yaşam alanı kurduğunu belirtmiştir. Fabrika çalışanlarıyla birebir sözlü görüşmeler gerçekleştirerek Dokuma Fabrikası'nın çalışanlar için anlamı, yaşam pratiklerinde değiştirme potansiyeli ve günümüzde kapatılarak iş merkezi

olarak yeniden işlevlendirilmesinin kullanıcı bakışından değerlendirmesini yapmayı amaçlamıştır (Tuncer, 2018) .

Hafıza mekanları, toplumsal hafızada bırakan acı dolu deneyimler, zorlayıcı şiddet olayları veya insanlık suçları gibi travmatik anıların da temsili olarak var olabilmektedir. Berlin Otto Weidt Müzesi (Holokost Dönemi), Yassıda, 23,5 Hrant Dink Hafıza Mekanı bu örneklerden birkaçıdır. Bir dijital medya servisi olan Aposto, hafıza mekanlarını "farklı yaşanmışlıkları toplumla yeniden buluşturarak bilinçlenme, eğitim, alternatif söylemler üreten ve diyalog ortamı sağlayan mekânlar" olarak tanımlamıştır. Sahip olduğu kolektif ruh ile toplumsal barışa ve demokratikleşmeye olumlu katkıda bulunan mekanlar olduğunu belirtmiştir (2023, URL- 3).

Hafıza mekanlarının sahip olduğu anı anımsatıcı ögeler, bu alanların müze olarak yeniden işlevlendirilmesine dayanak oluşturmaktadır. Dünya genelinde, hafıza mekânlarının müze olarak düzenlenmeye başlaması, yas, anı, savaş ve politik değişimler, doğal afet gibi tüm toplumu etkileyen olayları hatırlatan müzelerin kurulması, anıtlar, anıt mezarlar ve heykeller gibi toplumsal ve kültürel hafızayı koruma amacına yönelik artan çabaları yansıtan yaygın girişimlerdir. Türkiye'de pek çok şehirde ülkenin kurucusu olan Atatürk'ün konakladığı mekanların günümüzde Atatürk Evi adıyla müzeleştirilmesi, ilk TBMM binasının günümüzde müze olarak kullanılması, Sivas katliamının yaşandığı Madımak Oteli'nin Sivas Bilim ve Kültür Merkezi haline getirilmesi, Türkiye'nin siyasi ve sosyal tarihinde büyük bir öneme sahip Ulucanlar Cezaevi'nin yine müze olarak kullanılması Türkiye'de farklı dönemlere ait hafıza mekânlarının müze olarak düzenlenmesinin ve bu sayede toplumsal hafızanın korunmasının bir örneğini temsil etmektedir.

Şekil 2.4 Ulucanlar Cezaevi'nin müze olarak kullanılması (URL- 4, 2023)

Dijitalleşen dünya, kolektif ruhun yeni araçlar bulduğu eylemler üretmektedir. Belirli temalar altında ilişkilendirilen hafıza mekanları, kentlinin toplumsal hafızaya sahip çıkma hissiyle ürettiği çalışmalar kapsamında önem taşımaktadır. Bunun bir örneği olarak, Research Institute on Turkey Kolektif Hafıza Çalışma Grubu İstanbul'daki Beyazıt-Taksim hattını odak alarak bu hat üzerinde 1980 Askeri Darbesi'nin izini taşıyan hafıza mekânlarını güzergâh üzerinde işaretlemeyi amaçlamaktadır. "bellekmekanlari.org" internet sitesi üzerinden yürütülen çalışmada, online katılım ile bir haritalama çalışması yürütülmektedir (Şekil 2.5).

Şekil 2.5 Sultanahmet'ten Sirkeci'ye-Taksim'den Tünel'e 1980 darbesi hafıza mekanları (URL- 5, 2023)

Hafıza mekanlarının sahip olduğu "yeniden hatırlatma" işlevi, toplumun aidiyet duygusuyla sahip çıkmak istediği alanlar olmasında öne çıkan bir niteliktir. Geniş bir kültürel miras stokuna sahip olan Hatay'da yapılan çalışmalar buna bir örnek teşkil etmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan ve Kahramanmaraş Depremleri olarak kayda geçen doğal afet, şehirde büyük yıkımlara sebep olmuş ve toplumsal hafızada derin iz bırakmış yakın dönem örneklerinden birisidir. Üreticileri tarafından "*Hatay ile bağ kurmuş herkesin hatıralarını paylaşıp şehrin arşivini oluşturacağı katılımcı çevrimiçi bir hafıza mekanı."* olarak tanımlanan Beledna Hafıza Haritası çalışması, hafıza mekanlarının haritalama yöntemi ile kayıt altına alınması ile toplumsal hafızayı canlı tutmayı hedeflemektedir. Çalışma ekibi, haritalama çalışmasını "*Duyguların, anıların ve öykülerin birbirine dokunduğu bir dijital dünya. Bu dünya, Hataylıların yanı sıra bu şehre adım atmış herkesin hatıralarını bir araya getirerek belednanın, yani memleketimizin canlı hafızasını oluşturmayı hedefliyor."* olarak açıklamaktadır. Bu tanım, hafıza mekanlarının toplumsal aidiyet kazandığı noktalar olduğunu vurgulamaktadır.

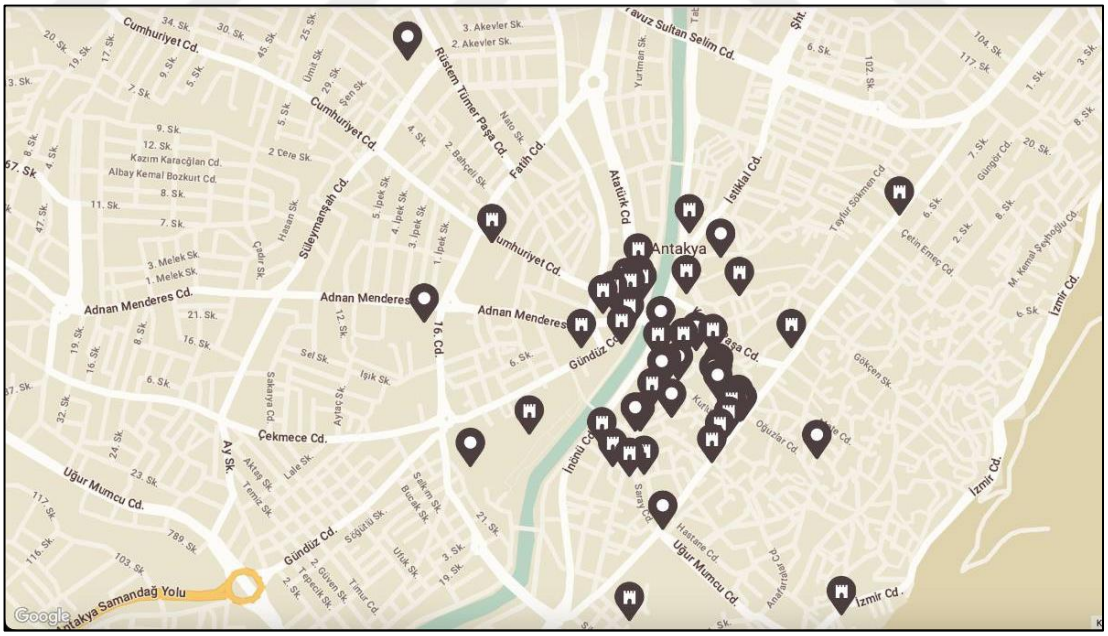

Şekil 2.6 Hatay'da hafıza mekanlarının haritalanması çalışması (URL- 6, 2023)

Hafıza mekanının hatırlatma niteliğinin sürdürülmesi bağlamında yapılan çalışmalara bir örnek de İstanbul Büyükada kent hafızasını ve kültürel miras

farkındalığını artırmak, toplumsal hafızanın sürdürülebilirliğine katkı sağlamak amacıyla hazırlanan Kültür Rotası önerisidir(Halaç vd., 2022). Adada bulunan kültürel miras niteliği taşıyan 224 yapı analiz edilmiş, belirlenen kriterler ile 75 tanesi rotaya dâhil edilmiştir. Seçilen hafıza mekanları; etki değeri, ilk-en-tek olma, hikayesi olma, önemli kişilerle ilişkilenme, özgünlük değeri ve son olarak kültür ve sanat işlevi bakımından değerlendirilmiş, yapılan puantaj çalışması ile mekanlar birincil, ikincil, üçüncül ve dördüncül olarak derecelendirilerek kültür rotası ile ilişkilendirilmiştir.

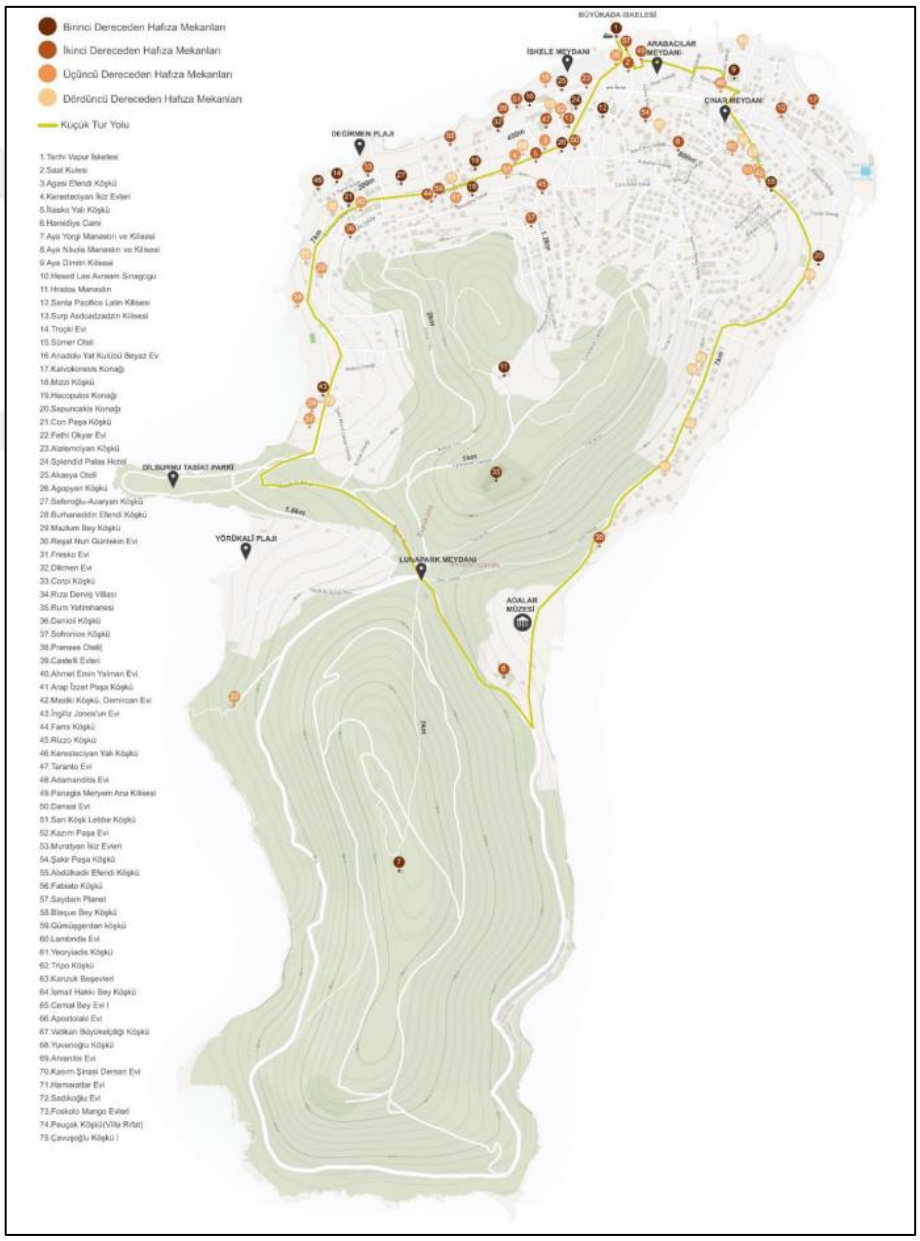

Şekil 2.7 İstanbul Büyükada hafıza mekanları (Halaç vd., 2022)

Nora (2006) aslen hafıza mekanlarını, kültürel miras niteliği taşıyan mimari mekanlar olmaktan öteye taşımaktadır. Hafıza ve hafıza mekanının sadece miras alanları ile ilişkilendirilemeyeceğini, bu bağlamda mezarlıklar, katedraller, savaş meydanları, hapishaneler, bir tablo, bir amblem veya bir metin olabileceği gibi; pazar, kahve gibi etkisi hala devam eden hafızalar, müzeler ve not defterleri, aile albümleri gibi dosyaların da bu niteliği taşıdığından söz eder. Nora'ya göre hafıza; somut ve fiziksel alana eklemlenmektedir. Hafıza mekânlarının anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerler olduğunu, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarı olduğunu söylemiştir (Pierre Nora, 2006).

Hafıza mekanları, sahip olduğu ortak deneyim, gelenekler, umutlar ve acılar gibi toplumsal hislerin temsilleri olma niteliği ile toplumsal boyutta etkisi geniş bir perspektife sahiptir. Bu bağlamda, hafıza mekanlarını sadece hatırlatma işlevine sahip mekânsal temsiliyetler değil, aynı zamanda kültürel bağlamda geçmişle bağlantı kurarak günümüzü şekillendiren ve gelecek nesiller için anlamlı bir miras oluşturan alanlar olarak tanımlamak mümkündür. Hafıza mekanları, kültürel süreklilik bağlamında taşıdığı anlam ile tarihsel süreç içinde toplumsal bağlamın oluşturucusu konumundadır. Bu niteliği ile sürdürülebilir koruma yaklaşımları içerisinde önemli bir yere sahip olan hafıza mekanları, toplulukların kimliğini, geleneklerini ve değerlerini anımsatmakta ve bu unsurların geçmişten geleceğe taşınmasında rol oynamaktadır.

2.3 Sürdürülebilir Koruma Yaklaşımları Bağlamında Hafıza Mekanları

Sürdürülebilirlik kavramı, kaynak kullanımı konusunda sınırların daha önce düşünülmemesi fakat dünya çapında artan nüfus ve üretim-tüketim dengesinin bozulması üzerine özellikle 20. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış bir kavramdır. Ekolojik dengenin ihtiyacı ve kaynakların bilinçsizce kullanımından kaynaklanan tükeniş konularında gelişen farkındalık, küresel ölçekte benimsenmesine yol açmıştır (Uyanık, 2011). Kavramın temel çıkış noktasının, kaynakların plansız kullanımına

bağlı olarak oluşan büyümenin sürekliliğine dair endişe olduğunu söylemek mümkündür.

Sönmez (2010) "sürdürülebilir" teriminin 1920'lerden beri literatürde yer aldığını ve genellikle ekolojik konularla ilişkilendirildiğini belirtmektedir. 1972 yılında düzenlenen İnsan Çevre Konferansı'nda tartışmaya açılan sürdürülebilirlik kavramı ise, Stockholm Çevre Bildirgesi'nde vurgulanarak önem kazanmıştır. Sürdürülebilir olgusunun koruma disiplini ile ilişkisini kuran öncü belgelerden olan 1975 tarihli Amsterdam Bildirgesi, mimari ve kentsel koruma açısından önemli bir dönemeç oluşturarak tarihsel ve kültürel özelliklere sahip kentsel ve kırsal alanları da içermiştir. Konunun çerçevesini belirleyen bir diğer önemli belge olan Brundtland Raporu'nda (1987) ise sürdürülebilir kalkınmanın önemi vurgulanmış, bugünün ve gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneği olarak tanımlayarak çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, 1992'de yayınlanan ICOMOS Yeni Zelanda Tüzüğü, sürdürülebilir korumanın geniş bir perspektife evrilmesine katkıda bulunmuş ve somut olmayan kültürel miras değerlerini de içermesi gerektiğini vurgulamıştır. Rio Konferansı (1992), küresel bir eylem planı oluşturarak kentsel, kırsal ve mimari mirasın korunması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı için ilkeler geliştirmiştir (Coşkun, 2015).

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma olgularının uluslararası platformlarda tartışılması, planlama yaklaşımlarında belirleyici unsurlar arasına girmesine, kentlerdeki sınırların genişlemesi ve kentsel mirasın korunmasına yönelik politikalarda göz önüne alınmasına yol açmıştır. Öte yandan, fiziksel çevrenin korunmasına ilişkin kararların dinamik ve uyarlanabilir olması gerekliliği gündeme alınmıştır. ICOMOS tarafından 2011 yılında yayınlanan "Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valletta İlkeleri," tarihi alan ve kentlerin korunması için alınan kararların güncellenme gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, süreklilik, kimlik gibi sosyal değerlere ek olarak geleneksel arazi kullanımı, kamusal alanın toplum ilişkilerindeki rolü, bütünleşme ve çevresel etkenler gibi diğer sosyo-ekonomik başlıkları da içeren, derin bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir (Kaya, 2021).

2011 tarihli ICOMOS Genel Konferans'ında yayınlanan "Tarihi Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı," sosyal ve kültürel değerleri ile kimliği oluşturan mirasın somut olmayan değerlerini içeren peyzaj alanlarına dair yeni bir yaklaşımın gerekliliği ortaya koymuştur. Bu belge kapsamında peyzaj alanları, toplulukların gelişimini ve birlikteliğini sağlarken, belleklerini ve tarihi olaylara sahne olan çevrelerinin yansıttığı bilgiyi koruyarak sürdürülmelerinde bir araç olarak öne çıkmaktadır (ICOMOS, 2011). Bu yaklaşım, kentsel alan, çevre ve miras arasında sürdürülebilir ve dengeli bir bağ kurmayı hedeflemesi açısından önemlidir.

Sürdürülebilirlik olgusu ve koruma bağlamında ele alınışı uluslararası ortamda gelişirken, Türkiye'deki koruma uygulamalarında 2010 yılından itibaren somut yansımalar yaratmıştır. ICOMOS Türkiye Milli Komitesi tarafından 2010'da yayınlanan ve 1924 yılında hizmete başlayan Emek Sineması'nın hafıza mekanı olması nedeniyle korunmasını konu alan görüşte, yapının kent belleğinde bıraktığı ize vurgu yapılarak korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır (ICOMOS, 2010). 2013 yılında Diyarbakır'da, uluslararası koruma uzmanlarının, kamu kuruluşları ve mensuplarının katılımıyla gerçekleştirilen Diyarbakır Kalesi ve Tarihi Şehri'ni odak alan toplantıda, somut ve somut olmayan kültür mirasını yaşatmak için güç birliğinin önemine dikkat çekilmiştir. Toplantı raporunun 4. Maddesinde artan çevre sorunlarına karşı kentsel tarım alanlarının genişletilmesi ve temiz, sağlıklı gıda için tarihi kentin yakınında tarımın teşvik edilmesinin, yeşil dokuyla birlikte alanda tarihi sürekliliği sağlayacağı vurgulanmıştır. 2022 yılında yayınlanan Gezi'ye Dair ICOMOS Türkiye Milli Komitesi Görüşü'nde ise "Gezi Ruhu olarak toplumsal bellekte yer etmiş Taksim Gezi Parkı'nın kültürel miras değerine sahip çıkılmalı ve sürdürülmelidir" maddesiyle Gezi Parkı'nın bellek değerine vurgu yapılmıştır. 6 Şubat 2023 Pazartesi tarihli Kahramanmaraş merkezli depremin ardından 2023 yılında yayınlanan "Kültür Varlıkları ve Deprem" başlıklı değerlendirmede "Kentlerin tarihi kimliğinin, insanların şehirleriyle kurdukları aidiyet, sahiplenme ve yaşamsal (barınma, üretim) ilişkinin kopmasının göçlere yol açtığı ve özellikle tarihi kent merkezlerinde insansızlaşmaya neden olduğu" belirtilmektedir. Söz konusu görüş; kente ruh verenin kentli olduğunu, kentin geleceğinin aşamalı biçimde ve

katılımcı süreçlerle planlanmasının ve yapılaşmasının ya da yeniden canlandırılmasının doğru biçimde yönetilmesi gerekliliğini vurgulamıştır (ICOMOS, 2023).

Ulusal ve uluslararası ortamda yapılan çalışmalar ve yayınlanan görüşler; sürdürülebilir koruma yaklaşımlarının sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel kalkınmada, barış ve güvenlik konularında potansiyel itici güç olarak değerlendirilebileceğine vurgu yapmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma üzerine yapılan çalışmalar konuyu çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç ana başlık üzerinden ele almaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik, ekolojik dengenin sağlanması, çevresel mirasın korunması ve nesiller arası eşitliğin sağlanmasını öncelik almaktadır. Ekonomik sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin de önceki toplumların istihdam yetisine sahip olması olarak tanımlanmakta, popülasyonların gelir ve istihdam yaratılarak korunmasını hedeflemektedir. Sosyal sürdürülebilirlik ise tüm toplumlar için eşit yaşam hakkını öncelik almakta, refah düzeyi, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konularda eşitliği öngörmekte, aynı zamanda aidiyet, kimlik, sahiplenme gibi toplumlara ait hislerin kuşaklararası aktarımının sağlanmasının gerekliliğini işaret etmektedir (Hürol, 2014). Sürdürülebilirlik olgusu ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında sürdürülebilir koruma yaklaşımı ele alındığında, kültürel süreklilik olgusu önem kazanmaktadır.

2.3.1 Sürdürülebilir Korumada Kültürel Süreklilik Olgusu

Sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak ekoloji ve ardından ekonomik kalkınma üzerinden şekillense de zamanla sosyal, kültürel ve mekânsal farkındalıkların artmasıyla etki alanını genişletmiştir. Bu genişlemede temel etken, hedeflenen kuşaklararası eşitliğin doğal kaynaklara erişim imkanının ötesinde sosyal, kültürel ve coğrafi konuları da kapsaması gerektiği düşüncesidir. Güncel anlamı ile disiplinlerarası bir olgu olan sürdürülebilirliğin koruma disiplini kapsamında ele alınması, koruma disiplininin kapsamını ve etkinliğini güçlendirmiştir.

Gelişen dünya ve toplumsal dinamikler bağlamında kültür varlıkları ve korunması, farklı etki alanları üzerinden Sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile ilişkilenmektedir (Şekil 2.8). Ekonomik kalkınmanın araçlarından biri olan yapılaşma, kent sınırlarının genişlemesine yol açmakta, genişleme kapsamında üretilen kentsel alanlarda ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatlar yaratılmakta ve yaşam konforunu arttırmaktadır. Ancak bu süreç, yer hissine, kentsel bütünlüğe ve toplumların kimliklerine zarar verme riski de içermektedir (ICOMOS, 2011). Bir diğer önemli bir tartışma konusu olan iklim krizine karşı mücadele, kültürel miras alanlarına ilişkin sürdürülebilir koruma yaklaşımları geliştirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu yaklaşımın temel görüşlerinden olan yerel malzeme kullanımı ve geleneksel yapım sistemlerinin devam pratikleri, ekonomik, ekolojik ve kültürel süreklilik açısından öne çıkmaktadır. Öte yandan uluslararası kapsamda son on yılın gündeminde yer alan göç unsuru, ekonomik ve sosyal kalkınmanın öncelikli tartışma konuları içerisinde değerlendirilmektedir. Göç unsurunun beraberinde getirdiği kimlik, aidiyet ve sahiplenme yitimleri, sosyal düzeyde toplumların kimlik kaybının önüne geçilmesi için kültür mirasının korunması yaklaşımlarını ön plana çıkarmaktadır (Kaya, 2021).

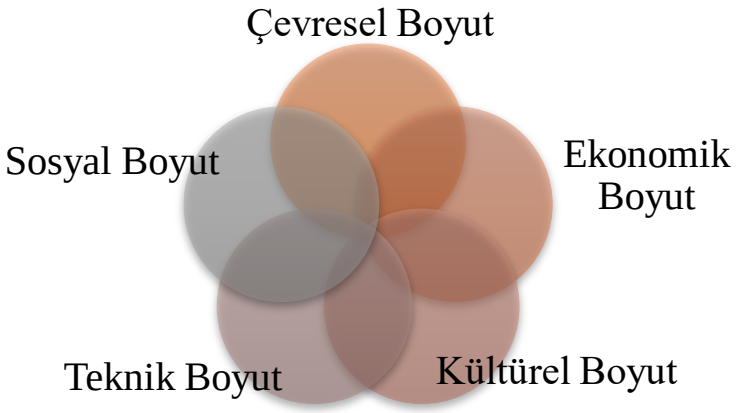

Şekil 2.8 Çevresel, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknik boyut olarak sürdürülebilir korumanın şematik gösterimi

Nora (2006), süreklilik duygusunun kökünün mekanda olduğunu ifade etmektedir. Bu bakışla, tarih boyunca yaşanan değişlerin sonucu olarak yapılı çevrede gerçekleşen yıkım, üretim, yeniden temsil bulma gibi değişiklikler karşısında kültürel miras alanlarının korunması önemli bir sürdürülebilir eylemdir. Hafıza mekanlarının korunması ise, fiziksel çevrenin bir ögesi olmalarının yanında, bireyleri topluma dönüştüren ortak geçmiş ve deneyimlerin depolandığı, gelenek, inanç, yas, umut gibi olguların temsili alanlar olmaları nedeniyle öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, kültürel miras alanlarının ve hafıza mekanlarının korunması, temsil ettikleri kültürel geleneklerin sürekliliğinin sağlanması açısından da önem kazanmaktadır.

Birol (2010), kültürel miras ile toplum arasındaki sosyal bağın kurulması için, kültürel mirasın özgünlüğünün ve bütünlüğünün korunmasının, fiziksel ve toplumsal değerlerin ve yerin gerçek anlamını taşıyan kültürel sürekliliğin sağlanmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımla, miras alanları temsil ettikleri kentsel, mimari, sanatsal değerlerin yanı sıra anlamları, aidiyet ve kimlik hissinin oluşmasındaki rolleri ile kültürel sürekliliği sağlama fırsatı sunmaktadır. Miras alanlarının kültürel süreklilik bağlamındaki anlamı, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde de vurgulanmıştır (UNESCO, 2003):

> *"Somut olmayan kültürel miras" toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar- anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur."*

Sürdürülebilir koruma yaklaşımlarının merkezine kültürel sürekliliği yerleştirmek, geçmişin mirasını korumanın sadece tarihî izler bırakmakla değil, aynı zamanda

gelecek nesillere aktarmak ve yaşatmakla mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Kültürel süreklilik, mekânların sadece fiziksel öğelerini değil, aynı zamanda o mekânda yaşayan toplulukların kimliğini, geleneklerini ve değerlerini korumayı, bu değerleri günümüzde ve gelecekte yaşatmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede hafıza mekanları, kültürel süreklilik bağlamında sahip olduğu değerleri ile tarihsel süreç içerisinde toplum olma hissini güçlendirmeleri nedeniyle önemlidir.

2.3.2 Sürdürülebilir Korumada Hafıza Mekanlarının Rolü

Toplum olma duygusunun temel bileşeni sürekli olma halidir. Toplumsal değerlerin, kolektif geçmişe dair anıların sürekliliğinde ise hafıza ve hatırlama eylemi önem kazanmaktadır. Hafıza olgusu ve hatırlama eylemi, uyaranlara, aktarımlara ihtiyaç duymaktadır. Bu ilişkiye dikkat çeken Eser (2020), kuşaklar boyunca birikerek gelişen toplumsal hafızanın aktarımla oluştuğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, toplumların geçmişlerini hatırlayabilmeleri ve geçmiş yaşantıların izlerini anlayabilmeleri için doğru aktarım araçlarına ihtiyaçları vardır. Fiziksel çevrelerinde inşa edilmiş (somut ve somut olmayan haliyle) hatırlatıcı unsurlar ise bu sürekliliğin sağlanmasında önemli araçlardır.

Fiziksel çevrenin öne çıkan hatırlatıcı unsurlarından olan ve birçoğu kültürel değere sahip olan hafıza mekanları; geçmiş, bugün ve gelecek arasında kurulan bağın izlerini sunmaktadır. Eser (2020), kültürel varlıkların kolektif hafızadaki yerinin anlaşılması ile inşa edildikleri ve kullanıldıkları dönemlerin toplumsal yapısıyla ilgili veriye ulaşılabileceğini belirtmektedir. Öte yandan, toplum ve mekanının etkileşimi sonucu oluşan kolektif hafıza, o mekânı deneyimleyen bireylerin geçmiş dönemlerin atmosferini bir arada hissetmelerine ve geçmişe dair deneyimi birlikte yaşamalarına da olanak tanır. Dolayısıyla, adeta bir tarih anlatıcısı gibi işlev görerek toplumun geçmişini yansıtan hafıza mekânlarının korunması ve yaşatılması, o mekanı deneyimleyen toplumun biraradalığı için büyük bir öneme sahiptir.

Hafızanın ve onu geri çağıran uyarıcıların mekana sabitlenmesi, toplumsal hafızayı korumanın yollarından biridir. Toplumu şekillendiren politikaların, kültürel

olayların, gelenekler ve alışkanlıkların temsil bulduğu mekanlar; anlamı ve ruhu ile beraber yaşatılması gereken alanlardır. Bu ilişkinin göz ardı edilerek sadece yapının fiziksel varlığının sürdürülmesinin amaçlanması, toplumla ilişkisinin koparak anı değerinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, toplumsal anı, sahiplenme, değerlerin temsili olan bu yapı ve alanların bütüncül bakışla tanımlanması ve sahip olduğu niteliklerin miras bilinci ile yaşatılması gerekmektedir.

Toplumsal ve çevresel dinamiklerin etkisiyle devingen bir yapıyla oluşturulması öngörülen sürdürülebilir koruma bağlamında hafıza mekanları, geçmişin yaşayan birer tanığı olarak, anıları, deneyimleri ve aidiyet hislerini içinde barındırması dolayısıyla ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler. Bu mekanlar, toplumun geçmişiyle bağını sürdürerek sosyal, kültürel ve duygusal bir mirasın korunmasına aracılık etmektedir.

Hafıza mekanlarının toplumla ilişkisinden doğan sürekli olma hali, farklı dönemler arasında yatay bir ilişki kurarak kültürel bir iletimi de mümkün kılmaktadır. Chiu, kültür iletiminin, sürdürülebilirliğin diğer standartlarının başarısı için ön koşul olduğunu söyler (Chiu, 2004). Bu bakış, sürdürülebilir koruma yaklaşımları kapsamında hafıza mekanlarının korunmasının öneminin ve gerekliliğinin altını çizmektedir.

Hafıza mekanlarının sosyal sürdürülebilirlik hedefleri ve sürdürülebilir koruma kapsamındaki önemini gösteren bir diğer unsur, mekan-politika ilişkileri çerçevesindeki anlamlarıdır. Mekanın ideolojik ve politik söylemler doğrultusunda yeniden biçimlenen ve bu yaklaşımların nesnel temsillerini içeren yapısı, geçmişi "hatırlamanın" bir aracı olarak ulusal bellek mekânlarını öne çıkarmaktadır. Fiziksel çevre algısı ile sınırlandırmanın mümkün olmadığı hafıza mekânları, sahip oldukları simgesel değerler ve toplumsal hafızada yer etmiş kullanma, yüceltme, hatırlama, unutma pratikleri ile toplumsal kimliğin önemli bileşenleridir.

Tüm bu tanımlar, hafıza mekanlarının sosyo-kültürel boyutunun derinliğini ve mekan-kullanıcı diyaloğu üzerinden devingen yapısını ortaya koymaktadır.

Kullanıcısıyla kurduğu dinamik ilişkiye ve insanın sosyal bir varlık oluşuna dayanarak, hafıza mekanları ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin sürdürülebilirliğin sosyo-kültürel boyutu üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu ilişkideki paydaşların sürekli olarak dönüşüm ve değişim içerisinde bulunuşu, kültürel ve yapılı çevrenin niteliğinin devamlılığını sağlamanın ötesinde sürdürülebilirlik hedefini hafıza mekanlarının korunması bağlamında önemli hale getirmektedir.

Mimarlık pratiğinin bellek yaratma ve belleğin temsili olma gücü düşünüldüğünde, fiziksel çevreyi şekillendiren aktörlerin aynı zamanda toplumsal dönüştürücü güce de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kentsel alanların gelişimi, kullanımı ve estetiğinden sorumlu olan yerel yönetimler ve ilgili birimleri; yapı tasarımı, estetik ve kentsel planlama uygulamaları ile şehir plancıları ve mimarlar; toplumsal katılım yoluyla sürece dahil olan sivil toplum kuruluşları; planlama kararları ve politikalar benimseyen merkezi yönetimler bu aktörler olarak gösterilmektedir. Öte yandan, toplumsal hafızayı oluşturan, geçmiş ve bugünün üretimlerinin yanında geleceği şekillendirme kaygısı da taşıyan devlet politikaları, hafıza mekanı üretiminde önemli etkenlerden biridir. Till'in (2003) tanımı ile tarihsel anlam, sosyal ilişkiler ve güç ilişkilerini oluşturma potansiyeli taşıyan politikaların toplumsal değişimi ve bu değişimi kurgulayabilmek üzere fiziksel çevrenin yeniden üretimini amaçladığını söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında incelenen olgular ve bu olgulara ilişkin okumalar, mimari üretimlerin hafıza üretme ve toplumsal hafızanın temsili olma yoluyla önemini vurgulamaktadır. İncelenen kavramsal çerçeve ışığında bu çalışmada devlet politikalarının mimari üretim kanalıyla toplumu ve kent mekanını şekillendirme gücüne vurgu yapılarak tarım politikalarının üretimi olan hafıza mekanlarına odaklanılmaktadır.

BÖLÜM ÜÇ
MEKAN POLİTİKA İLİŞKİSİ VE HAFIZA MEKANLARI

Tarım politikaları, kent mekanının planlanması ve tasarımında ekonomik etmenlerin yanı sıra sosyal faktörlerin de dikkate alınmasını gerektiren bir kapsam sunmaktadır. Bu nedenle, tarım politikaların yansımaları sadece üretim ve ticaret düzleminde değil, aynı zamanda toplumun dönüşümünü tetikleyen ve toplumun farklı eylem alanlarına hizmet veren mekanlarda kendini göstermektedir. Öte yandan, tarım politikalarının ürettiği mekanların kır-kent ilişkisini ve doğal-kentsel alan gerilimini yeniden yorumlama imkanı sunması nedeniyle önemlidir. Söz konusu ilişkiler bir yandan fiziksel çevrenin dönüşümüne dair öneriler sunarken, bir yandan da kentli toplum ve kırsal toplumun mekan üzerinden ilişkilenmesi, benzer deneyimlere erişim fırsatı sunması açısından da önemlidir. Bu nedenle, tarım politikalarının hafıza mekanları, mekânsal üretimlerin çevresel ve ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal ve kültürel boyutlarda da ele alındığı bir bağlam sunmaktadır. Bu yaklaşımla kurgulanan bu bölümde hafıza mekanlarının üretim sürecine odaklanılmakta, kent mekanının şekillenmesinde politikaların kritik bir rol oynadığı gerçeği sosyal dinamiklere ve mekansal beklentilere etki ettiği bir perspektiften değerlendirilecektir.

3.1 Mekan-Politika İlişkisi ve Tarım Politikaları

Mekanı "inşa edilen, kurulan ve bozulan bir alan olarak tanımlayan Lefebvre, mekansal gerçekliğin toplumsal, politik ve çoğul üretimlerle anlamlandırılabileceğini belirtmektedir (Lefebvre, 2014). Mekanın toplumsal ve politik dinamiklerden bağımsız okunamayacağı bakışı, "mekan politiktir" ve "mekan politikadır" savlarının da gerekçesidir (Kardeş, 2019). Politika ve kimi zaman ideolojinin etkisi ile biçimlenen toplum ve aynı etkenle oluşan mekansal ihtiyaçlar, beğeniler mekanın temel belirleyicileridir. Bu yaklaşımla mekan, toplumsal dönüşümü hedefleyen ideolojilerin ve ulus kurma süreçlerinin temel araçlarından biri olagelmiştir.

Devletler temsiline ihtiyaç duyduğu politikalarını ilk olarak mekânsal arayışlarla karşılamaya çalışmıştır. Dönüşümü belirleyen politikalar bir yandan toplumun sosyo-ekonomik yapısını biçimlendirirken, öte yandan değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda farklı alanları şekillendirecek politikalar üretilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda toplumun etnik yapısını ilgilendiren kimlik, göç gibi unsurları sosyal ve kültürel politikalarla; turizm, teknoloji ve tarımı ekonomi politikaları ile toplumun yeniden şekillendirilmesini ise eğitim politikaları ile ilişkilendirerek okumak mümkündür.

Sosyal ve kültürel politikaların mekansal ürünlerinin odağında toplumsal katılım ve mekansal çeşitlilik bulunmaktadır. Toplumun eğitimine ve kültürel gelişimine katkıda bulunan kamusal mekanlar ve bu mekanların sağladığı sosyal etkileşim önemsemektedir. Bahçekent anlayışına referansla, toplumun farklı kesimlerini kent içi yeşil alanlarda bir araya getirmeyi hedefleyen Kültürparklar, erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme projelerinden biridir. Bu alanlar öngörülen toplumsal yaşamın, eğitimin ulusal ideallerin ve Cumhuriyet modernitesinin temsili olmuş, serbest zaman aktivitelerinin sosyal ve kültürel pratiklerle içselleştirildiği yeni mekânsal arayışların ürünlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Topçuoğlu & Gürel, 2020).

Ekonomi politikaları iş ve ticaretin gelişmesini destekleyerek kent merkezlerinde iş merkezleri, alışveriş bölgeleri ve ofis komplekslerinin inşasını aynı zamanda uluslararası rekabete sunulacak olan kentlerdeki ulaşım ve altyapı projelerini içermektedir. Ekonomi politikalarının önemli araçlarından olan turizm, temelde insan emeği olan ekonomik yarar hedefli bir sektördür. Ancak, turizm sektörü tarafından kullanılan alanlar kentsel/kırsal doku ve kıyı/dağ gibi doğal çevrenin yanı sıra koruma altındaki alanlar ve hatta arkeolojik sitlere kadar çeşitlilik göstermektedir (Soykan, 1999). Turizm sektörünün mekansal politikalarının ulusal kimliğin parçası olan miras alanlara olumsuz etkisinin anlaşılması mevcut politikaları yeniden biçimlendirmiştir. Bu doğrultuda 2000ler sonrasında ve özellikle kıyı bölgelerde kırsal turizm potansiyelini desteklemek amacıyla, yere özgü konaklama tesisleri yapılmasının teşvik edilmesi ve bu bölgelerin yerel yapı tipolojisinin korunması

hedefi ile çalışmalar yapılması, başarısı tartışmalı olsa da turizm politikalarının bir örneğidir.

Demografik yapıyla doğrudan ilişkili olan eğitim politikaları, çoğunlukla okul ve eğitim kurumlarının konumlandırılması ve tasarımı üzerinde etkili olmaktadır. Bu politikalarla yeni okul binaları ve kampüslerinin inşası desteklenmektedir. Eğitim politikaları, kentsel planlama süreçleri üzerinden kentin demografik dağılımını da etkilemekte, kent bütününde öğrenci ve eğitimci ihtiyaçlarına uygun alanlar açarken eğitim odaklarını ve bu odakların ilgili yaşam alanlarını da örgütlemektedir. Kültürel etkileşim ve bilgi alışverişini teşvik eden kütüphaneler, öğrenme merkezleri ve kültür-sanat alanları gibi mekanlar bu kurgunun ürünleridir. Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde ve modern ulus kurma ideolojilerinin bir parçası olarak kurgulanan, özellikle kırsal nüfusun eğitilmesi hedefi ile açılan köy enstitüleri, köy öğretmen okulları, halk odaları gibi örnekler özel eğitim politikaları kapsamında değerlendirilmektedir (M. R. Sevinç vd., 2016).

Mekan politika ilişkisi kapsamında tarım politikaları, fiziksel çevrenin gelişimindeki, üretim teknolojilerinin yapılandırılmasındaki ve ekonomik kalkınmaya etkilerinin yanı sıra, çağdaş tarımsal üretim üzerinden toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitimde de önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla mekansal üretim pratikleri, toplumun yaşam biçimi ve kültürel dinamikleri hakkında bilgi vermesi açısından, tarım politikalarının kentsel mekanda yansımaları çok boyutlu bir tartışma alanı sunmaktadır.

3.2 Tarım Politikaları ve Mekansal Üretimleri

Tarım politikaları; eğitim ve araştırma faaliyetlerinin desteklenmesi, tohumdan ürüne kadarki süreçte karşılaşılan problemlerin çözümü, hayvancılık ve hastalıklarla mücadele gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu politikaların mekansal ürünleri arasında çiftliklerin kurulması, numune tarlaları oluşturulması ve ziraat enstitüleri açılması yer almaktadır (Tablo 3.1). Tarım faaliyetinin ihtiyaç duyduğu kırsal alan ve bu alanın sosyo-ekonomik anlamda yeniden üretimi, kent makroformunun ve

özellikle çeperinin yeniden biçimlenmesi bağlamında da önemli bir etkendir. Kentsel ve kırsal alanların etkileşimi üzerinde yoğunlaşan bu politikalar, tarım topraklarının kente yakın bölgelerde nasıl kullanılacağını ve bu durumun kent mekanının genel yapısını nasıl şekillendireceğine dair öngörüler de sunmaktadır.

Örgütlenme Türü	Kurulan İşletmeler	Kuruldukları Bölgeler
Tarım Kesiminde Eğitim ve Araştırma Faaliyetleri	Ziraat Enstitüleri	Ankara
	Orta Kademeli Eğitim	İstanbul, Bursa, İzmir, Adana, Bursa, Eriklice, Antalya, Diyarbakır
	Teknik Ziraat Okulları	Manisa, Niğde, Konya, Amasya, Hatay
	Köy Enstitüleri	Eskişehir, İzmir, Kırklareli, Kastamonu, Malatya Samsun, Antalya, Kocaeli, Trabzon, Kars Adana, Isparta, Kayseri, Balıkesir, Ankara, Konya, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Aydın ,Van
Tarla Tarımında Islah ve Mücadele Faaliyetleri	Devlet Ziraat İşletmeleri	Ankara, Yalova, Silifke, Dörtyol Ve Tarsus, Yozgat, Hatay, Kırklareli, Rize, Nevşehir
	Zirai Kombinalar	Ankara, Konya, Kırşehir, Sivas, Amasya, Samsun, Niğde, Urfa
	Tohum Islah İstasyonları	İstanbul, Yeşilköy, Eskişehir, Sazova, Adapazarı, Kayseri, Antalya, Erzurum, Samsun
	Deneme Tarlaları	Ordu, Çorum, Erzurum, Erzincan,
	Tohum Üretme Çiftlikleri	İstanbul, Yeşilköy, Adapazarı, Eskişehir, Ankara, Antalya, Samsun, Erzurum
	Şeker Çiftlikleri	Kırklareli, Eskişehir, Tokat
Bağ ve Bahçe Tarımı Alanında Araştırma Faaliyetleri	Bahçe Kültürleri İstasyonları	İstanbul, Aydın , Antalya, Çanakkale, Kocaeli, Gazintep, Giresun, İzmir, Kastamonu, Kütahya, Rize, Malatya,
	Bağ İstasyonları	Tekirdağ, İstanbul, Erenköy, Bilecik, Manisa, İzmir, Çanakkale, Edirne
	Çay Atölyeleri	Rize, Gündoğdu, Uzunyaka, Çayeli
Hayvancılık Islah Araştırmaları ve Hastalıklarla Mücadele Faaliyetleri	Haralar	Bursa, Eskişehir, Adana, Malatya, Konya, Samsun
	İnekhaneler ve Aygır Depoları	Tekirdağ, Ardahan, Sivas, Erzurum, Antalya, Tokat, Diyarbakır

Tablo 3.1 Cumhuriyetin ilanıyla başlayan tarımsal kurumsallaşma çalışmaları (Aracı, 2010)

Çalışmanın odaklandığı tarım politikalarının mekansal üretime etkisini anlamak için, tarımın sadece gıda üretimiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda da geniş bir etkisinin olduğunu görmek önemlidir. Tarih boyunca tarım; ekonomik kalkınma, toplumsal yapı ve çevresel dengeye olan katkılarıyla da toplumu ve kenti etkileyen bir konu olmuştur.

Tarımın insanoğlu ile ilişkisi, yaşamı sürdürebilmek ve yaşamsal ihtiyaçların üretimi için topraktan yararlanmaya başlanmasıyla ilişkilendirilmektedir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçişi de tarımla mümkün olmuş, tarım alanlarının çevresinde mekan üretimi başlamıştır. Yerleşim merkezlerinin oluşması devamında artan tarımsal üretimle ticari ilişkilerin gelişmesi gibi bir dizi olayı beraberinde getirmektedir (Pustu, 2006). Mekân üretmek ve tarım arasındaki bu güçlü ilişki ilkel insan topluluklarından modern insana kadar geçerli olan bir olgudur. Bu sebeple tarımsal gereklilikler doğrultusunda geliştirilen politikaların mekanlar, sosyal yaşam, eğitim gibi pek çok noktada dönüştürücü etkisi bulunmaktadır.

Tarıma elverişli toprakları, iklimi ve zengin su kaynakları sayesinde tarımsal potansiyeli yüksek bir coğrafya olan Anadolu, tarım politikalarının mekansal etkisini okumak için uygun bir bölgedir. Anadolu'nun mekansal üretim tarihinde tarım politikalarının etkisi ele alındığında öne çıkan çalışmalar Cumhuriyetin modernleşme politikaları çerçevesinde hayat bulan Köy Enstitüleridir. Tarım üretiminin modernleşmesi için gerekli mekansal, teknolojik alt yapının ve nitelikli iş gücünün sağlanmasının yanı sıra kırsal toplumun eğitilmesini hedefleyen bu kurumların rolü ve etkisi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Modernleşmesi olarak da adlandırılan, Tanzimat Döneminin Batılılaşma/ Modernleşme ideolojileri çerçevesinde biçimlenen Geç Osmanlı Dönemi tarım politikaları yeterince ele alınmamıştır. Oysa bu dönemde, eğitimi imparatorluğa ve özellikle kırsala yaymaya, dönemin yenilikçi üretim yaklaşımlarını bölge üreticileri arasında yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Öte yandan yerleşimlerin hızla büyümesi ve ortaya çıkan altyapı yetersizlikleri, gelişen bilim ve teknoloji gibi etkenler bayındırlık, sağlık, kentleşme ve toplumsal gelişim, ziraat, ticaret ve sanayi eğitiminde çalışmaları zorunlu kılmıştır (M. Nurdoğan, 2011). Zirai modernleşme ve kalkınma konusunda toplumsal bir bilinçlenmeye neden olan bu ortam; meslek insanı yetiştirme, ziraat okulları ve numune tarlalarının açılması ile şekillenip modernleşme konusunda gelişme kat edilmesini sağlamıştır (Vurgun, 2018b).

Bu çalışmada, literatürde daha az yer bulmuş olan ve Osmanlı modernleşmesinin önemli bir ayağı olduğu düşünülen Osmanlı tarım politikalarının mekânsal yapıları

ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışma, Geç Osmanlı Dönemi ya da Osmanlı Modernleşmesi olarak adlandırılan, Osmanlı Dönemi'nin batılılaşması ve aynı zamanda çöküşü sürecinde atılan adımlara odaklanmaktadır. İmparatorluğun çağa uyum süreci olarak tanımlanabilecek olan bu dönem Cumhuriyet'in ilanı ile başlayacak olarak radikal değişimlerin temelini de oluşturmuştur. Geçiş dönemi olarak nitelendirilebilecek bu süreç; ekonomiyi, toplumu ve kültürü şekillendirmiş, kentler de kaçınılmaz olarak bu etkileşimin mekânsal yansımalarına sahne olmuştur. Çalışma kapsamında, Geç Osmanlı dönemi tarımsal politikaları doğrultusunda, üretim yapısı, eğitim yapısı ve sosyalleşme alanı olarak inşa edilmiş olan mekanlar, mekan-toplum ilişkilerindeki anlamları ve hafıza mekanı nitelikleri üzerinden irdelenmiştir.

3.3 Geç Osmanlı Dönemi Tarım Politikaları ve Mekansal Ürünleri: Ziraat Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu verimli topraklar, tarımsal üretime dayalı ekonomisinin ve tarımla uğraşan toplumsal yapısının temel etkenidir. Geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinin bir kısmının büyük çiftliklerde, büyük bölümünün ise küçük aile arazilerinde yürütüldüğü bilinmektedir (Quataert, 2000). Yaklaşık 600 yıl varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'nde halkın ihtiyaçları, ordunun ihtiyaçları ve devletin gelirleri tarımsal üretime bağlılık arz etmiştir. Dolayısıyla imparatorluk tarihi boyunca tarım faaliyetleri sosyal yaşamı, siyasi ve ekonomik gelişmeleri etkileyen önemli bir unsurdur.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 18. yüzyıla dek aile arazilerinde ve ailenin ihtiyaçları doğrultusunda yapılan tarım 1900lü yıllarda devletin sürdürdüğü ıslah programları ile kayda değer değişimlere uğramıştır (Quataert, 2000). Osmanlı Devleti'nin çağa uyumlanma yaklaşımı kapsamında hayata geçirilen ilk tarım politikası, 19. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen toprak reformudur. Mısır'da, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tarım üretimine odaklanan müdahalesi kapsamında bazı kurum ve kuruluşlara ait arazilere el konulmuş, bu arazilerden tarıma elverişli olanlar çiftçilere dağıtılarak bireysel üretim olanağı sunulmuştur. Öte yandan, eş

zamanlı olarak batıda tekstil sektörünün gelişmesi, İmparatorluk topraklarında pamuk üretimine önem verilmesine yol açmıştır. Yavuz (2005), Osmanlı İmparatorluğunun izlediği tarım politikasını, tarım üreticilerini korumaktan ziyade, tüketicilerin gıda ihtiyacını düşük fiyatlardan almasını garanti etmeyi amaçladığı şeklinde yorumlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı, sadece tarımda değil yaşamın tüm alanlarında büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılda toprak sistemindeki bozulma ve gerilemeye çözüm olması açısından birçok önemli reform gerçekleştirilmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan sanayi devrimi Osmanlı'nın tarımsal üretimini de etkilemiş, iç dinamikler doğrultusunda üretim potansiyelinin bölgesel olarak değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılamak üzere dış pazara yönelmesi, Anadolu'yu sahip olduğu tarımsal zenginlik dolayısıyla önemli bir pazar haline getirmiştir (Demirkan & Karaibrahimoğlu, 2018). Osmanlı topraklarında ve özellikle Anadolu'da var olan tarımsal üretimi ivmelendiren bu gelişim Osmanlı Devleti'nde benimsenecek politikalarla mekânsal üretimleri şekillendiren araçlardan birine dönüşmüştür.

19. yüzyılın başından itibaren tarım üretimi ve toprak sistemine dair gelişmeler yaşanmış olsa da, Zirai gelişmeye odaklanan politikaların üretilmesi ve bunları uygulayacak bir bürokrasinin oluşması Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir (Yıldırım, 2008). 1877 yılından itibaren devlet tarafından benimsenen tarım politikasını yürütecek kurumlar kurulmuş ve belli ölçüde ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Bu kapsamda ziraat nezareti oluşturulmuş, eyalet, sancak ve kaymakamlıklarda tarım müdürlükleri kurulmuş, tarım okulları açılmıştır. Uygulanan tarım politikaları Tanzimat döneminde hızlı zirai genişlemenin hızlanmasına yol açmıştır (Duran, 1989). Kaliteli tohumluk dağıtmak, tarım reformu meclisleri toplamak, tarım araçları ithalini teşvik etmek gibi tarım teşvik uygulamaları dönemin tarım politikaları çerçevesinde hayata geçirilmiştir (Sarıkoyuncu & Kayıran, 1998). Ancak, 19. yüzyıl sonundan itibaren merkezi otoritenin hızla güç kaybetmesi, toprak kaybı ve yaşanan savaşlar, yüzyılın son çeyreğinde oluşturulan tarım politikalarının ekonomik ve mekânsal etkisini duraklatmıştır.

19.yüzyılın ortalarından başlayan, Osmanlı Devleti ve ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından benimsenerek sürdürülen tarım politikaları, ait oldukları dönemin sosyo-ekonomik dinamikleri ve teknolojisi doğrultusunda farklı mekânsal kurguları biçimlendirmiştir. Tanzimat'la birlikte sistematik bir şekilde sanayileşme çalışmaları yürüten Osmanlı, tarım, sanayi, ekonomik, sosyal ve kültürel sahalarda, özellikle 19. yüzyılın sonlarında etkisini belirgin bir şekilde genişletmiştir. Bu dönemde, Devlet'in hem askeri hem de tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla için birçok üretim alanı kurduğu anlaşılmaktadır (Kurt vd., 2016).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çağa uyum süreci olarak tanımlanabilecek olan bu süreç ekonomiyi, toplumu ve kültürü şekillendirirken, fiziksel çevre de bu etkileşimin mekânsal yansımaları ile yeniden biçimlenmiştir. Söz konusu mekansal üretimler bir yandan kentsel alanı yeniden şekillendirirken bir yandan da kırsal-kentsel ara kesitinde eylem alanları üretmiştir. Modernleşme yaklaşımlarının hakim olduğu Geç Osmanlı Döneminin tarım politikalarının öne çıkan mekansal üretimi, modern tarımsal üretiminin yanı sıra kırsal toplumun bilinçli üretim için eğitimini hedefleyen Ziraat Mektepleridir.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin tarım ve eğitim anlayışının temelini oluşturan, geleneksel değerlerini koruyarak nitelik ve nicelik olarak gelişmesini amaçlayan faaliyetlerin geçmişi, Osmanlı Modernleşmesi olarak tanımlanan Geç Osmanlı Dönemi'ne uzanmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen faaliyetler imparatorluğun gelişmiş vilayetleri ile sınırlı kalmamış, bazı Anadolu vilayetlerine ve kazalarına da uzanmıştır (Vurgun, 2018b). Tanzimat ile birlikte gündeme gelen sanayi ve ziraî gelişme hedefleri kapsamında, tarım âlet ve tekniklerindeki modernleşme ideallerine paralel olarak, ürünü yenilikçi yaklaşımlarla yetiştirebilecek ve modern tarım âletlerini kullanabilecek kalifiye ziraatçi yetiştirmek amacıyla zirai okullar açılmıştır (Çeşme, 2011).

Geç Osmanlı Dönemi tarım politikalarının bir yansıması olarak oluşturulan, yalnız bitki üretimini değil hayvancılık, ormancılık, bahçecilik, meyvecilik gibi farklı

üretim alanlarını da içeren bu okullarda çift sürmek, çapa yapmak, tohum ekip biçmek, harman sürmek, hayvansal gıda üretimi gibi çeşitli konularda öğrencilerin yetiştirilmesi planlanmıştır. Üretimin yanı sıra eğitim ve sosyalleşme alanları içermesi ile de önem taşımaktadır. Bu okullar 19. Yüzyılın sonlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına dek gündemde kalmış, Osmanlı Devleti'nin çöküşü, savaş dönemi teknik altyapı yetersizliği ve ekonomik koşullar nedeniyle bazıları açılamamış ya da kısa bir öğretim süresi sonrası kapanmak durumunda kalmıştır.

Zirai eğitimde modernleşme amacıyla atılan ilk adım, 1846 yılının sonlarına doğru, ülkede yetiştirilen pamuğun endüstriyel kullanıma uygun hale getirilmesi amacıyla Amerika'dan uzmanlar getirilmesidir. Ancak yabancı uzmanların tarım bilgisinden geniş bir yelpazede faydalanmak istenmiş ve böylelikle modern tarımı öğrenmek ve yaygınlaştırmak amacıyla bir eğitim kurumu açma kararı alınmıştır (Yıldırım, 2008). Tarım odaklı eğitim ile tarım üretiminin ve işgücünün modernleşmesini amaçlayan bu karar doğrultusunda İstanbul, Ankara, Bursa, Selanik, Adana gibi farklı illerde açılan ziraat mektepleri, eğitim ve uygulama pratiği amaçlı kullanılan numune çiftliklerini de içermektedir.

Ziraat Mektepleri, numune çiftliklerini de içermeleri planlandığından, kent çeperi veya kırsalı olarak nitelendirilebilecek bölgelerde konumlandırılmıştır. Devlet eliyle açılmış olan ve okuldan öte eğitim yerleşkeleri olarak tanımlanabilecek bu kurumlarda tarımsal ürün çeşitliliğine bağlı olarak bölgeye özgü üretime odaklanılmış, yine bölgeye özgü problemlere çözüm aranarak mekânsal örgütlenmeler geliştirilmiştir.

19.yüzyılın ortasından itibaren imparatorluğun tarım politikaları çerçevesinde hayata geçirilmiş olan bu eğitim kurumları şunlardır:

Ziraat Mektebi	Açılış	Kapanış	Günümüz Durumu
Ziraat Tâlimhânesi	1848	1852	-
Halkalı Ziraat Mektebi	1878	-	Kentsel bağlam, eğitim yapısı.
Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi	1881	1884	-
Selanik Ziraat Mektebi	1887	1912	-
Amerikan Asma Fidanlığı	1887	Bilgiye erişilememiştir.	-
Bursa Harir Dârüttâlimi	1888	Bilgiye erişilememiştir.	-
Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi	1891	1928	Kentsel bağlam, eğitim yapısı.
Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi	1892	1928	-
Ankara Çoban Mektebi	1898	1914	Kentsel bağlam, müze yapısı.
Bağcılık ve Aşı Mektebi, Orman ve Maâdin Mektebi	1907	Bilgiye erişilememiştir.	-
Ziraat ve Baytar Mektebi	1891	Bilgiye erişilememiştir.	-
İzmir Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi	1900	Bilgiye erişilememiştir.	-
Adana Ziraat Mektebi	1908	1923	Kentsel bağlam, kamu yapısı.
Orman Mekteb-i Âlisi	1909	Bilgiye erişilememiştir.	-
Seydiköy (Aydın) Ziraat Mektebi	1911	Bilgiye erişilememiştir.	-
Kepsut Ziraat Mektebi	1915	1928	Kırsal bağlam, harabe peyzajı.
Şam Ziraat Mektebi	1915	Bilgiye erişilememiştir.	-
Eskişehir Ziraat Mektebi	1918	Bilgiye erişilememiştir	-

Tablo 3.2 Geç Osmanlı Dönemi'nde açılan tarım odaklı eğitim kurumları

1847 yılında açılan, ülkenin zirai anlamda ilk mesleki teknik okulu olan Ziraat Talimhanesi'nin 1848 yılında öğrenci alımıyla birlikte eğitim-öğretime geçilmiştir. 1852 yılında beklenen faydanın sağlanamadığı gerekçesiyle okulun kapatılmasına karar verilmiştir (Yıldırım, 2008). Öte yandan, 20.yüzyılın toplumsal, kentsel ve

siyasi dinamikler çerçevesinde bu eğitim kurumlarının birçoğu varlığını sürdürememiştir. Yapılan araştırmada Selanik, Konya, İzmir, Çorum, Edirne, Erzincan, Sivas, Kastamonu ve Erzurum'da açılan ziraat mekteplerinin günümüze ulaşamadığı belirlenmiştir.

Geç Osmanlı Dönemi'nin önemli kurumsal yapılarından olan Ziraat Mekteplerinden günümüze ulaşabilen örneklerden biri İstanbul Halkalı Ziraat Mektebidir. 1884 yılında açılması kararlaştırılmış olan Halkalı Ziraat Mektebi, 1892 yılında resmen faaliyete başlamıştır (Çeşme, 2011).

Şekil 3.1 Halkalı Ziraat Mektebi'nin genel görünüşü (URL- 7, 2023)

1915 yılında I. Dünya Savaşı nedeniyle eğitime ara verilmiş, 1923 yılında tekrar hizmete açılmıştır. Islahı Tedrisat Kanunu çerçevesinde 1928 yılında kapatılan kurum, 1930'da Tarım Meslek Lisesi'ne dönüştürülmüştür (Sakaoğlu, 1994). Halkalı Ziraat Mektebi, yapı ölçeği ve mekan kurgusu olarak diğer ziraat mekteplerinden farklılaşmaktadır. 2010 yılında özel bir vakfa kiraya verilen Mektep günümüzde vakfa bağlı olarak hizmet veren Sabahattin Zaim Üniversitesi olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.2).

Şekil 3.2 Sabahattin Zaim Üniversitesi yerleşkesi olarak kullanılan Halkalı Ziraat Mektebi (URL- 8, 2023)

1881 yılında açıldığı bilinen Edirne Ziraat Mektebi, ödenek ve hoca yetersizliği nedeniyle sadece 3 yıl eğitim verebilmiş, 1884 yılında kapanmıştır. Numune tarlası ile birlikte yerleşke olarak planlanmış yapı günümüze ulaşamamıştır (Şekil 3.3).

Şekil 3.3 Edirne Ziraat Mektebi (URL- 7, 2023)

Selanik Ziraat Mektebi 1887 yılında inşa edilmiş, 1912'ye kadar özgün işlevini sürdürmüştür. Yerleşke şeklinde kurgulanan mektebin, süthane, böcekhane, kuluçkahane gibi birimlere sahip olduğu bilinmektedir. 1912 yılında Balkan Savaşı'nın başlaması ve Selanik'in işgali nedeniyle kapatılan mektebin öğrencileri Bursa ve Halkalı Ziraat Mektebi'ne taşınmıştır (Dede, 2017). Bölgesinin tarımsal üretimine önemli katkılar sağlamış olan yapı günümüze ulaşamamıştır (Şekil 3.4).

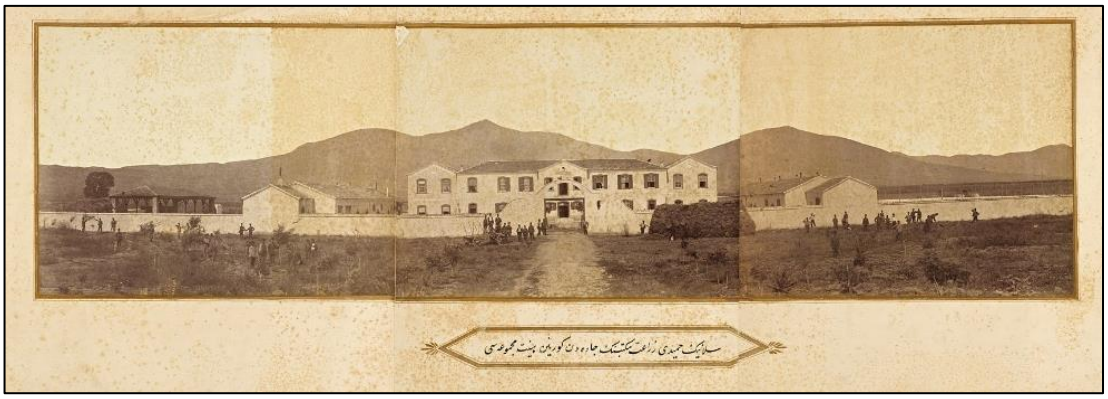

Şekil 3.4 Selanik Hamidi Ziraat Mektebi giriş cephesi (URL- 7, 2023)

Adana Ziraat Mektebi, 1908- 1909 yıllarında Halkalı Ziraat Mektebinin küçük bir modeli olarak Çukurova'nın merkezinde açılmıştır. 1911'de 20, 1912 yılında 30 mezun veren kurum.Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilmiş, mütareke yıllarında ise işgal bölgesinde kalmıştır (N. Ç. Erdoğan, 2021).

Şekil 3.5 Adana Ziraat Mektebi, b.t. (Erdoğan, 2021)

1930 yılına kadar savaş yılları ve ülkenin içerisinde bulunduğu sosyol ve politik koşullar sebebiyle eğitime dönem dönem ara verilen okul, bu tarihten sonra Seyhan Ziraat Mektebi olarak 1970 yılına kadar eğitim işlevini sürdürmüştür. 1970 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Yapının tarihsel süreç içerisinde, Çiftçi Eğitim Merkezi Personel Eğitim Merkezi, Tarımsal Mekanizasyon Eğitim Merkezi (TARMEM) gibi farklı kurumlar altında eğitim faaliyetleri sürmüştür. 2012 yılından itibaren Zirai Üretim İşletmesi Tarımsal Yayım ve Hizmet İçi Eğitim Merkezi Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır (URL- 9, 2023).

Tarım ve eğitim politikalarının yansımaları olan yerleşkelerin yanı sıra, imparatorluğun birçok bölgesinde numune tarlaları da kurulmuştur. Ziraatı geliştirme amacıyla kurulan bu tarlalar arasında; Balıkesir, Bandırma, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Burdur, Isparta, Eğirdir, Yalvaç, Akşehir, Konya, Karahisar, Eskişehir, Ankara, Bursa, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Mudanya, Adana, Halep ve Suriye numune tarlaları bulunmaktadır (Çeşme, 2014).

Yukarıda kısaca tanımlanan ve günümüze dek ulaşamamış olan eğitim yerleşkelerinin yanında, Bursa, Ankara ve Kepsut Ziraat Mektepleri günümüze ulaşabilmiş olan örneklerdir. İnşa dönmelerinden günümüze farklı kullanımlarla hizmet vermeye devam eden, mekansal bütünlüklerini kısmen de olsa koruyabilen bu mektepler yerleşke kullanıcıları ve kentli için farklı anlamlar üretmiştir. Bu nedenle, çalışma kapsamında Geç Osmanlı Dönemi tarım politikalarının mekânsal ürünleri olan Bursa, Ankara ve Kepsut Ziraat Mektepleri hafıza mekânı nitelikleri üzerinden detaylı olarak ele alınmıştır. Sürdürülebilir koruma yaklaşımları bağlamında alanların nesnel niteliklerinin yanı sıra toplumsal rolleri ve anlamları üzerinden anlaşılması önemlidir. Bu nedenle çalışmanın bir sonraki bölümünde detaylı olarak ele alınmakta olan Bursa, Ankara ve Kepsut Ziraat Mektepleri, kentsel ve mimari nitelikleri, toplumsal anlamları ve bu niteliklerinin dönüşümü bağlamında irdelenmektedir.

BÖLÜM DÖRT
HAFIZA MEKANI OLARAK ZIRAAT MEKTEPLERI

Hafıza mekanlarının dinamik ve devingen yapısı, bu konuya odaklanan çalışmalarda sürecin irdelenmesini, hafıza mekanı niteliğini yaratan unsurların ve üretilen anlamın tanımının ötesinde bu anlamın dönüşümünün, yeniden üretiminin deşifre edilmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşımla kurgulanan çalışmada öncelikle incelenen yerleşkelerin hafıza mekanı niteliğinin oluşumu dönüşümüne ilişkin değerlendirmeler sunulmakta, ardından yerleşkelerin günümüz toplumsal algısına dair tespitler aktarılmaktadır. Yerleşkelerin kentsel ve toplumsal anlamının kurulumuna, hafıza mekanı niteliğine, bu niteliğin ve anlamın dönüşümüne ilişkin tespitler söz konusu dönüşümü etkileyen tarihsel eşikler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ulaşılan veriler mimari, çevresel etki, aidiyet değerleri ve toplumsal sahiplenme durumu üzerinden irdelenmiştir.

Yerleşkelerin anlamının ve hafıza mekanı niteliklerinin sürdürülmekte olup olmadığına dair değerlendirme ise mekteplerin günümüz toplumsal algısı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yerleşkelerin günümüz toplumu tarafından bilinirliği, nasıl algılandığı ve kentsel anlamının deşifresine ilişkin tespitler anket ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler üzerinden aktarılmaktadır.

Anket ve derinleme görüşmelerde yerleşkelere dair farkındalık, özgün işlevin bilinirliği, anı değeri, kullanım değeri ve sahiplenme hissinin deşifresine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda öncelikle katılımcıların kente dair farkındalığının tespiti amacıyla kentteki ikamet süreleri belirlenmiştir. Özgün işlevinin bilinirliği ve kullanım değerinin tespitini anlamak üzere, yerleşkeyi bilip bilmedikleri ve bu mektepte eğitim gören bir yakınlarının varlığına dair sorular sorulmuştur. Anı değerinin ve anımsatıcıların varlığının tespiti amacıyla yerleşke ve çevresine ilişkin anıları sorgulanmış, günümüz anımsatıcıların belirlenmesi amacıyla dikkat çeken fiziksel ve işlevsel unsurların varlığı sorgulanmıştır. Yerleşkelerin günümüz kullanım değerine ilişkin düşüncelerin tespiti için, işlevin uygunluğu ve tarihi değerin bilinirliği sorgulanmış, toplumsal sahiplenme ve aidiyet duygularının

derinliği aktarılan anılar ve değerler üzerinden irdelenmiştir. Yerleşkelere ilişkin aidiyet ve toplumsal sahiplenme duygularının anlaşılması amacıyla yöneltilen bir diğer soru da "kent ve kentli için anlamına?" ilişkindir. Tüm bu sorulara verilen yanıtlar, incelenen hafıza mekanlarının günümüzde sahip olduğu hafıza mekanı niteliğinin tespitini ve bu niteliğin geçmiş ile nasıl ilişkilendirildiğine dair bulgular sunmuştur.

4.1 Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi

Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, 19. Yüzyılın tarım politikaları çerçevesinde tarımda ve eğitimde modernleşme, nitelikli meslek insanı yetiştirme, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya destek olma hedefleri doğrultusunda 1891'de hizmete açılmıştır. Yerleşke, kullanım sürecinde farklı kurumlar altında hizmet verse de, tarım eğitimini kesintisiz sürdürmesi nedeniyle önemlidir. Öte yandan, içinde konumlandığı coğrafyanın siyasi, ekonomik, kentsel bağlamından etkilenerek dönüşen yerleşkedeki majör etkenin kentsel ortamın değişimi olduğu görülmüştür.

Şekil 4.1 Yerleşke sınırlarının değişimi

4.1.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü

Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayet ve kazalarında açılan ziraat mekteplerinden biri de verimli topraklara sahip Hüdavendigar vilayetine bağlı Karaman köyünde açılmıştır (Önel & Koca, 2010). Okulun inşası 20 Mart 1891 tarihinde tamamlanmış

olsa da, 1922 yılında gerçekleşen Yunan işgali sırasında eski okul binası ve tesislerinin büyük bölümü yıkılmış, daha sonrasında aslına uygun olarak tekrar inşa edilmiştir. 1924 yılından bugüne, Bölge Ziraat Okulu, Ziraat Meslek Okulu, Ziraat Meslek Lisesi, Bursa Tarım Meslek Lisesi Gıda Teknolojisi Bölümü gibi farklı kurumlara mekan olan yapı (Altepe vd., 2010), günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak eğitim vermektedir.

Yerleşkenin inşa edildiği Hüdavendigar vilayeti, verimli topraklara sahip olması nedeniyle antik dönemden günümüze iskan edilmiş olan bir bölgede konumlanmaktadır. Bölgenin öne çıkan yerleşimi olan vilayet, Güney Marmara bölgesine M.Ö. 7. Yüzyılda yerleşen Bithynialılar tarafından M.Ö. 185'te kurulmuş, M.Ö. 74'te Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. 1326 yılında Osmanlı topraklarına katılan ve başkent olan Bursa, idari konumunu kısa bir süre İznik'e devretse de, 1365'ten 1453 tarihine kadar Osmanlı Devleti'nin başkenti olma özelliğini sürdürmüştür. Kent, başkent olduğu dönemde inşa edilen külliye, cami, medrese gibi kamusal yapılar çevresinde gelişmiştir (Dostoğlu, 2009).

1453'te Osmanlı idari merkezi İstanbul'a taşınmasının ardından, başkent niteliğini kaybeden Bursa, Hüdavendigar Vilayeti'nin (Livası) bir sancaktır. Bununla birlikte ekonomik canlılığı, kültürel zenginliği ve toplumsal yapısı ile gelişmiş şehirlerinden olan kent, İmparatorluk bütünündeki önemini korumuştur. 1839 yılında Hüdavendigar Eyaleti olarak isimlendirilen Bursa, 1844 yılından itibaren mutasarrıflık ile yönetilmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminin idari yapılanması çerçevesinde 1864 yılında Hüdavendigar Vilayeti olmuş, 1918 yılında ise vilayetin ismi Bursa Vilayeti olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından 1924 yılında çıkarılan yasalar ile yönetsel örgütlenmede liva sistemi kaldırılmış, iller oluşturulmuştur (URL- 10, 2023).

Osmanlı İmparatorluğunun 19.yüzyıldaki "Batı'ya yönelme" anlayışı Bursa'yı da etkilemiş, kentte iç dinamiklerden ziyade dış etkilerle sosyal ekonomik ve fiziksel bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu dönemde çağdaşlaşmayı hedefleyen reformlar

çerçevesinde ipek fabrikaları kurulmuş, hükümet (1863), hastane (1879), belediye (1880) ve banka (1875) binaları inşa edilmiş, demiryolu (1892) faaliyete geçmiştir (Dostoğlu, 2009).

19.yüzyıl sonunda Bursa'da açılan askeri okullar ve meslek okulları, İmparatorluğun yenilikçi eğitim politikalarının ürünüdür. Bunlar; Mekteb-i Fünun-u İdadi (Işıklar Askeri Lisesi), 'Islahhane/Mekteb-i Sanayi' (Tophane Endüstri Meslek Lisesi), "Hamidiye Medrese-i Muallimin/Erkek Muallim Mektebi' (Erkek Öğretmen Okulu) ve 20. yüzyılın başında açılan "Kız Muallim Mektebi'dir' (Kız Öğretmen Okulu). 19. yüzyılın ikinci yarısında açılan okullardan bir kısmı, değiştirilen kurumsal isimleri ile Cumhuriyet'ten sonra da eğitim vermeye devam etmiştir (Dostoğlu, 2009)

19. Yüzyılın sonunda Bursa eğitim hayatına eklenen bir diğer kurum, II. Abdülhamid dönemi tarım reformları kapsamında Edirne ve Selanik'ten sonra 1891 yılında hizmet vermeye başlayan Ziraat Mektebi'dir (Şekil 4.2). Kurum, çeşitli kaynaklarda, Zirâat Ameliyât Mektebi, Bursa Hamidî Zirâat Ameliyât Mektebi, Hudâvendigâr Zirâat Mektebi ve Numune Çiftliği, Bursa Zirâat Mektebi, Zirâat ve Orman Ameliyât Mektebi olarak adlandırılmıştır (Çiftçi, 2009).

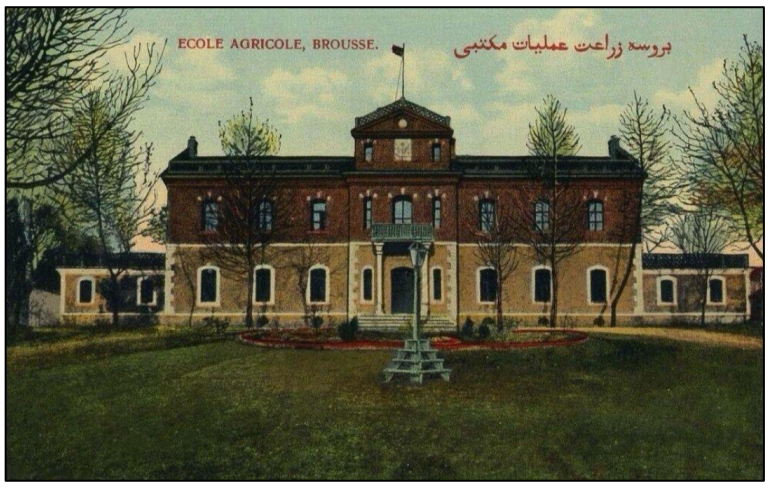

Şekil 4.2 Bursa Ziraat Mektebi'ni gösteren kartpostal (URL- 11, 2023)

Bursa'da, zirai faaliyetler iktisadi hayatın temelini oluşturmakta, kentin yanı sıra çevre yerleşimleri kentleri de ürünleriyle beslemektedir (Vurgun, 2018a) (Şekil 4.3).

Bu nedenle Bursa'da açılan ziraat mektebinin amacı: "Hüdavendigar Vilayeti dâhilinde bulunan çiftlik, bağ, bahçe ve tarla sahipleri velhasıl ziraatla uğraşan kimselerin çocuklarına ziraatı fenni usullerle doğrudan doğruya talim ettirerek çiftçi yetiştirmek" olarak belirlenmiştir (Vurgun, 2018).

Şekil 4.3 Sebah ve Joallier kartpostalında mektep öğrencilerinin çift sürdüğü tarla, 1894 (Altepe vd., 2010)

Modern tekniklerin, ithal tarım makinelerinin kullanımını teşvik ederek ve uygulamalı eğitimler vererek tarımsal verimliliği arttırmanın amaçlandığı Bursa Ziraat Mektebi'nde pek çok yeni ürün ortaya konmuş, bölgede kurulan panayırlarda okulun tarımsal ürünleri yer almıştır (Oğuzoğlu, 2010).

1308 (1890/1891) yılına ait fotoğrafta, idari bina giriş kapısı üzerinde görülen kitabede yapının inşa tarihi görülmekte ve şunlar aktarılmaktadır (Şekil 4.4):

İşbu kapının bâlâsında mahkuk tarihdir
Hazreti Abdülhamid Han himmeti
Reşha paş oldukça bir lütf-i mülk-ü millete
Eyleyüb tesis bu mektebler işbu çiftliği
Buldu bir tarih tam vali iken Mahmud kulu

Eylesun eyyam-ı ömrü şevketin mevla medid
Bulmada mahsül imran su – be – su feyz-i cedid
Sayesinde oldu hep ehl-i ziraat müstefid

Yaptığı mekteb-i Bursa Ziraat

Sultan Hamid

Sene 1308 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi Sanat Tarihi Raporu, Müellif: D2 Tasarım Mimarlık, 2023)

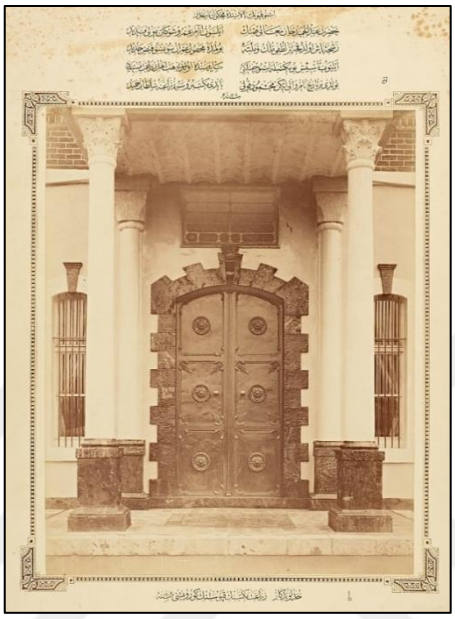

Şekil 4.4 Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin Kapısının Görünüşü / H. 1308. (URL- 7, 2023)

1325 (1909) tarihli Hüdavendigar Salnamesi'nde Bursa Ziraat Mektebi ile detaylı bir kayıt bulunmaktadır (Altepe, vd., 2010). Bu belge, mektebin kuruluş tarihi ve konumu gibi fiziksel bilgilerin yanında öğrenci sayısı, kurumda verilen teorik ve uygulamalı eğitim gibi mektep işleyişine dair veriler sunması açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Söz konusu belgede yerleşkenin yaklaşık 956 dönümlük alanda kurulduğu belirtilmekte ve kurumdaki üretim çeşitliliği vurgulanmaktadır. Mektepte el işleri; ekim ve dikim işlerini kapsayan bağcılık, meyve ağaçları, ormancılık, sebzecilik, çiçekçilik; büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kümes hayvanları, arıcılık, böcekçilik ve sütçülük gibi hayvansal üretimi kapsayan faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Söz konusu üretimler ve bu üretimler kapsamında gerçekleştirilen teorik eğitimler Yerleşke içerisinde yer alan yapı grubu, peyzaj düzenlemesi ve numune çiftliği, tüm bu üretimler için gerekli uygulamalı ve teorik eğitime olanak sağlamaktadır (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 Hüdavendigar Ziraat Mektebi ve uygulama çiftliği (URL- 12, 2023)

Mektepte verilen üç senelik eğitimin ders programı içerisinde ziraat, nebatat baytarlık gibi zirai derslerin yanısıra Türkçe, hesap, kimya gibi temel bilimler dersleri de bulunmaktadır (Tablo 4. 1). Bu program, eğitim hedefinin yalnız ziraatçi yetiştirmek olmadığını, nitelikli meslek insanı yetiştirmenin de amaçlandığını göstermektedir.

Birinci Sınıf	**İkinci Sınıf**	**Üçüncü Sınıf**
Akaid-i Diniye	Akaid-i Diniye	Akaid-i Diniye
Ziraat	Ziraat	Ziraat
Türkçe	Hesap	Kimya
Tabakat	Türkçe	Sanayi-İ Ziraiye
Fransızca	Nebatat	Eşcar-ı Müsrime
Kimya	Böcekçilik	Topoğrafya
Tarih-İ İslam	Bahçıvanlık	Mevaşi ve Baytarlık
Hayvanat	Hendese	Nebatat
Hüsn-İ Hat	Hikmet	Fransızca
Hesap	Hendese-İ Ziraiye	Servet-İ Milel
	Fransızca	İnşaat-I Ziraiye
	Hayvanat	Hikmet-İ Tabiiye
	Kimya	Cebir
	Coğrafya-yı Ümrani	Kitabet

Tablo 4. 1 Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi ders programı (Vurgun, 2018)

Mektebin öğrenci kabul koşulları, toplumsal kalkınma ve eğitimin yaygınlaştırılması hedeflerini yansıtmaktadır. Mektebin ilk öğrencileri, Şubat 1891 tarihinde yayınlanan "Nazarî ve Amelî Ziraat Mektepleri Nizâmnâmesi'"ne göre okula alınmıştır. Bu nizamnamede, eğitime yatılı ve gündüzlü öğrencilerin devam edebileceği belirtilmiş, özellikle çiftçi ailelerin çocuklarının mektebe kabul edilmesinin beklendiği vurgulanmıştır. Ayrıca, okula girmeye hak kazanan öğrencilerin gıda, giyecek ve ilaç gibi masraflarının Ziraat Bankası tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir. Mektep ilk yılında 60 öğrenci kapasite ile açılmış, ancak dönem içerisindeki talepler doğrultusunda öğrenci sayısında artış olmuştur (Tablo 4.2). Öyle ki, 1341 (1922/23) yılına ait tezkirede mektebe kaydolmak isteyen öğrenci sayısının beklenenin üzerinde olması ücretiyle 11 öğrencinin daha kabul edildiği bildirilmiştir (BOA'dan alıntılayan Akbaş, 2018). Bu durum mektebin bölge halkı tarafından talep gören bir eğitim kurumu olduğunun kanıtıdır.

Tarih	**Öğrenci Sayısı**
1310 (1892-1893)	17
1316 (1898-1899)	63
1317 (1899-1900)	60
1318 (1900-1901)	60
1319 (1901-1902)	60
1320 (1902-1903)	68
1321 (1903-1904)	87
1322 (1904-1905)	70
1323 (1905-1906)	60
1324 (1906-1907)	60

Tablo 4.2 Yıllar içerisinde mektepte bulunan öğrenci sayısının değişimini gösteren tablo (Vurgun, 2018a)

Mektep, kayıtlı öğrencilerin eğitiminin yanı sıra bölge çiftçilerin de bilgilendirilmesinde de aktif rol almıştır. Ziraat Mektebinin bölge halkına açık olduğu; öğrenci çalışmalarını, yeni araç gereçleri ve modern yöntemleri gözlemlemek isteyenlerin ziyaretinin serbest olduğu bilinmektedir (Kumaş, 2011). Ahmet Tevfik 1890'ların sonundaki Bursa kenti gezisine ilişkin anlatısında mektebe

ilişkin "Siz değil hatta sıradan bir köylü de gelmiş olsa içini de dışını da tümü ile gezebilir. Kesinlikle serbesttir. Makine ve araç ve gereçlerini görmek için pek çok kimse gelip ziyaret ediyorlar" ifadelerini kullanmıştır (Vurgun, 2018a). Mektebin kapılarının sadece öğrencilere değil, çiftçiler ve hatta ilgi duyan herkese açık olması, yerleşkenin ve sunduğu yeniliklerin deneyimlenebilmesini, böylelikle devletin modernleşme yaklaşımının halka nüfus etmesini sağlaması açısından önemlidir.

Mektebin salt öğrenciler değil bölge çiftçileri için değerini ortaya koyan bir diğer unsur, "Takvim-i Zirai" adı ile yayınlanan ve yıl içerisinde tarım ve hayvancılıkla alakalı yapılması gereken uygulamaların aktarıldığı çalışmadır. Ziraat işlerinin yıllık olarak planlandığı bu takvim aylara ayrılmış ve ilgili aylar içinde de çeşitli uygulama yöntem ve kılavuzları sunulmuştur (Oğuzoğlu, 2010). Vurgun (2018), hazırlanan bu takvimin ciddi bir toplumsal işleve sahip olduğunu belirtmekte, mektebin sadece örgün eğitim kurumu değil toplumsal bir fonksiyonu olduğunun altını çizmektedir. Mektebin toplumla olan bu ilişkisi, dönemin eğitim politikalarının toplumla bütünleşme ideolojisi taşıdığını vurgulamaktadır (Vurgun, 2018a). 1324-1325 Vilayet Salnamelerinde de geçen bu takvimde mektebin çalışmalarının yanı sıra Bursa şehrinin iklimi ve konumu hakkında bilgiler de yer almaktadır (Akbaş, 2018). Yapılan takvim uygulaması ile mektep, uygulama konusunda yönlendirmeler yaparak yerel üretim ve ekonomik kalkınmasında rol oynamıştır.

Mektebin kuruluş idealleri arasında yer alan bir diğer unsur, tarımda modernleşmenin en etkili uygulamalarından biri olan ve tarım politikaları gereği teşvik edildiği bilinen modern tarım makineleri kullanımıdır. Bu yaklaşımla, diğer mekteplerde olduğu gibi Ziraat Mektebi de yurt dışından getirtilen araç gereçler ve materyaller kapsamında gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Bu uygulama kapsamında ve mektebin idare heyeti tarafından düzenlenen kararname ile Paris'ten (Bilz Fabrikası) ve Marsilya'dan getirilen çeşitli makineler gümrükten muaf tutulmuştur (Vurgun, 2018a). Kumaş (2011), mektebin kurulma aşamasından itibaren modern tarım makinelerinin ithalatı ve nitelikli meslek insanlarının ülkeye kazandırılması hedefi ile tarımda gelişmiş ülkelerle ilişki kurulduğunu belirtmektedir. Bu amaçla Türk yetkilileri Amerika, İngiltere gibi yabancı

kaynaklarla temasa geçmiş; sebze tohumlarının getirilmesi konusunda İstanbul Hükümeti'nden talepte bulunulmuş ve Osmanlı Devleti tarafından eğitim almak üzere Fransa'ya öğrenci gönderilmiştir (Kumaş, 2011). Avrupa'dan getirilen sebze ve meyve tohumlarının ekimleri yapılmış, arazinin bir kısmı da dutluk, bağlık ve gülfidanı dikmek için ayrılmıştır (BOA'dan alıntılayan Akbaş, 2018). Tarım politikaları doğrultusunda açılan mektebin süreç içerisinde benimsenen politikalar ve ayrıcalıklarla yetkinliğinin artırılmak istendiğini düşünmek mümkündür.

Yukarıda da aktarıldığı üzere Hüdavendigar Ziraat Mektebi tarımda modernleşme, nitelikli tarım elemanı yetiştirme ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme yaklaşımını topluma yayma hedefleri doğrultusunda kurulmuştur. Bununla birlikte, hizmet verdiği süreçte değişen idari ve toplumsal dinamikler doğrultusunda yerleşkenin kentsel ve toplumsal rolünde de değişimler gerçekleşmiştir. Yerleşkenin hizmete açıldığı tarihten günümüze kadar toplumsal rolünün, anlamının ve değerinin belirlenebilmesi için kullanım sürecindeki temel değişimlerin olduğu dönemlerin incelenmesi gereklidir. Bu bakışla, yerleşkenin tarihsel süreçteki kullanımı dört dönem üzerinden irdelenmiştir. Bu dönemler ve dönemleri belirleyici unsurlar şöyledir:

- **Ziraat Mektebinin Kuruluşu ve Gelişimi (1890-1950)**
- Mektep arazisinin küçülmeye başladığı: **Daralma Süreci (1950li yıllar)**
- Kentin makro formundaki değişim nedeniyle fiziksel çevre niteliğinin değişmeye başladığı: **Fiziksel Çevrenin Dönüşümü (1970li yıllar)**
- Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillendiği ve günümüze ulaşmasının sağlandığı: **Koruma Süreci ve Günümüz Dinamikleri (2015-Günümüz)**

4.1.1.1 Ziraat Mektebinin Kuruluşu ve Gelişimi (1890-1950)

Abdülhamid Han tarafından 1890 yılında (hicri 1308) inşa ettirilen Hüdavendigar Ziraat Mektebi', Bursa merkez yerleşiminden yaklaşık 9 km kadar batısında, Mudanya yolu üzerindeki Karaman Köyü'nde inşa edilmiştir. Yerleşkenin yer aldığı bölgenin kırsal niteliği 20.yüzyılın ilk yarısında sürmüştür. Öyle ki, 1911 yılına ait Bursa şehir merkezini gösteren haritada Ziraat Mektebi ve yerleşkeyi barındıran bölge gösterilmemektedir (Şekil 4.6).

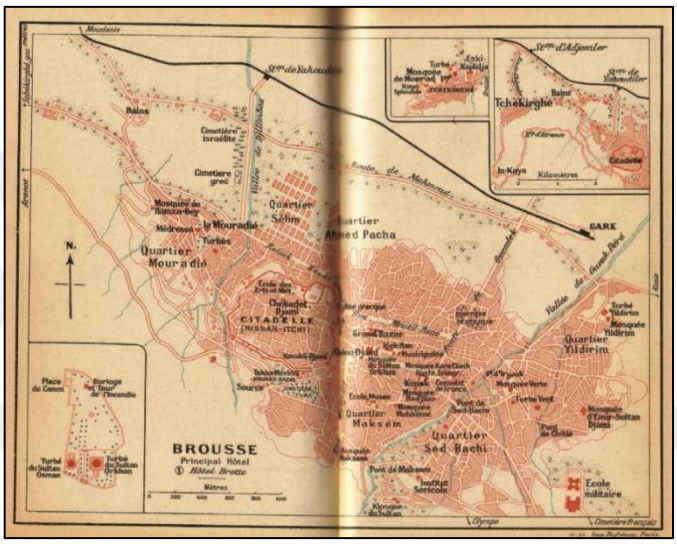

Şekil 4.6 1911 yılına ait kent haritası (URL- 13, 2023)

Eğitimini Bursa Ziraat Meslek Lisesi'nde tamamlayan Hasan Ali Koca'nın avukat kızı Fatma Dilek Koca, yerleşke sınırlarına dair paylaştığı verilerde, arazinnin başlangıçta 26.000 dönümlük hazine arazisi içerisinde kurulduğundan bahsetmektedir. Kamulaştırılan arazinin içerisinde Biladiyunus Köyü (bugünkü adıyla Yunuseli Mahallesi) sınırları içerisinde bulunan Pamir ailesine ait arazi de bulunmaktadır (Koca, 2010).

Teorik ve uygulamalı eğitim veren ve salnamede 956 dönümlük bir arazi üzerinde konumlandığı belirtilen mektep, yerleşke şeklinde planlanmıştır. Yerleşkenin kuruluş döneminde ilişkin mekansal ve görsel verilerin II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri'nde yer alması, bu döneme dair bilgiye ulaşılabilmesi açısından önemlidir. Yerleşkede bir avlu etrafında kurgulanan idari bina, ahırlar ve depolar, laboratuvar ve

dershanelerin bulunduğu bina, lojman, böcekhane, kümesler, bekçi kulübesi, rasathane gibi yapıların olduğu bilinmektedir. Bu yapıların yanı sıra uygulamalı eğitimin verildiği numune tarlasının da yer aldığı yerleşkede, ilerleyen tarihlerde ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda yeni yapılar inşa edilmiştir.

Şekil 4.7 Bursa Ziraat Okulu rasathanesi, 1936 (Altepe vd., 2010)

I. Dünya Savaşı sırasında kapatılan okul, Cumhuriyet'in ilanının ardından 1924 yılında yeniden açılmıştır. Bununla birlikte, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'yı işgal eden Yunanlıların bölgeden çekilmeleri (1922) sürecinde okul binası ve tesislerinin yandığı ve büyük hasar nedeniyle yıkıldıkları bilinmektedir (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi Sanat Tarihi Raporu, Müellif: D2 Tasarım Mimarlık, 2023). Bu süreçte, eğitime hizmet veren binalardan sadece böcekhane ayakta kalmıştır. Bölgenin geri alınmasının ardından eğitim yerleşkesini oluşturan yapılar eski haline uygun olarak yenilenmiştir.

Yerleşkeye ilişkin 1936 tarihli fotoğraflar, yeniden yapım ile ayağa kaldırılan yerleşkedeki yapılaşmayı ortaya koymaktadır. 1936 tarihli fotoğraflarda, yerleşke kuzeyinde konumlanan ve Talebe Dairesi (yatakhane) olarak adlandırılan (Altepe vd., 2010) binanın iki katlı olduğu görülmektedir. Bu belge, 1. Dünya savaşı sonrasında yerleşkede gerçekleşen onarımlar kapsamında yapının müdahale gördüğünü ve birinci katın dönem eki olduğunu göstermektedir (Şekil 4.8). Mekansal

ve kütlesel değişime neden olan bu müdahalenin değişen işlev ve bu nedenle oluşan genişleme ihtiyacı doğrultusunda olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4.8 Derslik yapısının giriş cephesi, 1890-91 (URL- 7, 2023) (solda), binanın avludan görünümü, 1936 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (sağda)

Bursa İli 1934 Yıllığı'na göre, okulun arazisi 1000 dönümlük alanı kaplamaktadır. Arazide 34 meyve bahçesi, 40 sebze bahçesi, 15 dönüm çam ormanı, 32 bağ, 60 dönüm koru, 15 dönüm akasya ormanı, 40 dönüm dutluk, 50 dönüm meyveli ve meyvesiz ağaçlar fidanlığı ve 600 dönümlük alan ise tarla olarak kullanılmaktadır. Kalan kısımda yerleşke binaları, harman yeri ve avlu bulunmaktadır (Koca, 2010). Yıllıkta belirtilen 60 hektarlık tarla alanı yerleşke içerisinde bu tarihte halen uygulamalı eğitim veya üretim yapıldığını göstermektedir.

1924 sonrasında yerleşkenin eğitim hacminde de artış gözlenmektedir. 1924'ten 1930 yılına dek sadece ilkokul mezunlarının kayıtları alınırken 1930'dan sonra ortaokul mezunları da kabul edilmiş, fakat çiftçi ailelerin çocuğu olma koşulu getirilmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat Tarihi Raporu, Müellif: D2 Tasarım Mimarlık, 2023). 1949 yılı ise Ziraat Mektebinin yetişkinlere de eğitim verdiği dönemin başlangıcıdır. Yerleşke bu tarihten itibaren Bölge Ziraat Okulu olarak eğitim vermekte, Yetişkin Çiftçi Kursları ile bölge çiftçisinin modern tarım teknikleri ile tanıştırılması sağlanmaktadır (Koca, 2010) (Şekil 4.9). Ailesi Bursa Ziraat Meslek Lisesi'nde çalışan Koca, kurum tarihçesi ile ilgili çalışmasında Mektebin kuruluş döneminde sahip olduğu arazinin 1950 yılına kadar korunduğunu, bu tarihten itibaren yerleşke sınırlarında daralma olduğunu belirtmektedir.

Şekil 4.9 Ziraat alet ve makinalar kursunda kurs öğrencilerinin direksiyon dersi, 1951/1952 (Altepe vd., 2010)

4.1.1.2 Daralma Süreci (1950li yıllar)

Bölge halkına Düzenlenen kurslar ve eğitimler ile bölge halkına hizmet verilmeye devam edilen 1950li yıllarda arazinin bir kısmı Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin iskanına tahsis edilmiş, böylece yerleşke arazisinin daralma süreci başlamıştır. Yerleşke çevresinin kırsal niteliğini yitirmeye başlaması ve bu kapsamda konut alanlarının yayılması doğrultusunda yerleşkenin arazi kaybı sürmüş, bu arazi üzerinde Hürriyet, Adalet, İstiklal ve Bağlarbaşı mahalleleri oluşmuştur (Şekil 4.10). Öte yandan, arazinin kuzeydoğu bölümünde Bursa Havaalanı kurgulanmış, batı bölümünde ise Tarım Bakanlığına bağlı kuruluşlara (İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü, Gıda Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Tarım il Müdürlüğü Bina ve Lojmanları) tahsis edilmiştir.

Şekil 4.10 Yerleşke alanı çevresinde yer alan Hürriyet, Adalet, İstiklal ve Bağlarbaşı mahallerine ait sınırlar (2023 yılı kent planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Daralan yerleşke sınırlarındaki bilinen en büyük kayıp, okuldaki hayvanların kaba yem ihtiyacının karşılandığı 800 dönümlük arazinin Jokey Kulübü'ne tahsis edilmesidir (Koca, 2010). 1950 sonrası dönemde mektebin fiziksel çevresindeki kırsal niteliğin de yok olmaya başladığı ve yapılaşmanın arttığı 1965 yılına ait uydu görüntüsünde görülmektedir (Şekil 4.11).

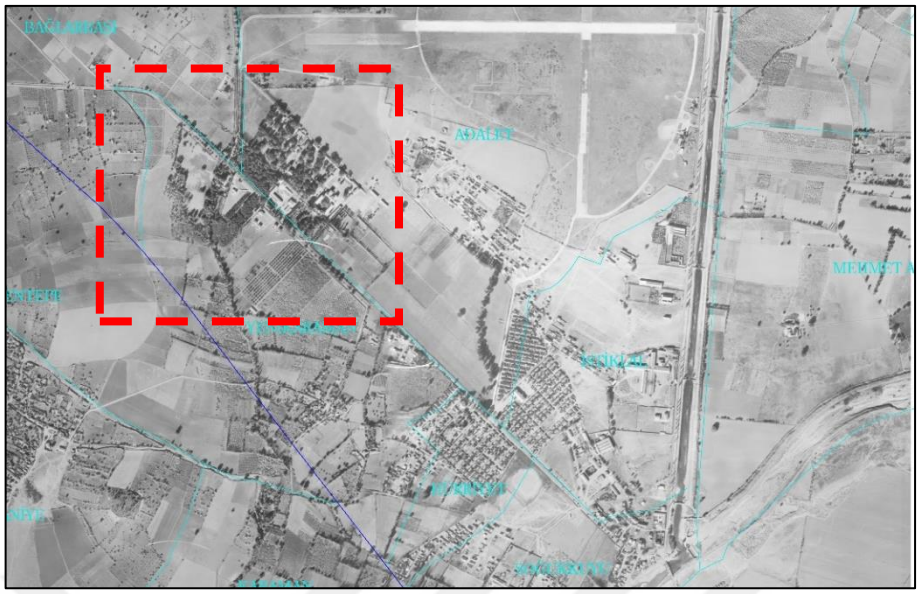

Şekil 4.11 1965 yılına ait yerleşkeyi gösteren uydu görüntüsü (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023)

Yerleşkenin daralma sürecine ilişkin bilgilere dayanarak Hüdavendigar Ziraat Mektebinin 20. Yüzyıl ortalarına kadar sahip olduğu alanı yaklaşık olarak tanımlamak mümkündür. Daralma süreci öncesi yerleşke sınırlarının bugünkü kentsel doku üzerindeki izinin, Yunuseli Havalimanı'nı ve Orhangazi Hipodromu'nu da kapsayacak şekilde Uğur Mumcu Bulvarı'na kadar uzanan, yaklaşık 26bin dönümlük bir alana yayıldığını söylemek mümkündür.

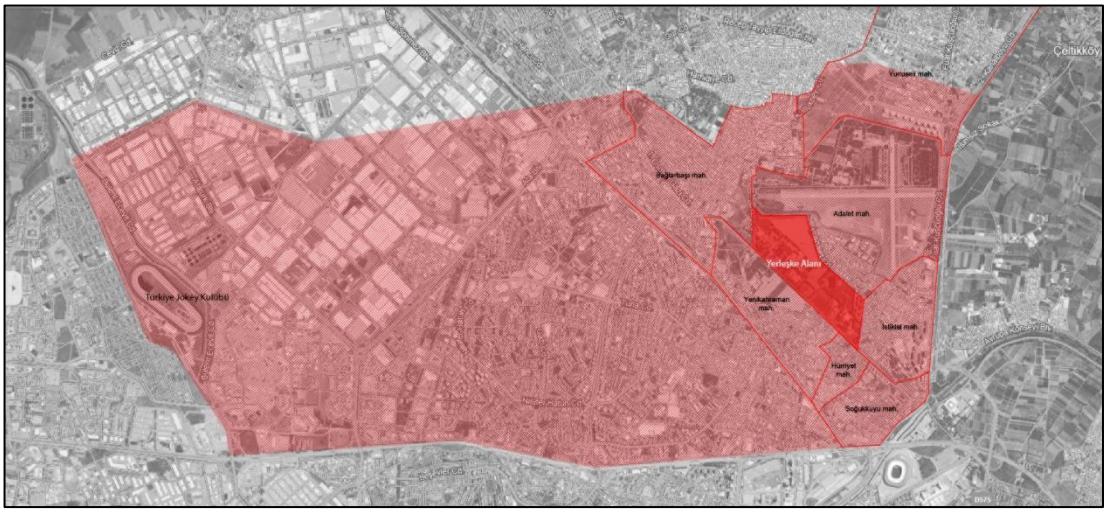

Şekil 4.12 Ziraat Mektebi'nin özgün durumda kapladığı düşünülen alan (2023 yılı kent planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Gerçekleşen tahsisler neticesinde yerleşkenin büyük ölçüde küçüldüğü ve sahip olduğu uygulamalı eğitim alanlarının büyük bölümünün yitirildiği görülmektedir. Oysa, Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nde eğitim gören öğrencilerden Yüceyılmaz (1943-1946) ve Koca (1957-1960) uygulama alanlarının önemine dikkat çekmekte ve eğitim gördükleri dönemde üretilen ürünlerin Setbaşı'ndaki satış yerinde satışa sunduklarını belirtmektedir (Altepe vd., 2010). Yüceyılmaz ve Koca'nın tanıklıkları, 1950'li yıllarda yerleşkenin daralma süreci başlamış olsa da tarımsal ürünlerin çevre pazarlardaki satışının sürdüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan, yerleşkede üretilen ürünlerin Satış Şubesinde de halka sunulduğu bilinmektedir (Şekil 11).

Şekil 4.13 Tarımsal ürünlerin satışının yapıldığı satış şubesi, 1957/1958 (Altepe vd., 2010)

Yerleşkenin fiziksel çevresi ve uygulama alanlarına ilişkin değişimler ve kayıplar sürerken, mektebin kurumsal yapısında ve yapılı çevresinde de değişimler yaşanmıştır. 1967 yılında kurumun idari yapısı Ziraat Meslek Okulu olarak değiştirilmiştir. 1973 yılında, Meslek Okulu olarak eğitim veren kurumun 102 öğrencisi ve 15 öğretmeni bulunduğu bilinmektedir (Koca, 2010). Mektebin öğrenci kapasitesindeki artış, mekan ihtiyaçlarının da artmasına ve kapasiteyi arttırma ihtiyacı doğrultusunda yeni yapıların inşasına yol açmıştır. Bu kapsamda iç avlunun doğu ve batısında yer alan, ahır ve depo olarak kullanılmakta olan öğrenci yemekhaneleri yıkıldığı ve yerlerine iki adet betonarme yapı inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4.14). Zemin üstü iki kat olarak inşa edilmiş olan betonarme yapılar pansiyon ve derslik olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Şekil 4.14 İç avlu güney yönünden ahır ve depo yapıları, 1936 (solda), yerine inşa edilen betonarme yapılar, 1966/67 (sağda) (Altepe vd., 2010)

4.1.1.3 Fiziksel Çevrenin Dönüşümü (1970li yıllar)

Yerleşkenin kentsel anlamının ve yapılı çevresinin dönüşümünde belirleyici olan unsurlardan biri de kentin makro formundaki genişleme doğrultusunda yerleşkenin fiziksel çevresinin değişimidir. 1970'lerdeBursa kent dokusu hızla genişlemeye başlamış, kentin batıya doğru yayılımı neticesinde Hüdavendigar Ziraat Mektebi yerleşkesini çevreleyen kırsal nitelik yerini kentsel dokuya bırakmıştır. İdare tarafından planlanan bu kentsel gelişim öngörünün yerleşke alanına etkisi 1976 tarihli Bursa Nazım İmar Planı'nda görülmektedir (Şekil 4.15). Bu öngörünü benimsenerek uygulamaya geçirilmiş ve 1996 yılına gelindiğinde yerleşke çevresi yapı yoğun bir alana dönüşmüştür (Şekil 4.16). Koca, 1998 yılında yerleşke içerisinde tarla (200 dönüm), meyve bahçesi ve fidanlık (100 dönüm), sebzecilik ve süs bitkileri (15 dönüm), bağ 3 (dönüm), koruluk (25 dönüm), işletme binaları ve yeşil alan (125 dönüm) ve diğer hizmet alanları (60 dönüm) olmak üzere arazinin toplam 500 dekardan oluştuğunu belirtmiştir (Koca, 2010). 20. Yüzyılın ikinci yarısında yerleşkenin sınırları daralmış ve özgün niteliklerinden olan kırsal peyzajı kaybedilmiş olsa da, verilen eğitimin odağı değişmemiştir.

Şekil 4.15 1976 yılına ait kent haritası içerisinde yerleşke alanı (1976 yılı Nazım planı üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Şekil 4.16 1996 yılına ait yerleşkeyi gösteren uydu görüntüsü (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023)

Bu tarihlerde mektep farklı kurumlar altında tarım odaklı eğitim vermeye devam etmiştir. 1980'de Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı Ziraat Meslek Lisesi olarak hizmet vermeye başlayan Mektep, 1993'de Tarımsal Mekanizasyon Eğitim Merkezi olarak işlevlendirilmiş , ayrıca bir süre Uludağ Üniversitesi' Ziraat Fakültesi Binası olarak hizmet vermiştir (Koca, 2010). Öte yandan, 1997 yılından itibaren parasız yatılı öğrenci alımına son verilmiş, gündüzlü ve paralı yatılı öğrencilerin kayıtları yapılmaya başlanmıştır. 14.11.2000 tarihinde, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından okulun ismini Gıda Teknolojisi Meslek Lisesi olarak değiştirilmiş ve 2001-2002 öğretim yılından itibaren meslek lisesi programı uygulanmaya başlanmıştır (Koca, 2010). Yerleşke 2003-2004 yılı itibariyle Bursa Tarım Meslek Lisesi Gıda Teknolojisi bölümü olarak kullanılmaya başlanan yerleşke, 2005 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır (Bursa Büyükşehir Belediyesi Sanat Tarihi Raporu, Müellif: D2 Tasarım Mimarlık, 2023).

20.yüzyılın ikinci yarısında etkin olan daralma dönemi, eğitim işlevinin sürdürülmesi bakımından önemlidir. Kentin gelişiminin neden olduğu yeni kentsel işlevler ve buna bağlı alan ihtiyacı sonucu sınırları daralsa da yerleşke niteliğini kaybetmeyen Hüdavendigar Ziraat Mektebi, tarım üretimi odağında öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir.

4.1.1.4 Koruma Süreci ve Günümüz Dinamikleri (2015-Günümüz)

Yerleşkenin fiziksel gelişiminde önemli tarihlerden biri, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmesidir. Kurulun 10.12.2015 tarih 2051 sayılı kararı doğrultusunda idari bina (1 No'lu Bina), yatakhane (2 No'lu Bina), dershane (3 No'lu Bina), lojman (4 No'lu Bina) ve bekçi binası (5 No'lu Bina) yapıları 335A envanter numarasıyla tescil edilmiş ve koruma grubu 1. Grup olarak belirlenmiştir. Bu tarihe kadar yerleşke sınırlarının korunmasında etkili olan eğitim işlevinin sürdürülmesi, korunmasını gerekli kılmıştır.

Şekil 4.17 Günümüz yerleşke alanı içerisinde özgün yapı grubunun gösterimi (2023 yılı uydu görüntüsü ve halihazır harita üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Tescil kararının ardından, yerleşkedeki tescilli yapıların onarım ihtiyacı doğrultusunda 2016 yılında rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış ve Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu proje doğrultusunda 2020 yılından itibaren aşamalı olarak gerçekleştirilen restorasyon uygulamasında yerleşke binaları özgün detayları korunarak yenilenmiştir.

Şekil 4.18 Yerleşke binalarındaki değişimler: İdari Binasının (1 No'lu Bina) Mudanya caddesinden görünüşü, (sol).1890-91 (URL- 7, 2023), Günümüz (sağ). (Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.19 Yerleşke binalarındaki değişimler: atölye ve derslik yapısı (2 No'lu Bina) kuzey yönünden fotoğraf, b.t. (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonrası doğu yönünden fotoğraf, 2023 (Kişisel Arşiv) (sağda)

Şekil 4.20 Yerleşke binalarındaki değişimler: derslik yapısının (3 No'lu Bina) avludan çekilmiş güney cephesi, 1936 (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonucu yenilenmiş hali (Kişisel Arşiv, 2023) (sağda)

Şekil 4.21 Yerleşke binalarındaki değişimler: Lojmana (4 No'lu Bina) ait cephe fotoğrafları, 1890-91 (URL- 7, 2023) (solda), restorasyon uygulaması sonucu yenilenmiş hali (Kişisel Arşiv, 2023) (sağda)

Tescilli olmasına karşın restorasyon uygulamaları kapsamında onarımı yapılmayan tek yapı Bekçi Kulübesi'dir. Yakın tarihe kadar satış birimi olarak

kullanıldığı bilinen ve tek mekandan oluşan yapıda, yerleşke içerisinde yer alan kümeslerden elde edilen yumurta, süt gibi tarımsal ürünlerin satışa sunulmuştur. Bu yapının tabelasında "Hamidiye Ziraat Mektebi" adı ve yapım tarihi vurgusu yer almaktadır. Bu tabela, yerleşke bütününde yapı grubunun tarihi değerine ve özgün kullanımına ilişkin veri aktaran tek unsurdur (Şekil 4.22, Şekil 4.23). Kurumda üretimin devamına ilişkin çıkan haberler, özgün işlevinin bilinirliği ve toplumsal rolünün vurgulanması açısından önemli verilerdir (Şekil 4.24).

Şekil 4.22 Hüdavendigar Ziraat Mektebi girişinde yer alan bekçi kulübesi (5 No'lu Bina) (Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.23 Yakın döneme kadar işlevini sürdürdüğünü gösteren not (solda), tabelada yer alan okul yapım tarihi ve özgün ismi (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.24 Günümüzde hayvansal üretimin (solda) (URL- 14, 2023) ve tarımsal üretimin devam ettiğine ilişkin çıkan haberler (sağda) (URL- 15, 2023)

Yerleşkede, döneminin mimari karakterini yansıtan nitelikli yapıların yanı sıra, avlu ve yapı gurubunun çevresinde 20 adet anıt ağaç yer almaktadır. Yerleşkenin bütüncül algısına ve özgün kurgusuna katkı sağlayan bu ağaçlar da tespit edilmiş ve koruma altına alınmıştır (Şekil 4.25).

Şekil 4.25 Yerleşke içerisindeki tescilli yapıların ve 20 anıt ağacın konumlarını gösteren vaziyet planı (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023)

Hüdavendigar Ziraat Mektebi sınırları içerisinde yer alan peyzaj ögeleri de yerleşkenin kullanım değerleri güçlendiren önemli unsurlarıdır. Mektep yaşamını örgütleyen iç avlunun ve ön bahçenin peyzajı, su deposu gibi ögeler yerleşkenin özgün algısını güçlendirmekte ve simgesel değerini pekiştirmektedir (Şekil 4.26, Şekil 4.27).

Şekil 4.26 Yerleşke girişinde ve İdari Bina'nın önünde yer alan ön bahçe, 1957 (solda) (Altepe vd., 2010), günümüz (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.27 Yerleşke doğusunda yer alan su deposu 1957 (solda) (Altepe vd., 2010), günümüz (sağda) (Kişisel Arşiv, 2023)

Mektebin özgün kurgusu ve bu kurguyu oluşturan yapıların büyük çoğunluğu günümüze ulaşabilmiş olsa da kullanım sürecinde yerleşkenin fiziksel niteliğinde değişim yaşandığı bilinmektedir. Özgün kurguya ait yazılı ve görsel kaynaklar incelendiğinde yerleşke içerisinde bulunan yapıların bir kısmının günümüze

ulaşamadığı tespit edilmiştir. İdari bina ve dersliklerin arasında kalan alanda, karşılıklı olarak konumlandırılmış olan ve içlerinde ahır, depo, marangozhane birimlerinin bulunduğu iki yapı, böcekhane binası, zirai hangar, ağıl, kümes gibi hayvan barınakları ve numune tarlası, yerleşkenin günümüze ulaşamayan unsurlarıdır (Şekil 4.28, Şekil 4.29).

Şekil 4.28 Günümüze ulaşmayan zirai hangar, 1936 (Altepe vd., 2010)

Şekil 4.29 Ahırlar ve depo, 1894 (URL- 7, 2023)

Yerleşkenin fiziksel niteliğini değiştiren bir diğer unsur, değişen eğitim anlayışı çerçevesinde oluşan işlev ve ihtiyaçları karşılamak amacıyla inşa edilmiş yapılardır (Şekil 4.30). Yerleşke içerisinde konumlanan özgün yapı grubunun çevresine Gıda Araştırma Enstitüsü'nün yapıları eklenmiş, numune tarlasının yerini ise seralar almıştır (Şekil 4.31). Bu yapıların bazıları yerleşkenin özgün niteliğine katkı sağlarken bazıları ise niteliksizdir.

Şekil 4.30 Yerleşke içerisinde yer alan yapılar, 2016 (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023)

Şekil 4.31 Yerleşke içerisinde yer alan uygulama tarlaları (Seralar ve atölyeler) (Kişisel Arşiv, 2023)

Günümüzde Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olarak eğitim vermeye devam eden yerleşkeyi, yoğun kentsel doku ve ulaşım ağları ile çevrelenen düşük yoğunluklu bir alan olarak tanımlamak mümkündür. Bu alan, uygulamalı eğitime olanak sağlayan numune çiftliğinin devamı niteliğindeki sera ve tarım alanlarının yanı sıra koruma altındaki özgün yapıları ile yerleşke niteliğini sürdürmektedir (Şekil 4.32).

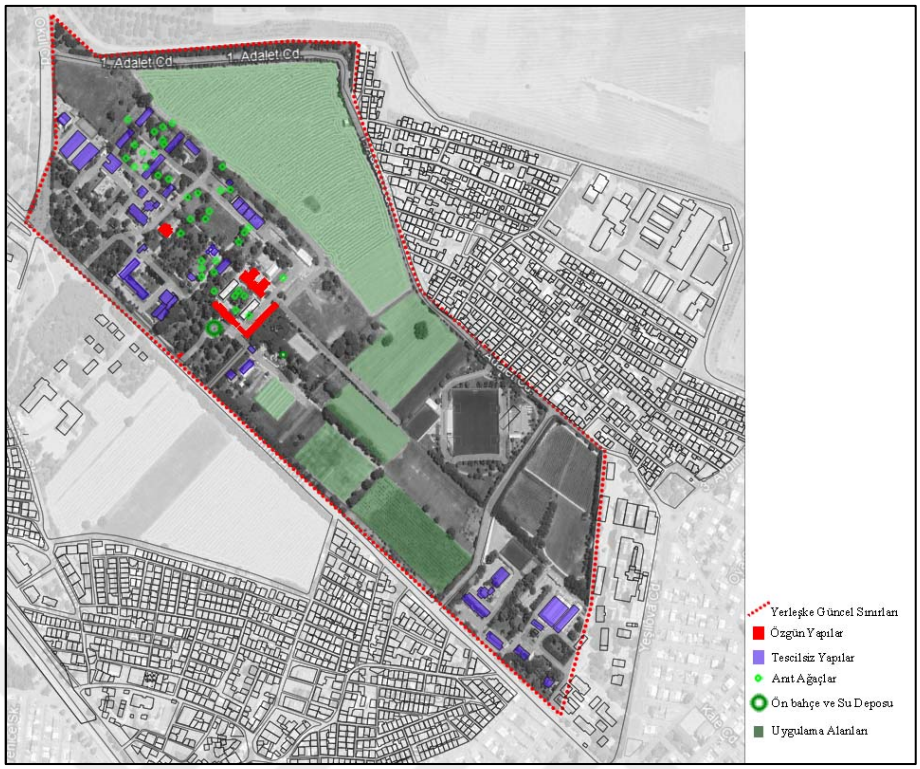

Şekil 4.32 Yerleşke bütünlüğünde etkili olan unsurlar (2023 yılı uydu görüntüsü ve halihazır harita üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Şekil 4.33 Yerleşkeyi gösteren kuzey yönden çekilmiş hava fotoğrafı (Bursa Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 2023)

4.1.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı

Hüdavendigar Ziraat Mektebinin hafıza mekanı niteliğini oluşturan önemli unsurlar arasında kullanım değeri, mimari değeri ve örüntü karakteri bulunmaktadır. Fiziksel ve işlevsel nitelikleri oluşturan bu unsurlar, yerleşke bütünlüğü, kullanımı,

bileşenleri ve sınırları, fiziksel çevre nitelikleri (kırsal-kentsel), peyzaj ögeleri ve uygulama-üretim alanlarına ilişkin bulgular ve zamansal değişimleri üzerinden anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte, Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin hafıza mekanı niteliğinin oluşmasında etken olan toplumsal algının, aidiyet ve sahiplenme hislerinin ve anlamın deşifresi ve bu bulguların olası değişimlerinin tespiti önemlidir.

Yerleşkenin anı ve bellek izlerinin, aidiyet ve toplumsal sahiplenme derinliklerinin, özgün işlev ve tarihi değere ilişkin farkındalığının ve toplum için anlamının belirlenebilmesi için alan kullanıcılarının görüşlerine başvurulmuştur. Bu amaçla hazırlanan ankette, bölgedeki yaşam süresi, yerleşkenin bilinirliği, mimarisi ve kullanımı, yerleşkeye ilişkin anıları ve yerleşkenin kent kimliğindeki rolünü anlamaya yönelik sorular yöneltilmiştir.

Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen ve 27 katılımcıya erişilen anket çalışmasında katılımcıların incelenen alana dair farklı bakışlara sahip olabilecek kişilerden oluşması hedeflenmiştir. Katılımcılar arasında kentin gelişiminde etkin rol alan yerel yönetim çalışanları (5 kişi), kültürel miras ve koruma olgularına dair ön bilgiye sahip olan mimarlar (4 kişi), yerleşke deneyimine dair veri sunabilecek olan yerel kullanıcı (6 kişi) ve farklı dönemlerde kurumda eğitim görmüş mezunlar (12 kişi) bulunmaktadır.

Anket katılımcıların tamamı yaşamlarının büyük bir kısmını Bursa'da geçirmiştir. Buna yerleşkenin bilinirliğini anlamaya ve alana dair anıları tespit etmeye yönelik hazırlanan *"Hamidiye Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ni biliyor musunuz? Hiç gittiniz mi/bu okulda eğitim gören bir yakınınız var mı?"* sorularına altı kişi olumsuz yanıt vermiş, yapıyı bilmediklerini aktarmıştır. Yapıyı bilen katılımcılar (20 kişi) arasından on beş kişi kurumda eğitim gördüklerini veya tanıdıkları olduğunu belirtmiştir.

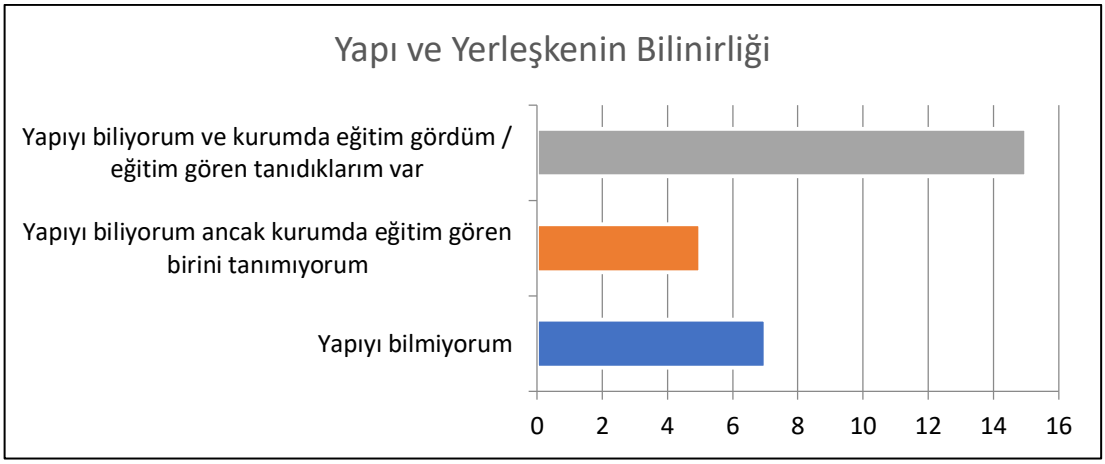

Şekil 4.34 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği

Yerleşkenin mimari niteliğini ve bellek izlerini anlamaya yönelik hazırlanmış olan *"Yapıda sizi etkileyen, dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?"* sorusuna verilen yanıtlar, yapı elemanlarının (ahşap merdivenler, simetrik giriş cephesi), mekan kurgusunun (avlu, peyzaj ögeleri) ve yapım malzemesinin (ahşap-tuğla kullanımı) hafızalarda yer etmiş unsurlar olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan üçü bu soruyu yanıt vermemiş, iki kişi dikkatini çeken bir unsur olmadığını söylemiştir. Beş kişi yapıda ahşap merdivenlerin dikkatini çektiğini, dört kişi avlusu, anıtsal ağaçlar ve ilk cam sera gibi peyzaj ögelerin, altı kişi de cephedeki tuğla malzeme kullanımının akılda kalan ögeler olduğunu iletmiştir. Dört kişi bu yanıtlarla birlikte, tarihi değerine de vurgu yapmış, bir kişi de eğitiminin niteliğine dikkat çekmiştir.

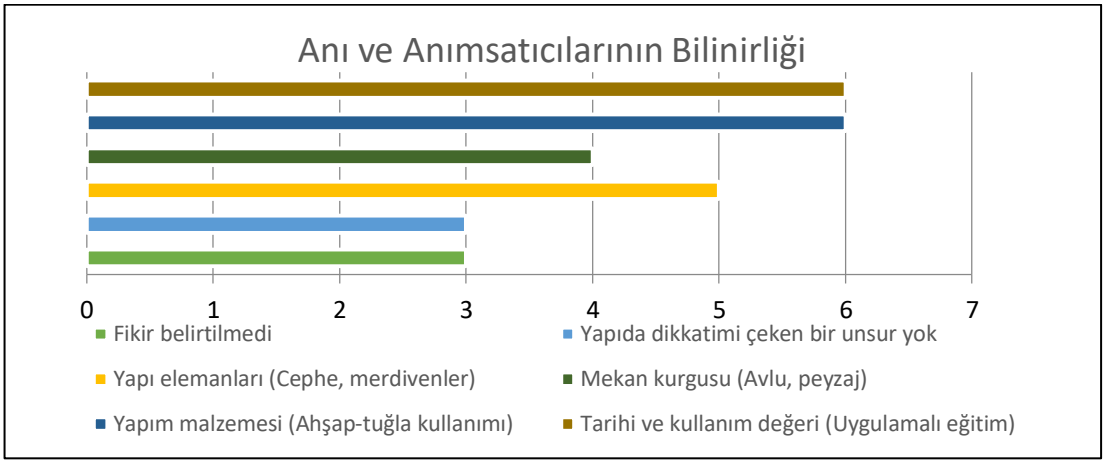

Şekil 4.35 Anı ve anımsatıcılarının bilinirliği

Güncel kullanımın benimsenme durumunu ortaya koyan *"Yapının günümüz kullanımı sizce uygun mu? (Hayır ise: ne olarak kullanılabilir? Neden?)"* sorusuna katılımcıların neredeyse tamamı "uygun" yanıtını vermiştir. Bir kişi ise müze olarak kullanımının daha uygun olacağını dile getirmiştir.

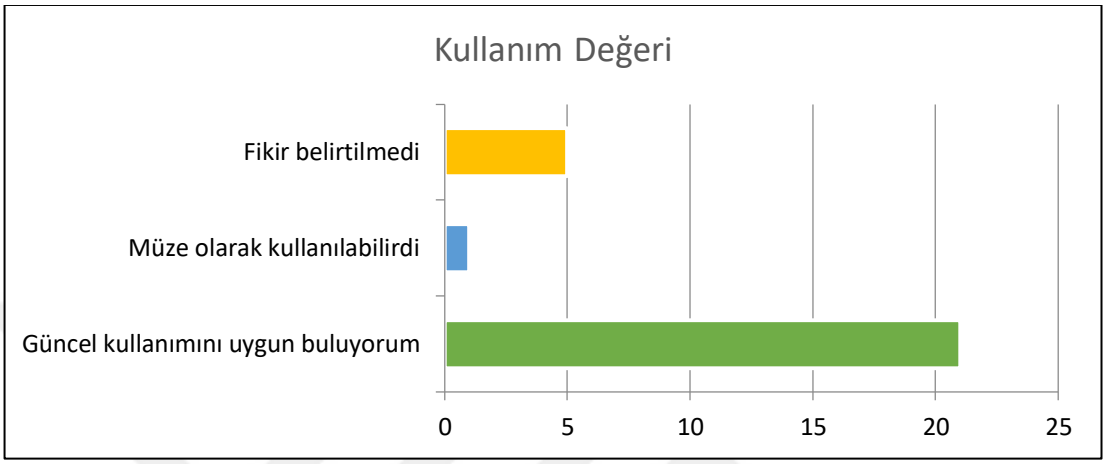

Şekil 4.36 Kullanım Değeri

Kullanıcıların çoğunluğu yapıyı bildiklerini belirtmiş olsa da *"Bu yapının ilk olarak ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğini biliyor musunuz? (Evet ise: Bu bilgiye nereden ulaştınız?"* sorusuna hayır yanıtı (12 kişi) vermiştir. Evet yanıtını veren on beş kişinin mesleki disiplinleri, kişisel merakları ya da okulda eğitim gördüğü sırada kurum çalışanları aracılığı ile bu bilgiye eriştikleri belirlenmiştir. Bu durum yapının tarihi değerine dair bir bilincin var olduğunu göstermektedir.

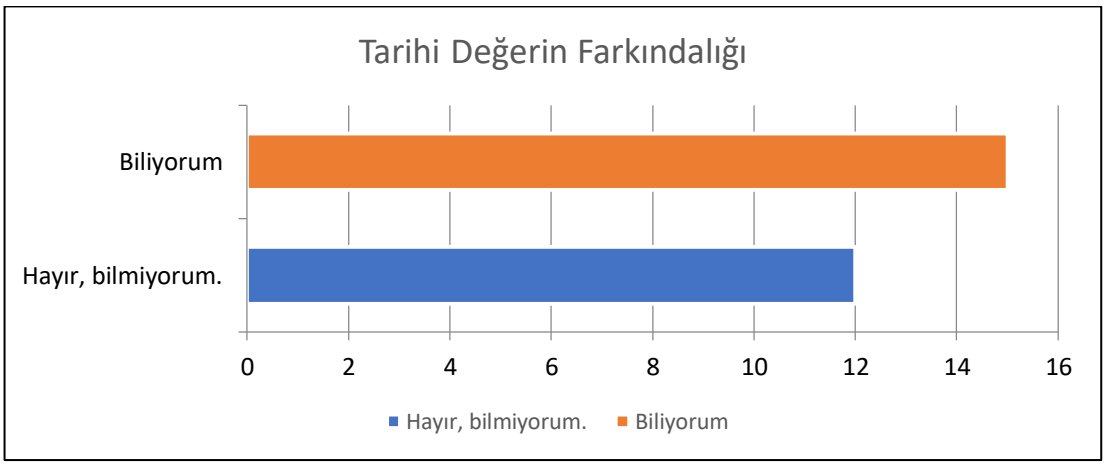

Şekil 4.37 Tarihi değerin farkındalığı

"*Yapının günümüze dek farklı şekilde kullanıldığını duydum, sizin bu dönemlere dair hatırladığınız anınız var mı?"* sorusuna verilen yanıtlar yerleşkenin okul olduğunun ve ziraat eğitimi verdiğinin bilindiğini (9 kişi) ortaya koymaktadır. Okulda eğitim görmüş kişiler gördükleri eğitimin niteliğine vurgu yaparak yatılı bir eğitim gördüklerini, tarım odaklı eğitim sayılı kurumdan birinden mezun olmalarından kaynaklı gurur duyduklarını dile getirmiştir.

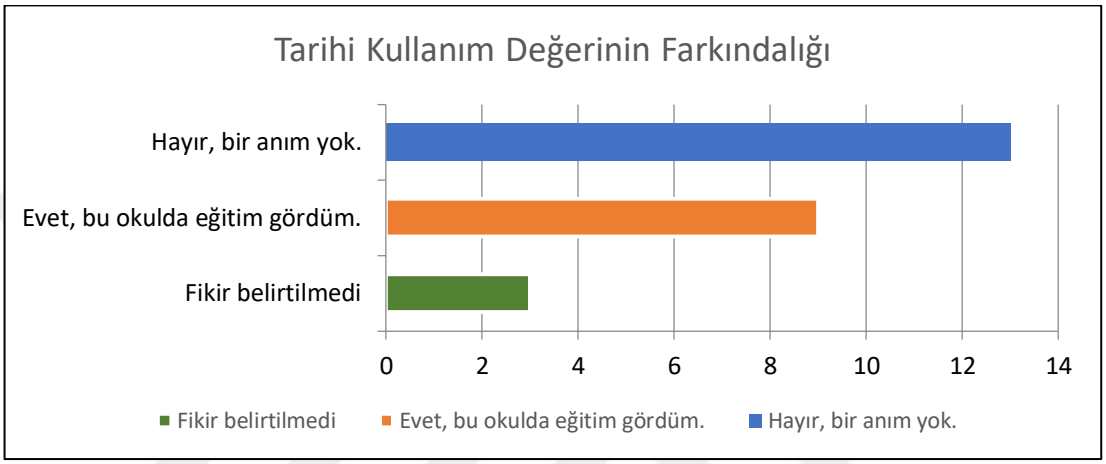

Şekil 4. 38 Tarihi kulanım değerinin farkındalığı

"Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi veya bugünkü adıyla Hamidiye Meslek Okulu'nun Bursa ve Bursalı için anlamı sizce nedir?" sorusuna verilen yanıtlar ise mektebin eğitim niteliğine, tarihi değerine, kültürel anlamına vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda Bursa'nın bir tarım kenti olmasının kentin kimliğinin bir parçası olduğu, tarımsal anlamda eğitim veren kurumlar arasında günümüzde aynı işlevi sürdüren sayılı kurumdan biri olmasının dikkat çekici olduğu dile getirilmiştir.

Bu yanıtlar Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin Bursa kent tarihinin öne çıkan bir temsili olduğunu, kentin sahip olduğu tarım potansiyelinin vurgulanması açısından önemli bir kurum olduğunu düşündürmektedir.

4.1.3 Değerlendirme

Hüdavendigar Ziraat Mektebi, Geç Osmanlı Döneminin modernleşme ideolojisi ile biçimlenmiş ve tarımda çağdaşlaşma hedefi ile üretilmiş bir yapı grubudur. Öte

yandan, Anadolu'da yer alan tarım ve eğitim politikalarının bütünleştiği ziraat mekteplerinin yerleşke niteliğini ve özgün işlevini sürdüren tek örnek olması bu yerleşkeyi biricik kılmaktadır. Mektebin inşa ve gelişim döneminde üretilmiş yazılı kaynaklar ve görsel veriler, mektebin kalifiye meslek insanları yetiştirmiş olduğunu ve yapılan çalışmalarla bölge halkına sosyo-ekonomik olarak destek sağladığını göstermektedir. Ayrıca, verimli topraklarıyla bilinen Bursa bölgesi için yeni üretim fırsatları doğurmuş, bölge tarımının kalkınmasında etkili olmuştur.

Yapının hizmete açılmasından günümüze dek farklı kurumlara bağlansa da eğitim işlevini sürdürmesi, yerleşke niteliğinin büyük ölçüde korunmasında önemli bir etkendir. Yerleşke 20. yüzyılın ikinci yarısında kırsal çevresini kaybetse ve yoğun kent dokusu tarafından çevrelense de sınırları için düşük yoğunluklu niteliğini sürdürebilmiştir. Mektebin bilinirliği açısından olumlu etkileri olan bu durumun yanı sıra, kuruluşundan itibaren günümüze kadar tarımsal ürünlerin satışının yapılması da bilinirliğini pekiştiren bir unsurdur. Ailesi kurumda eğitim görmüş olan Koca, yaşıtları ve sosyal çevresinin yapı grubundan habersiz olduğunu söylese de farklı tarihlerde çıkan gazete haberlerinden tarımsal üretim ve eğitim alanlarında yerleşkenin varlığının bilindiğinden ve özgün simgesel değerine ilişkin farkındalıktan söz etmek mümkündür.

Hüdavendigar Ziraat Mektebi, özgün işlevi olan tarım eğitimini kesintisiz devam ettirmesi ve uygulama alanlarının küçülse de varlığını koruması açısından eğitim ve tarım disiplinlerinde önemli bir yere sahiptir. Öte yandan, yerleşke sınırlarının erimesine rağmen eğitim yapılarının kurgusal bütünlüğünü korunması üretim ve satış eylemleri üzerinden kentli ile diyalogunun sürmesi yerleşkenin kentsel bellekteki izinin ve çevre etki değerinin sürdürülebilmesini sağlamıştır.

Yerleşkenin bölge halkının kullanımına açık olduğunu belirten yazılı kaynaklar ve bölge çiftçisinin tarımsal üretimine katkıda bulunan dönemsel takvimler, yerleşkenin toplumsal işlevinin ispatıdır. Bölge halkıyla kurulan bu ilişki, toplumsal hafızada mektebin sadece eğitim veren bir kurum değil, gerçekleştirilen üretimleriyle halkın gündelik tüketiminde ve kentin ekonomik hacminde olumlu katkıları olan bir mekan

olarak yer etmesini sağlamıştır. Söz konusu nitelikler yerleşkenin inşa dönemi ve günümüz toplumsal yaşamındaki rolleri nedeniyle çevre etki, kullanım ve anı değerlerine sahiptir. Bu doğrultuda yapı grubunun hafıza mekânı olma özelliği taşıdığını ve bu özelliğin kullanım sürecinde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Anket çalışmaları sonucunda, yerleşkenin fiziksel varlığı ve işlevine ilişkin yerel halkın memnuniyeti belirlenmiş, Bursa kent tarihindeki yerinden ve tarım odaklı oluşundan hoşnutluk duyulduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, yapının tarihi değerinin bilinirliğinin, zayıfladığı görülmektedir. Mektebin inşa edildiği günden günümüze dek tarımsal eğitim işlevini sürdürmüş olması ve yerleşke niteliğini korumuş olması, yerel kullanıcı için hafıza mekanı niteliğini pekiştiren önemli unsurlardır.

Yukarıda belirtilen etkenler doğrultusunda kentin hafıza mekanları arasında yer aldığı belirlenen Hüdavendigar Ziraat Mektebinin kentsel anlamının ve hafıza mekanı niteliğinin sürdürülebilmesi için mimari değerinin, kullanım değerinin, yerleşke örüntüsünün ve peyzaj değerinin korunması gereklidir. Yerleşke içinde konumlanan, ait olduğu döneme ait mimari nitelikleri taşıyan ve yerleşke bütünlüğüne katkı sağlayan yapıların düzenli olarak bakım ve onarımının yapılması gerekmektedir. Yerleşkenin koruma-kullanım dengesinin sağlanması, eğitim işlevini zedelemeden deneyim olasılıklarının güçlendirilmesi bir diğer önemli husustur. Bu yaklaşımla, kentlinin yerleşke deneyiminde eğitim, tarımsal üretim ve peyzajın deneyimlenmesi ön planda tutulmalı, kullanım yelpazesinin genişlemesini amaçlayan kafe, restoran gibi kullanımı ise sınırlandırılmalıdır. Öte yandan, yenilikçi simgesel değerinin yazılı ve görsel bilgilendirme çalışmalarının gerçekleştirilmesi, yerleşke bütününde deneyim rotaları düzenlenmesi ve bu rotalar üzerinde yerleşke tarihi hakkında bilgilendirme ögelerinin konumlandırılması Hüdavendigar Ziraat Mektebinin özgün değerinin bilinirliğini arttıracak ve hafıza mekanı niteliğini güçlendirecektir.

4.2 Ankara Çoban Mektebi

1895-1898 yılları arasında inşa edilmiş olan mektep, 1908 yılında eğitime başlamıştır. Mektep, ziraatın gelişmesi ideali ile modern tarım makineleri ve tekniklerinin teorik ve uygulamalı olarak eğitimi, bölge çiftçilerinin karşılaştığı sorunların çözülmesi ve bölgeye özgü tiftik keçilerinin ıslahı gibi misyonlar üstlenmiştir. Eğitim verdiği dönem içerisinde kalifiye ziraat insanı yetiştirmiş olan Çoban Mektebi, 1914-1918 yılları arasında ülkede hakim olan savaş şartlarından dolayı eğitime ara vermiş, 1919'da Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin Ankara'daki karargâhı olarak kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde farklı işlevlerle kullanılan ve sahip olduğu yapı grubunu kaybeden yerleşkenin yalnız İdari Bina'sı fiziksel olarak varlığını sürdürebilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün mülkiyeti olarak Karakol Binası işleviyle kullanılan yapı, 2018 yılında geçirdiği yangın sonrasında uzun yıllar atıl durumda kalmıştır. 2021 yılında başlayan restorasyon uygulamaları kapsamında yenilenen yapı, günümüzde Milli Mücadele Müzesi olarak kullanıma açılmıştır.

Şekil 4.39 Yerleşke özgün sınırları ve tarihsel süreç içerisinde yapı grubunun değişimi (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

4.2.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü

Yerleşkenin kurulduğu Ankara kenti, Anadolu Selçuklularının "melik şehri" Ankara, daha sonra "ahiler" şehri Ankara, Osmanlının "Beylerbeyi şehri", "paşa sancağı", "vilayet" i, "sancak merkezi", Milli Mücadele'nin karargahı ve Cumhuriyet'in "başkent"i olarak tarihi boyunca ev sahipliği yaptığı devletlerin gelişim ve dönüşümünün bir temsili olarak var olmuştur. Kentin kurulma tarihi tam olarak bilinmese de yapılan kazı çalışmalarında Ankara'da milattan önce döneme ait buluntulara rastlanmıştır. Araştırmalar paleolitik çağda Ankara ve çevresinde yaşam olduğunu göstermektedir. Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans medeniyetlerine ev sahipliği yapan kente Türklerin girişi Malazgirt Savaşı'ndan sonra başlayan çeşitli Türk boylarının Anadolu'ya göçleriyle olmuştur. 15. Yüzyılda Oğuz boylarının Ankara ve çevresinde köylere yerleşmiş olduğu bilinmektedir. Selçuklu Devleti ve beylikler döneminin ardından Ankara ve civarında Osmanlı hakimiyetinin varlığı, Sultan Orhan Gazi döneminde başlar (A. Erdoğan vd., 2008b). I. Murad zamanında Ankara, Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir "sancak" merkezi olmuş ve 1462 yılına kadar Anadolu eyalet merkezi olarak kalmıştır.(A. Erdoğan vd., 2008a) Ankara, "hisar" merkezli bir yerleşime sahip olup, daha sonraki dönemlerde merkezin dışına çıkarak, kentin yerleşim alanı genişlemiştir.

Şekil 4.40 Hisar merkezli gelişimi gösteren gravür, 1717 (P. De Tournefort). (G.G) (A. Erdoğan vd., 2008a)

Kentteki dini ve sosyal amaçlı inşa edilmiş vakıf yapıların vakfiyelerinden elde edilen bilgilerle, Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında şehrin farklı bölgelerindeki gelişmeleri belirlenmiştir. Bu analize göre, şehirdeki Hacı Tepesi (Hacettepe), Develik, ve Kazlık (Sıhhiye) gibi güneydeki bölgelerin yanı sıra, güneybatıda Namazgahtepe (Türkocağı) ve Sultan Meydanı (Hergelen Meydanı), batıda Kızılbey Külliyesi ve Belkıs Sütunu, kuzeybatıda Bendderesi ve doğuda Kayabaşı yönünde bir gelişme gösterdiği belirtilmektedir (A. Erdoğan vd., 2008a).

19 yüzyıldan itibaren zayıflayan Osmanlı Devleti'nde eğitim, kentleşme, sanayi gibi hemen her alanda görülen modernleşme politikaları kentsel ortamda dönüşüme neden olmuştur. Batılılaşma anlamında üretilen mimari yapılar, bu dönüşümün temsili olmuşlardır. İlk Belediye Binası, Millet Bahçesi, Hisar kalesi önünde yer alan saat kulesi (1302) Tanzimat döneminde inşa edilen yapılar arasındadır. Tanzimat döneminde yapılan idari binaların dışında eğitim ve kamu sağlığı için de yeni yapılar inşa edilmiştir.1809 yılında Darülmuallimin, 1887 de Taş Mektep, 1895 de İnas Mektebi, 1888 yılında Gureba Hastanesi, 1900 yılında Hamidiye Sanayi Mektebi, 1908 yılında Çoban Mektebidir (Sevimli, 2023).

Ankara Çoban Mektebi, tarımda ve eğitimde modernleşme kaygısıyla inşa edilmiş, bölgeye özgü tiftik keçilerinin ıslahı, çağdaş bir anlayışla ziraat alanında kalifiye meslek insanı yetiştirme amacı taşıyan, verdiği eğitimin yanında yapılan araştırmalar ve çalışmalar ışığında elde ettiği veriler ile bölge çiftçisinin kalkınmasına destekleme amacı taşıyan bir kurumdur.

Şekil 4.41 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

Yerleşkenin günümüze kadar toplumsal rolü bağlamında anlam ve değerine ilişkin anlamlı tespitler yapılabilmesi için incelendiğinde, tarihsel sürecinde kullanımına bağlı 5 temel dönem belirlenmiştir. Bu dönemleri ve belirleyici durumları şu şekilde başlıklandırılmıştır:

- Mektebin açılması ile başlayan ve simgesel değerin temsilcisi olan: **Kuruluş ve Çoban Mektebi Dönemi (1898-1914)**
- Kurtuluş Savaşı Döneminde Atatürk ve heyeti tarafından karargah olarak kullanıldığı dönem: **Karargah Dönemi ve Cumhuriyet'in İlk Yılları (1919-1950ler)**
- Karakol Binası olarak yeniden işlevlendirilen dönem: **Karakol Binası Dönemi (1960lı Yıllar)**
- Yerleşke bütünlüğünün bozulması ve yapı grubunun neredeyse tamamının kaybedilerek yeniden işlevlendirilmeyen dönem: **Atıl Dönem (2012-2023)**
- İdari Bina ve yakın çevresinde restorasyon uygulamaları başlaması ve Milli Mücadele olarak yeniden kullanıma açılan dönem: **Müzeleştirilme Dönemi** (**2023-…)**

4.2.1.1 Kuruluş ve Çoban Mektebi Dönemi (1898-1914)

İstanbul'da açılan Halkalı Ziraat Mektebi, Edirne Ziraat Mektebi ve Selanik Ziraat Mektebi'nden sonra Suriye, Halep, Adana, Sivas, Manastır, Yanya ve Ankara vilâyet merkezlerinde de ziraat mektebi ve numune çiftliğinin açılmasına dair karar 2 Safer 1306 (8 Ekim 1888) tarihinde Meclis-i Vekâlet'te alınmıştır (Cengiz, 2021). Bu karar kapsamında öncelikle Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi'nin kurulacağı arazinin satın alınmasıyla işe başlanmıştır. 1893 yılında seçilen arazinin kurulacak yerleşke için gerekli niteliklere sahip olmadığı gerekçesiyle elden çıkarılması planlanmış ve arazi aranmaya başlanmıştır. Vilayet ziraat müfettişi ve konunun uzmanlarından oluşan bir komisyon kurularak, yapılan araştırma sonucunda kentte yeni bir arazi tespit edilmiş, bu durum mevcut arazinin müzayedeyle satılmasını gerektirmiştir (Keskin, 2010). Bu alım satımdan zarar edileceği gerekçesiyle yeni bir komisyon kurularak Ankara'ya gönderilmiştir, yapılan saha çalışmaları sonucunda Çubukabad çayının çevresindeki 500 dönümlük yerin alınması ile mevcut 350 bin dönümlük arazinin de kullanılabileceği bildirilmiştir (Sanal vd., 2019). Mektepte tarımsal faaliyetler için su kaynağı olarak Çubuk Çayı ve Tabakhane Deresi kullanılması planlanmıştır. Bunun yanı sıra arsanın çevre köylerin kavşak noktasında olması sayesinde lojistik olarak kolaylık sağlamasının yanında yakınında olan Kalaba Köyü'nün de gelişmesini hızlandıracaktır. Çevresinde yer alan Hüseyin Gazi Dağı, ıslahı yapılması planlanan tiftik keçileri için yaylak alan olarak kullanılabileceği düşünülmüştür (Keskin, 2010). Kırsal olarak nitelendirilebilecek Ankara'nın o dönem kent sınırları dışında kalan bir konumda açılan mektep arsası, 1944 yılına ait Harita Genel Müdürlüğünce bastırılan yerleşim planı görülmemektedir (Şekil 4.42).

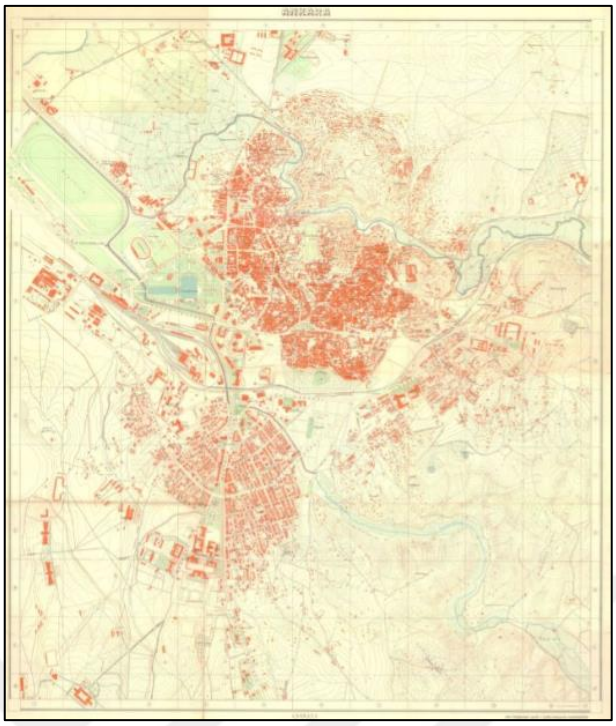

Şekil 4.42 1944 yılına ait Harita Genel Müdürlüğünce bastırılan yerleşim planı (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

Mektebin temeli, 6 Mayıs 1895'te Ankara Valisi ve şehrin ileri gelenlerinin de katıldıkları bir tören ile atılmıştır. Mektebin inşaatı başladıktan yaklaşık iki ay sonra yapılan teftişte inşaat komisyonunun raporu Orman, Maden ve Ziraat Nezâreti'ne bildirilmiştir. Raporda, mektebin duvarlarının kırk, ağıl duvarlarının yüz kırk cm yapıldığı; ağıl, makine ve malzeme deposu, hademe odasının on beş güne kadar tamamlanacağı, tamamının ise o senenin sonbaharına kadar bitirilerek ziraat faaliyetlerine başlayacağı belirtilmiştir. Mektebin temeli atıldıktan yaklaşık üç ay sonra (1895 yılının Ağustos ayında) mektebin içinde bulunan ahırlar ve ağıl yapımı tamamlanmıştır (Cengiz, 2021). 21 Kasım 1989'da hizmete hazır olan mektebin 9 Aralık 1898 yılında açılışı yapılmıştır (Keskin, 2010).

Mektebin açılışından hemen sonra yakın çevreden 10 öğrencinin mektebe kaydedildiği bilinmektedir. Ancak öğrencilerden büyük bir kısmından ödeme alınamaması, ayrıca günlük dört saat tarlada çalışma ve çobanlığa heveslerinin olmaması gibi sebeplerden dolayı mektebi terk etmişlerdir (Hüküm, 2018).

Mektebin idari yapısında da belirli ilkelerin benimsendiği görülmektedir. Mektep müdürünüm her sene sonunda mektep ve çiftlikle ilgili hesap ve idari konularla ilgili bir rapor hazırlaması ve Ziraat Nezaretine bildirmesi beklenmiştir. Öte yandan mektep programı eğitim kadrosu tarafından hazırlanarak nezarete sunulmuş, onay alınarak uygulanabilmiştir. Öğrenciler her dersin öğretmeni tarafından üç ayda bir yazılı sınava ve sene sonunda heyet huzurunda sözlü sınava tabi tutulmuş, bu sınavlardaki başarıları üzerinden değerlendirilmiştir. İki sene üst üste bir üst sınıfa geçemeyenlerin ise okuldan kaydı silinmiştir (Keskin, 2010).

Öğrencilere verilen teorik ve uygulamalı eğitimin yanında, bölgede bulunan zirai sorunlarla ilgilenilmiş, çiftçilere teknik ve malzeme kullanımı konusunda destek sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, dönem içerisinde kentte bir buçuk milyondan fazla sağılabilir hayvan bulunmasına rağmen hayvanların sütünden yeterli verim alınmaması üzerine çalışma yapılmış, bölge üreticileri teknik olarak bilgilendirilerek üretimin arttırılması amaçlanmıştır. Dönemin vilayet ziraat müfettişinin ifadesine göre ziraat mektebinde üretilen ve kar edilen süt ürünleri sayesinde bölge halkı süt ürünleri üretimi konusunda teşvik edilebilecek, bölgede tereyağı ve peynir imalatını arttırmasının yanı sıra süt ürünleri üretimi de artacaktır (Keskin, 2010).

Ziraat mekteplerinin kurulmasıyla çiftçilere modern tarım yöntemlerinin öğretilmesi, hayvan cinslerinin ıslahı gibi uygulamalara yönelik bilgiler verilerek verimliliğin artırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda çiftçi ailelerin çocuklarına hem teorik hem de uygulamaya yönelik eğitim verilmesiyle tarımsal üretimin artırılmasına destek verilmesi planlanmıştır. Ziraat faaliyetlerinin yanı sıra, Ankara bölgesine özgü XVI. yüzyılda şehrin önemli gelir kaynağı olan sof ticaretinin tekrar canlandırılması için tiftik keçisinin neslinin ıslahı amaçlanmıştır. Ayrıca damızlıkların halka uygun fiyatla satılması ile mektebe gelir sağlanırken, eğitimli çobanlar sayesinde salgın hastalıkların ve büyük kayıpların önlenmek istenmiştir (Keskin, 2010).

Şekil 4.43 Amerika'dan getirtilen buharlı harman makinesi, 27 Kasım 1902 (Ovalıoğlu vd., 2014)

Mektep müdürü Manuk Efendinin tarım üretimine ve bu konudaki yenilikçi yaklaşımlara hakim olması, mesleki tecrübeye ve yeterliliğe sahip bir görevli olarak 1905 yılına dek ziraat müfettişi olarak da görevlendirilmesine neden olmuştur. Ziraat müfettişi sıfatıyla vilayet içerisinde saha çalışmalarında bulunan Manuk Efendi göreve geldikten birkaç ay sonra kavunlarda görülen bir hastalığın tespiti için Ankara'nın Beypazarı ilçesine gitmiş, ürünlerdeki çürümenin tarlaların aşırı sulanmasından kaynaklandığını düşünerek toprağın farklı katmanlarından numuneler almış ve analiz için İstanbul'a göndermiştir. Dönemi için oldukça yenilikçi olan bu tavır, çoğunluğu çiftçi olan ve geleneksel aletlerle tarım yapmakta olan bölge halkına modern tarım tekniklerinin ve aletlerinin ve gösterilmesi nedeniyle önemlidir (Keskin, 2010).

Mektepte eğitimin başlamasına rağmen beklenen başarının yakalanamaması, mektebin yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Vilayet tarafından hazırlanan raporda tarımla ilgili faaliyetler, araç-gereçler, ulaşım, görevliler, öğretim ve tiftik keçilerinin ıslahı başlıkları yer almıştır (Keskin, 2010). Mayıs ve haziran aylarında bölgede yağışların azalması sebebiyle Çubuk Çayı bu aylarda kurumaktadır. Suyun uzak mesafeden arklar yoluyla getirilmesi mümkün olmasına rağmen bu işlem ve arkların bakımı masraflı uygulamalardır (Cengiz, 2021). Yaz aylarında bölgede yaşanan kuraklık, tarım için gerekli olan suyun bölgeye getirilmesi için gereken yüksek maliyetin yanı sıra keçilerin bakımı ve sayılarına oranla ağılların büyüklüğünün yetersizliği öne çıkan sorunlardır. Bunların yanında mektepte eğitim mektebin müdürü, müdür muavini ve imamı tarafından yürütülürken, muhasebe, yazışmalar ve idarî işler gibi kalemler için yeterli kadro olmaması mektebin

idaresinde sorunlara sebep olmuştur (Keskin, 2010). Keçi yetiştiriciliğinin beklenen karın elde edilememesi; halkın ilgisizliği, kısıtlı kadro ve eğitim kalitesinin düşüklüğü nedeniyle ağıl bölümü 1908'de kapatılarak yerleşke kullanımı Ziraat Ameliyat Mektebine dönüştürülmüştür (Sanal vd., 2019).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki ismi ile Ankara Ziraat Ameliyat Mektebi'ne alınacak talebelerin Şubat 1909'da hazırlanan bir yönerge kapsamında kayıt ve kabul şartları belirlenmiştir. Buna göre eğitim süresi üç yıl olan mektepte eğitim ücretsiz gündüzlü, ücretli ve ücretsiz geceli olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Öğrencilerin çiftçi ailelerden gelmeleri, Rüştiye mezunları derecesinde Türkçe, Genel Coğrafya, Osmanlı Tarihi ve hesap sınavlarını geçmeleri istenmiştir (Keskin, 2010).

4.2.1.2 Karargah Dönemi ve Cumhuriyetin İlk Yılları (1919-1950'ler)

Yaklaşık 800 dönüm üzerine kurulan ziraat mektebi yerleşkesi (Cengiz, 2021) ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik dinamiklerinin etkisi ile sürekli bir dönüşüm içerisindedir. 1.Dünya savaşının Osmanlı Devleti için olumsuz sonucunun ardından yaşanan siyasi karmaşa, tüm Osmanlı İmparatorluğu olduğu gibi Ankara Ziraat Ameliyat Mektebi olarak kullanılmakta olan yerleşkeyi de etkilemiştir. 18 Aralık 1919 perşembe günü Sivas'tan ayrılarak 27 Aralık 1919 cumartesi günü Ankara'ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 19 kişiden oluşan Heyet-i Temsiliye, yerleşkeyi hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanmıştır (Aysal, 2007). Mektebin Anadolu'nun kurtuluş mücadelesinin planlanması ve belirli bir dönem de olsa koordinasyonuna mekan olması, yerleşkenin ve özellikle Mektep binasının tarihi değerinin temel kaynağıdır. Heyet-i Temsiliye ve milletvekillerinin çalışma merkezi olarak Türkiye'nin ulusal politikaların belirlendiği bir yer olmasının yanında Misak-ı Millinin kaleme alındığı, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin isminin konulduğu ve yayınlandığı bu bina, Anadolu ajansının kuruluş çalışmalarına da ev sahipliği yapmıştır (Sarıkaya, 2016).

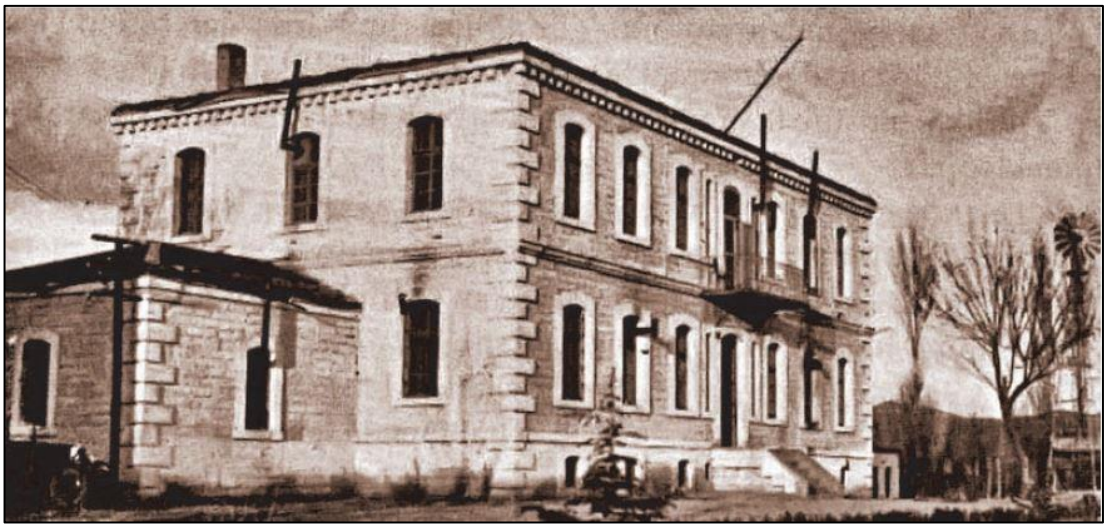

Şekil 4.44 Ankara Çoban Mektebi İdari Bina (Kırpık vd., 2015)

Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği hakkında Halide Edip (Adıvar) Hanım şu bilgileri paylaşmaktadır (Aysal, 2007):

"... Öğleden sonra beni karargâha götürmek için bir araba geldi. İşte bu yer, yeni bir hükümeti ve Cumhuriyeti yaratacak binaydı. Bu bina Ankara'nın kuzeyinde bir sürü sırtlardan birinin tepesinde yapılmış bir taş binaydı. Bunu vaktiyle İttihatçılar Ankara'da Ziraat Mektebi olarak kurmuşlardı. Sol tarafındaki vadi de Numune Çiftliği'ni ve ona gereken binaları yaptırmışlardı. Şimdi Mektep kullanılmadığı için çiftlikte kalan talebe yoktu. Ve bize orada yer vereceklerdi... Adnan ile işgal ettiğimiz odanın Ankara'ya bakan güzel bir balkonu vardı. Bina akasya ağaçlarının ortasında ve önünden çiftlik arazisini sulayan Çubuk Çayı geçerdi... Binanın alt katında çiftlik hocası otururdu. Etrafında da ahırlar vardı..."

Mektebin karargah kullanımının hangi tarihte sonlandığı bilinmemekle birlikte Kurtuluş Mücadelesinin başarıyla sonlanması ve Türkiye Cumhuriyet'inin ilanının ardından eğitim kullanımının yeniden başlamış olması muhtemeldir. Bağımsızlık mücadelesinin sonlanmasının hemen ardından yerleşke kullanımına dair bilgi paylaşan Öztürk (2019), bu dönemde yerleşkede çeşitli spor etkinliklerinin gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Bu yıllarda okullarda müsamereler düzenlenmekte, bayram ve tatil günlerinde Çoban Mektebi çayırında okullar arasında

yapılan jimnastik organizasyonlarının yanı sıra eğlence ve etkinliklere yer verilmiştir. Bu tür etkinlikler zamanla askeri birliklerde de yaygınlaşmış, Mustafa Kemal ve üst düzey yetkililer törenleri izlemek amacıyla bu etkinliklerde bulunmuşlardır (Öztürk, 2019).

Şekil 4.45 Atatürk ve üst düzey yetkililerin Çoban Mektebi'ni ziyareti sırasında çekilmiş fotoğraf, 1923 (URL- 16, 2023)

1928 tarihli kartpostalda yer alan bilgilere göre yerleşkede, özgün durumda müdüriyeti içeren idari binanın, Alman uzmanların kullanımında olan binanın, mutfak ve yemekhanenin, atölye (marangoz, demirhane vs.) ahır, ağıl, arıhane, çiçekhane, samanlık gibi hizmet yapılarının, depo ve zirai makinelerin yer aldığı hangarın olduğu bilinmektedir. Kartpostalın ön yüzünde yerleşkeye dair görsel yer alırken, arkasında ise numaralandırılmış olan yapıların işlevleri belirtilmiştir. VEKAM Dijital Arşivinde yer alan çeviriye göre yapılar şu şekilde isimlendirilmiştir:

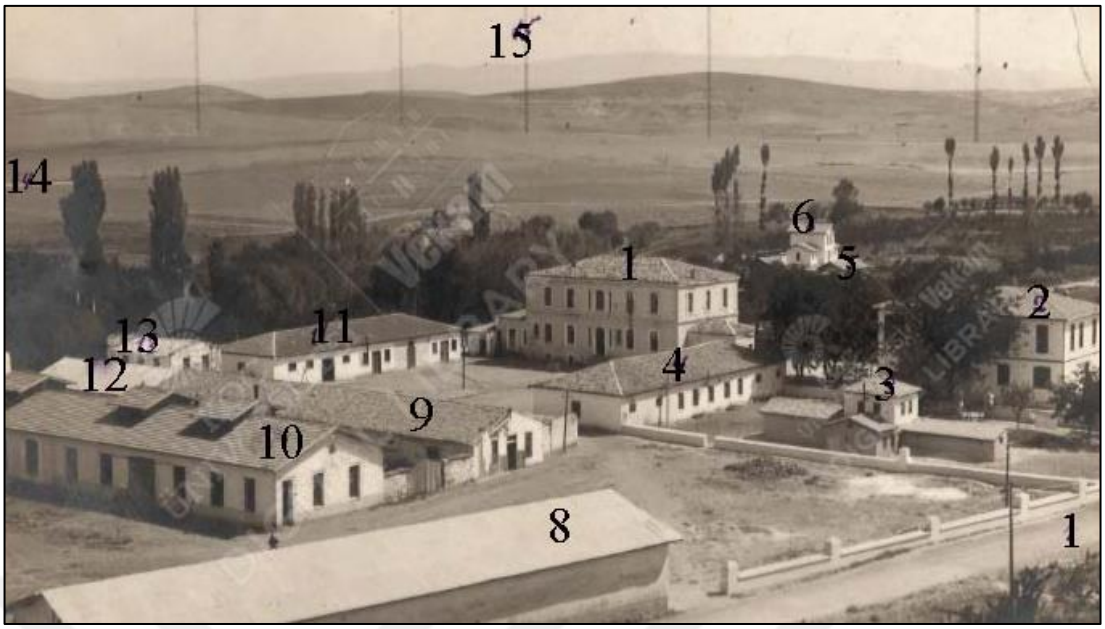

Şekil 4.46 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi kartpostal, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

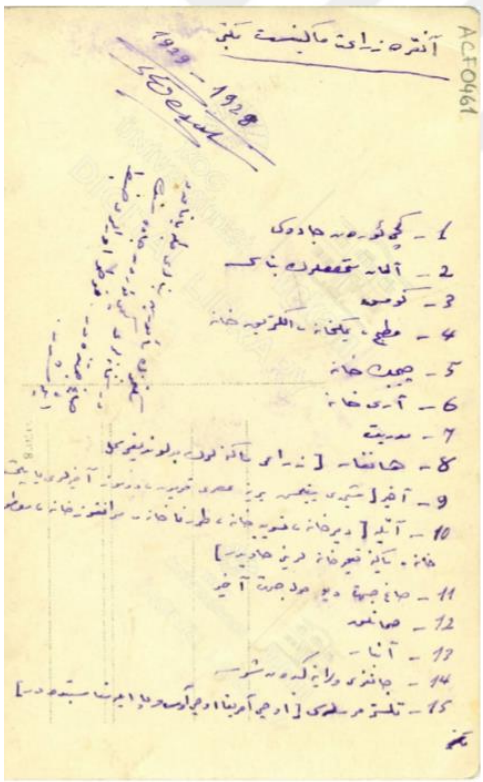

1	Keçiören Caddesi
2	Alman mütehassısların binası
3	Kümes
4	Matbah (mutfak), yemekhane, elektrikhane
5	Çiçekhane
6	Arıhane
7	Müdüriyet
8	Hangar (zirai makinelerin bulunduğu mahal)
9	Ahir (şimdi vıkılmış verine asri koyun, domuz ahırları yapılmıştır)
10	Atölye (demirhane, tesviye hane, torna hane, marangozhane, motor hane, makine tamirhanelerini havidir (içermektedir)).
11	Sağ cihet (taraf) depo, sol cihet ahır
12	Samanlık
13	Amber
14	Çankırı vilayetine giden şose
15	Telsiz mürsilesi (gönderi yeri). (Üçü Amerika, üçü Avrupa ile münasebettedir)

Tablo 4.3 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi kartpostalı arkasına yazılan not, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

14.09.1928 yılına ait olduğu bilinen fotoğrafla karşılaştırılarak yine benzer döneme ait olduğu tespit edilen fotoğraf, Keçiören'e giden yola bakacak açıda çekilmiştir. Bu dönemde topografyaya henüz müdahale edilmediği, yerleşke içerisinde konut veya lojman işleviyle kullanılması muhtemel bir yapı da yer aldığı görülmektedir.

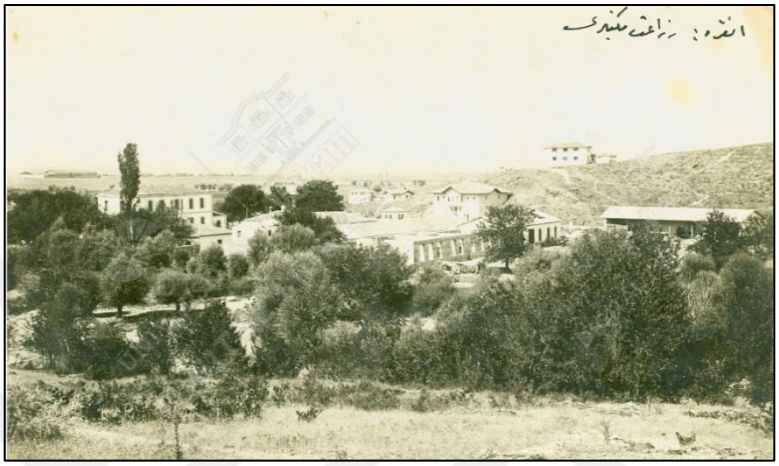

Şekil 4.47 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

1928 senesinde basılmış olan Ankara merkez ve Bağlum haritasında şehir merkezinde numaralandırılmış şekilde mahalleler ve önemli yerler gösterilmektedir. Kent planında yerleşke alanı gösterilmiş fakat yapı grubu çizime elle iptidai bir şekilde aktarılmıştır.

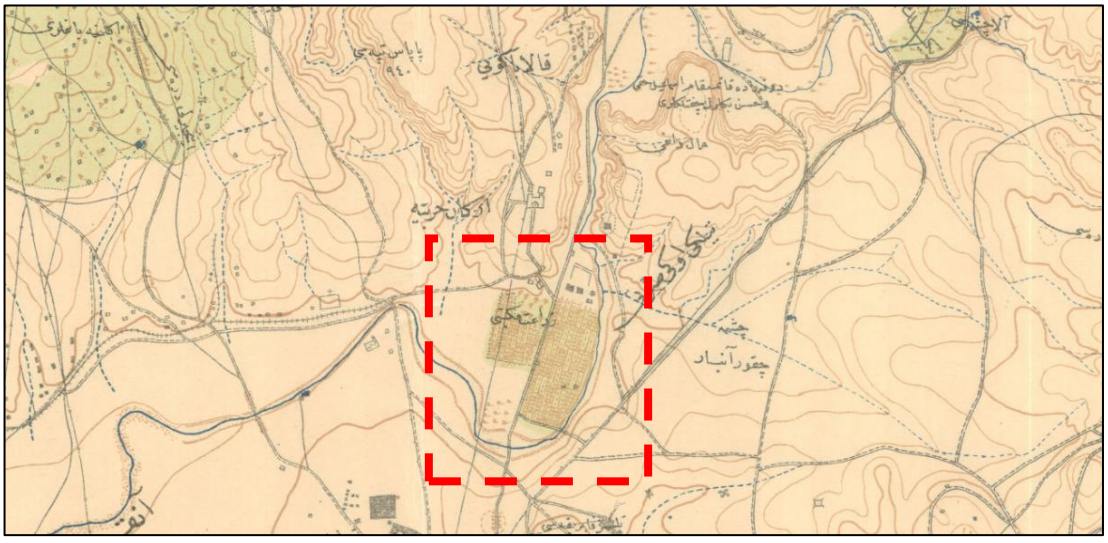

Şekil 4.48 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1928 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

1934 yılına ait kent haritasında ziraat mektebi yapılarından idari bina, alman uzmanların kaldığı bina, yemekhane, ahır ve atölyenin varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Şekil 4.49).

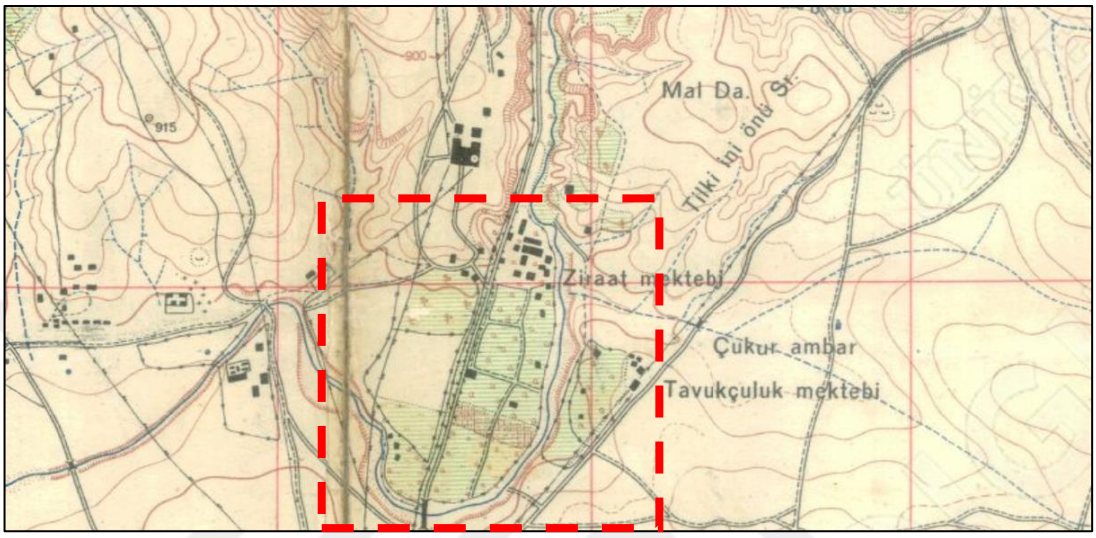

Şekil 4.49 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1934 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

Harita Genel Müdürlüğü tarafından 1953 yılında bastırılan kent planı incelendiğinde, idari bina, Alman uzmanların kaldığı bina ve ahırın varlığını koruduğu, öte yandan yerleşke içerisinde değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yeni binalar eklendiği görülmektedir (Şekil 4.50). Bununla birlikte kentin önemli arterlerinden biri haline gelmekte olan Keçiören yolunun genişlediği ve yerleşkenin fiziksel çevresinin kırsal niteliğinin değişmeye başladığı görülmektedir.

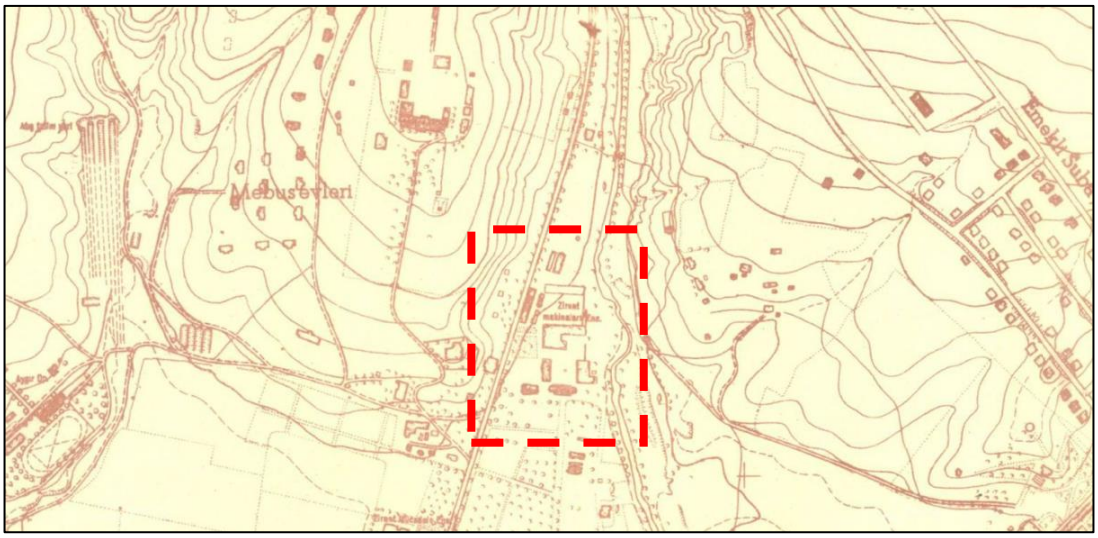

Şekil 4.50 Ankara kent planı içerisinde Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, 1953 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

1957 yılına ait Hakimiyet-i Milliye gazetesinde, Keçiören'de Himaye-i Eftal Cemiyeti'nin numune çiftliğinden bahsedilmektedir. Bu çiftlikte (Şekil 4.49) tavuk, tavşan yetiştirildiği ve arıcılık yapıldığı, kitap tercümeleri yapılarak köylünün tarımsal ürün almasında desteklendiği belirtilmektedir (Şekil 4.51).

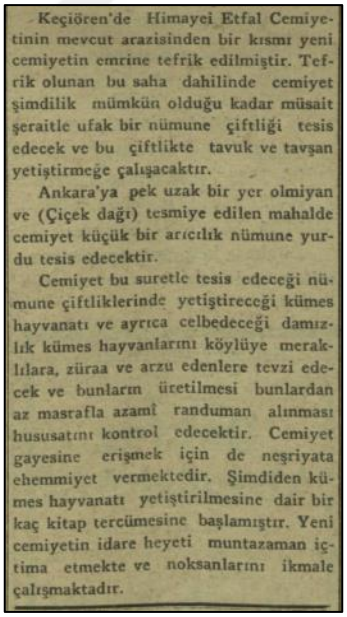

Keçiören'de Himayei Etfal Cemiyetinin mevcut arazisinden bir kısmı yeni cemiyetin emrine tefrik edilmiştir. Tefrik olunan bu saha dahilinde cemiyet şimdilik mümkün olduğu kadar müsait şeraitle ufak bir nümune çiftliği tesis edecek ve bu çiftlikte tavuk ve tavşan yetiştirmeğe çalışacaktır.

Ankara'ya pek uzak bir yer olmiyan ve (Çiçek dağı) tesmiye edilen mahalde cemiyet küçük bir arıcılık nümune yurdu tesis edecektir.

Cemiyet bu suretle tesis edeceği nümune çiftliklerinde yetiştireceği kümes hayvanatı ve ayrıca celbedeceği damızlık kümes hayvanlarını köylüye meraklılara, züraa ve arzu edenlere tevzi edecek ve bunların üretilmesi bunlardan az masrafla azami randuman alınması hususatını kontrol edecektir. Cemiyet gayesine erişmek için de neşriyata ehemmiyet vermektedir. Şimdiden kümes hayvanatı yetiştirilmesine dair bir kaç kitap tercümesine başlamıştır. Yeni cemiyetin idare heyeti muntazaman içtima etmekte ve noksanlarını ikmale çalışmaktadır.

Şekil 4.51 Çiftlikteki üretime ilişkin haber (Hakimiyet-i Millliye Gazetesi, 1957)

Bu dönemde yerleşkenin yanına kurulduğu Keçiören ve Kalaba Köyü yolları genişlemiş, Çubuk Çayı henüz ıslah edilmemiştir. Yerleşke içerisinde yer alan

Müdüriyet (İdari Bina), Alman uzmanların binası ve ahır, kümes, atölye gibi üretim yapılarının varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, 1950'lerin sonuna dek yerleşkedeki tarımsal üretimin devam ettiği ve yerel bölge halkının tarımsal çalışmalarla desteklendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 4. 52 Ziraat Mektebi'nin özgün durumda kapladığı düşünülen alan (2023 yılı kent planı üzerine 1934 yılı verileri kullanılarak yazar tarafından işlenmiştir.)

Yerleşkenin bu dönemdeki mekansal durumunu betimleyen Aysal (2007), binaya ulaşımın Ankara Çayı üzerinde bulunan ahşap bir köprü ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin üzüm bağları arasından sağlandığını belirtmektedir. Mektep binasının hemen sağ alt tarafında Hara Binası (at çiftliği) ve Keçiören Köy yolu; sol tarafında ise hizmetlilerin konakladığı binalar ve Kalaba Köy yolu bulunmaktadır. Bu dönemde asma bağları ile ünlü Kalaba Köyü'nde ise Ankara Çayı'nın kenarındaki verimli topraklarda sebze yetiştirilmektedir (Aysal, 2007).

4.2.1.3 Karakol Binası Dönemi (1960lar)

Mektebin fiziksel yayılımı ve kullanımına ilişkin bir diğer belge 1967 tarihli yerleşim planıdır. Harita Genel Müdürlüğü tarafından 1964 tarihinde alınan hava fotoğraflarından faydalanılarak 1967 yılı haritasında Mektep Binasının Polis Armoni Müzikası olarak adlandırıldığı görülmektedir (Şekil 4.53). Polis Bando ve Armoni Mızıkası'nın 1959 yılında İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde

açıldığı ve 1980li yıllarda Gölbaşı'na taşındığı düşünüldüğünde, ilk yıllarında Çoban Mektebi binasında hizmet vermiş olması mümkündür.

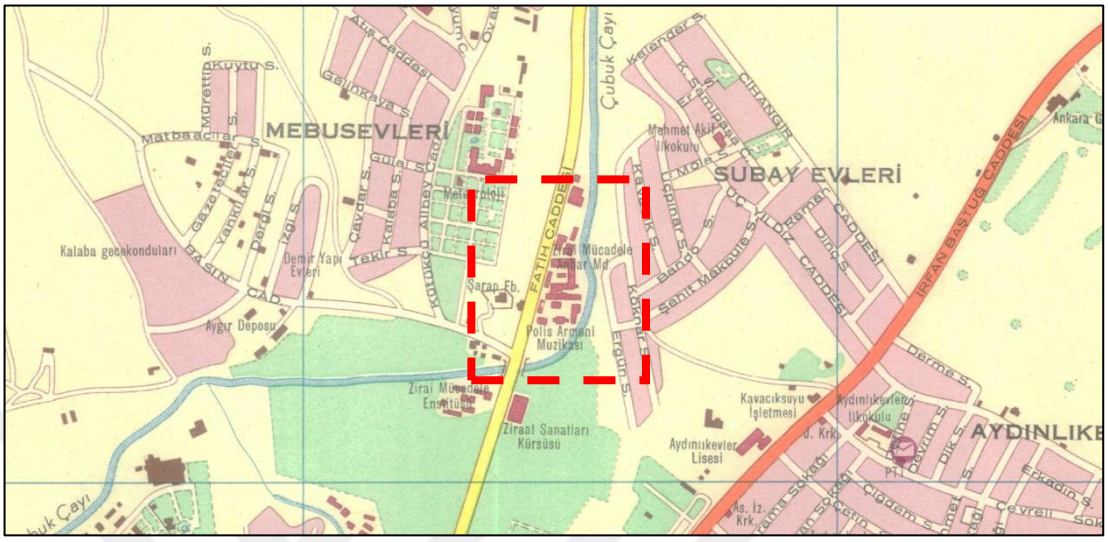

Şekil 4.53 Harita Genel Müdürlüğü tarafından bastırılan yerleşim planı, 1967 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

Yerleşke ve çevresinin 1970lerin başındaki durumu, Harita Genel Müdürlüğü tarafından 1964 yılı hava fotoğraflarından yararlanılarak 1971 yılında düzenlenen 1972 planında görülmektedir (Şekil 4.54). 1972 ve 1976 yıllarına ait kent planlarında yerleşke sınırları içerisinde işlevleri bilinmeyen yeni yapıların inşa edildiği, yerleşkenin yakınından geçen Çubuk çayının ıslah edildiği ve Keçiören yolunun değişen kent dokusu ile birlikte bir ana aksa dönüştüğü görülmektedir (Şekil 4.55).

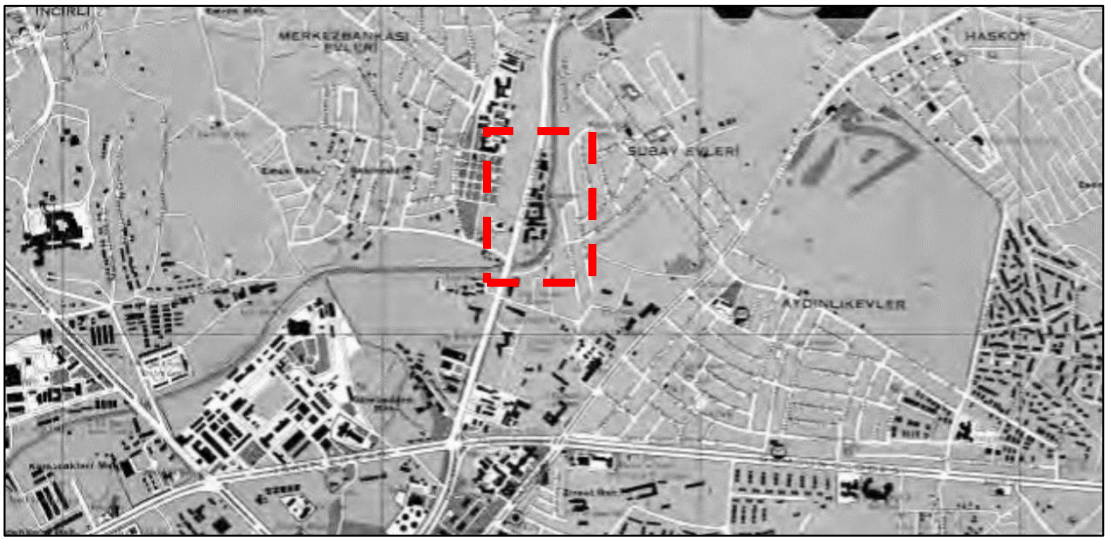

Şekil 4.54 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi ve çevresi, 1972 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

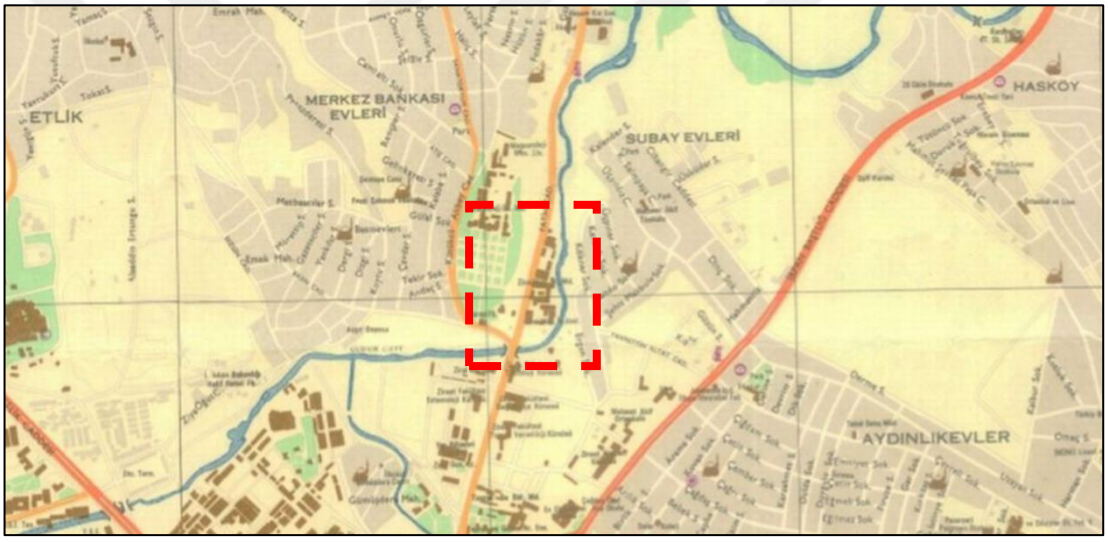

Şekil 4.55 Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi ve çevresi, 1976 (VEKAM Dijital Arşiv, 2023)

1960'larda yerleşkenin eğitim işlevi kısmen de olsa sonlandırılmış ve Mektep Binası Emniyet Genel Müdürlüğü'nce kullanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Mektep Binası Polis Bando ve Armoni Müzikası olarak kullanılmakta olsa da, yerleşke içerisinde özgün yapı grubunun varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yerleşkeye ait olan özgün tarım alanlarında ise Ziraat Sanatları Kürsüsü, Zirai Mücadele Enstitüsü gibi ziraatle ilgili kurumların açıldığı görülmektedir. Bölgenin fiziksel gelişiminde öne çıkan ve bu dönemde ana ulaşım aksına dönüşerek Fatih Caddesi olarak adlandırılan Keçiören yolu ve yapılan altyapı çalışmaları ile ıslah edilen Çubuk Çayı, yerleşkeyi sınırlandıran ögelere dönüşmüştür.

1960'lardan itibaren Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından kullanılmakta olan Çoban Mektebi Yerleşkesi İdari Bina'sının mülkiyeti, 2009 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na devredilmiştir. Aynı yılda Kültür Bakanlığı tarafından bölgede yapılan tespit çalışmaları kapsamında kültür varlığı olarak tanımlanan Çoban Mektebi Binası, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 20.11.2009 tarih ve 4627 sayılı kararı ile tescillenmiştir.

4.2.1.4 Atıl Dönem (2012-2023)

2012 yılı yerleşkenin fiziksel değişimindeki eşiklerden biridir. Kent arşivcisi Ahmet Soyak yerleşkenin fiziksel değişimlerini kayıt altına almış "Numune Çiftliği ve Ziraat Mektebi" başlığı altında yayınlamaya başlamıştır. Soyak tarafından hazırlanan 20.11.2012 tarihli belgeselde Çoban Mektebi yerleşkesini oluşturan yapı grubunun büyük bölümünün yıkıldığı, sadece İdari Binanın ayakta kaldığı görülmektedir (Şekil 4.56).

Şekil 4.56 Yerleşke ve İdari Binanın görünümü, 2012 (URL- 17, 2023)

Aynı belgeselde, mektep binasının günümüze kadar olan değişimleri de izlenebilmektedir. Yapının kullanımı ve fiziksel durumuna ilişkin belge niteliği taşıyan yayınlarda 2013 yılında metro çalışmalarının başladığı da görülmektedir (Şekil 4.57, Şekil 4.58).

Şekil 4.57 İdari Bina yakınında metro çalışmalarının başlaması, 2013 (URL- 18, 2023)

Şekil 4.58 İdari Bina yakınında metro çalışmalarının başlaması, 2013 (URL- 18, 2023)

Yapı çevresinde devam eden metro ulaşım ağı şantiyesi 2017 yılında sonlanmış ve metro kullanıma açılmıştır. Metro istasyonunun hizmete açılması, mektep alanının istasyonunun yakın çevre bağlantısı üzerindeki konumu nedeniyle sirkülasyon alanına dönüşmesine neden olmuştur. 2012 yılında kullanım dışı kalan ve 2017 tarihinden itibaren istasyona yakın konumu ile kontrolsüz kullanılan Çoban Mektebinde bu dönemde yoğun fiziksel bozulma ve kayıplar görülmeye başlamıştır (Şekil 4.59). Metruk haldeki yapı sirkülasyon alanı içerisinde kalmış, doğal çevre etkenleri, yoğun taşıt ve yaya sirkülasyonu, Vandalizm gibi tehditlere karşı savunmasız kalmıştır.

Şekil 4.59 2018-2020 yılları arasında İdari Bina ve yakın çevresi (URL- 19, 2023)

29.03.2018 tarihinde bilinmeyen bir sebeple çıkan yangın, idari binanın ve özellikle ahşap yapı elemanlarının büyük hasar almasına neden olmuştur (Şekil 4.60). Bu olay ile döşeme ve tavan kaplamaları, pencere ve kapı doğramaları kullanılamaz hale gelmiştir. Bir süre müdahale edilmeden atıl durumda kalan yapı, fiziksel erişimin engellenmesi ve düşebilecek mimari parçaların çevreye zarar vermemesi için 2022 yılında tellerle çevrilmiştir.

Şekil 4.60 Yapıda çıkan 29.03.2018 tarihli yangın (Bahçeci & Yenel, 2019)

Yangının ardından Mektep Binasının kültür varlığı niteliğinin korunması gündeme gelmiş, Ankara 1 No'lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.04.2018 gün ve 5406 kararı ile taşınmazın onarımına ilişkin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanarak kurula iletilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda, Başkent Üniversitesi Mimarlık Bölümü 26.03-09.04.2019 tarihleri arasında rölöve çalışmaları yapmış, restitüsyon ve restorasyon önerileri içeren

değerlendirme raporu 16.04.2019 tarihinde Ankara İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne sunulmuştur (Bahçeci & Yenel, 2019).

Yapı, kullanım dışı kaldığı ve fiziksel bozulmaların oluştuğu dönemde kamuoyu gündeminde de yer almıştır. Bu dönemde koruma disiplini içerisinde yapılan yayınlarda ve gazete haberlerinde kültürel mirasın yok olmakta olduğuna dair toplumsal rahatsızlıklar dile getirilmiştir. Sözcü Gazetesi'nin 29.03.2018 tarihli haberine göre Mimarlar Odası Ankara Şubesi binanın metruk haline tepki göstermiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın binayı restore etmesini talep etmiştir. "Kültür Bakanı, Milli Mücadele'nin Anadolu'ya yayılmasına tanıklık eden bu yapının tahrip edilmesine engel olamıyorsa, koltuğunda bir dakika bile oturmamalıdır" ifadeleri ile dile getirilen bu tepki yapının tarihi değerine dikkat çekmekte ve güncel durumuna ilişkin kaygıları dile getirmektedir (Şekil 4.61). Bu yıllarda yerel halktan gelen tepkiler sonucu Keçiören Belediyesi'nin periyodik olarak alanda temizlik çalışmaları yaptığı ancak yapısal ve toplumsal işlevi bağlamında koruma çalışması yürütülmediği anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele'nin simgesi olan Çoban Mektebi çürüyor

Ankara Keçiören'de bulunan ve Milli Mücadele yıllarında Atatürk'ün de kaldığı tescilli simge yapılardan 'Çoban Mektebi' kaderine terk edildi.

Yayınlanma: 29 Mart 2018

Şekil 4.61 Mektebin koruma sorunlarını yansıtan gazete haberi (URL- 20, 2023).

2020 yılında hazırlanan rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmaları yapıdaki bozulmaların önüne geçilmesini ve sahip olduğu tarihi ve eskilik değerinin

vurgulanmasını amaçlamıştır. Öte yandan 2020 yılında çizilen rölöve projelerinde yapıdaki yoğun tahribat açıkça görülmektedir (Şekil 4.62). Bu kapsamda farklı dönemlerdeki ihtiyaçlar doğrultusunda muhdes ekler kullanılarak mekânsal kurgusunun değiştirildiği, delikli tuğla, ahşap gibi bölücü imalatların yan sıra döşemelerin üzerinin kontrplak, PVC gibi niteliksiz malzemelerle kaplandığı görülmektedir. Bu dönemde yapının cephe karakteri büyük oranda korumuş olsa da, ön cephedeki balkon metal konstrüksiyon ve camla kapatılmıştır.

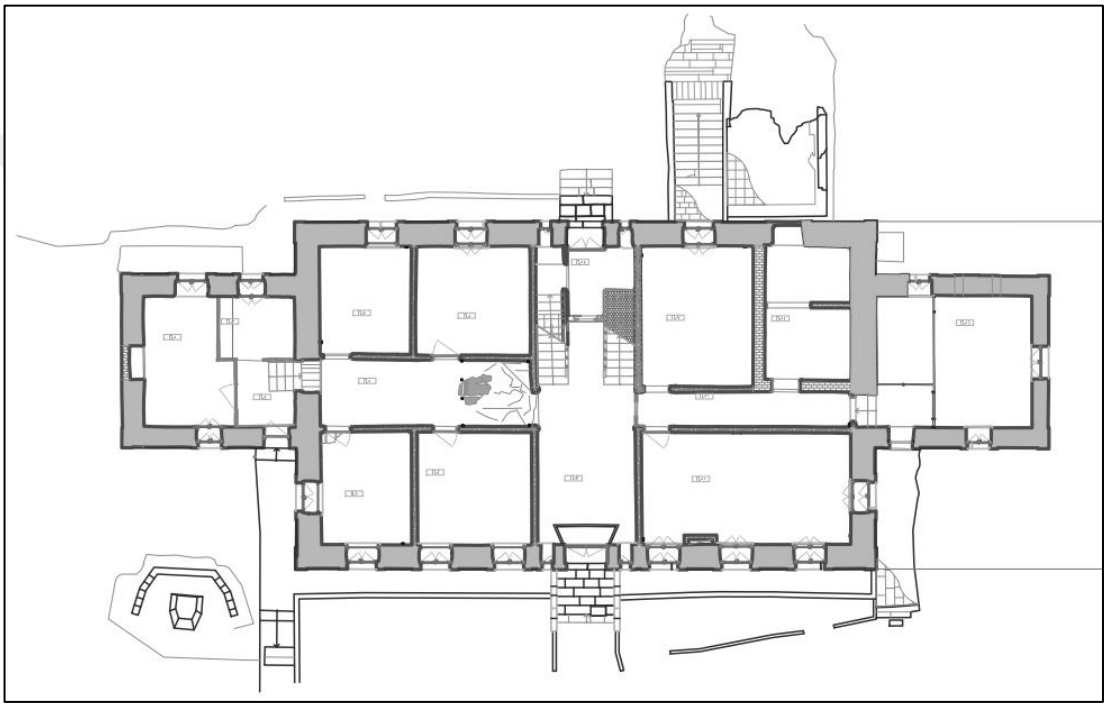

Şekil 4.62 Ankara Çoban Mektebi zemin kat planı rölöve projesi (DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021)

2021'de ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık/ Restorasyon programı Arc5169 proje stüdyosu kapsamında gerçekleştirilen çalışmada, yapının mimari kurgusu ve güncel koruma sorunlarının belirlenmiştir (Şekil 4.63, Şekil 4.64). Simetrik mekan kurgusuna sahip olan yapı, güney ve kuzeyden giriş almaktadır. Cephe kurgusuna dayanarak kurumsal girişin güneyden olduğu, kuzey girişinin ise gündelik yaşamın odağında yer alan avluya açıldığı düşünülmektedir. Giriş holüne bağlanan ve doğu batı yönünde uzanan iki koridorun güney ve kuzeyinde mekanlar bulunmaktadır. Yapının doğu ve batısı uçlarında yer alan tek katlı kütlelerin simetrik düzende olmaması boşluk düzenlerinin ana yapı kütlesinden bulunan tipolojiden ayrışması ve

beden duvarı kalınlıklarının farklılığı bu kütlelerin dönem eki olduğunu düşündürmektedir. Bir diğer müdahale, Doğuda yer alan tek katlı kütlenin kuzey pencerelerinden birinin kapatılmasıdır.

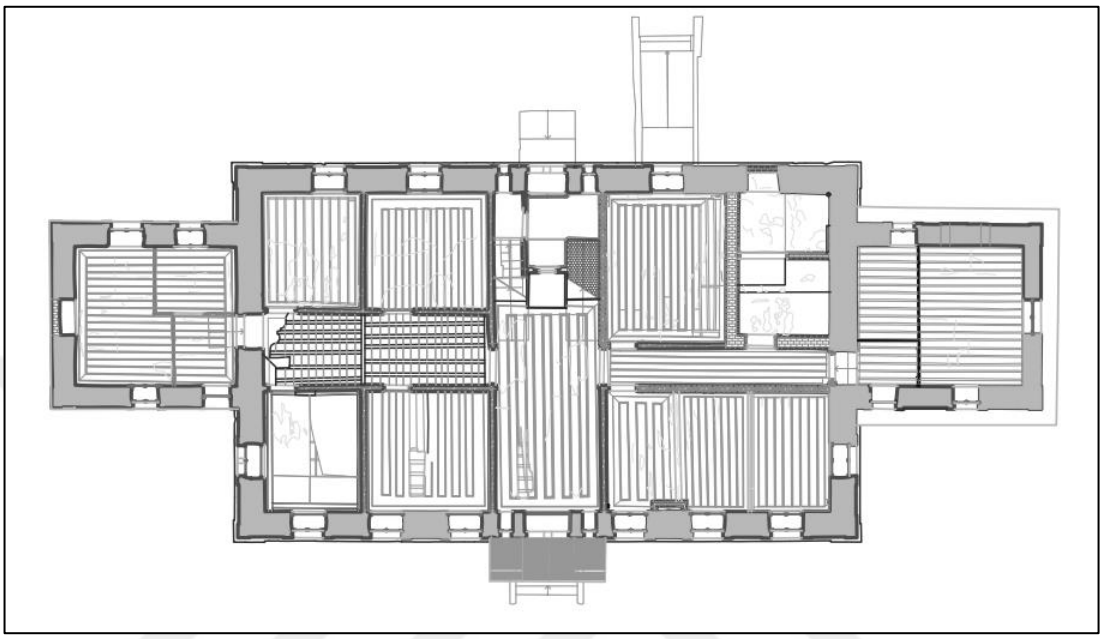

Şekil 4.63 Ankara Çoban Mektebi zemin kat tavan planı rölövesi (DEÜ Arc5169, Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021)

Yapının zemin kat tavanındaki izler, dönem müdahalelerine dair bilgiler sunmaktadır. Yapının doğu ve batısındaki kütlelerin tek hacimden oluştuğu ancak süreçte niteliksiz eklerle bölündüğü, ana yapının güneydoğusundaki geniş mekanın özgün 3 mekanın birleştirilmesi ile oluşturulduğu, kuzeydoğuda konumlanan ıslak hacmin muhdes olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, giriş holünün batısında yer alan holün ise genişletilerek odaların daraltıldığı gözlenmiştir.

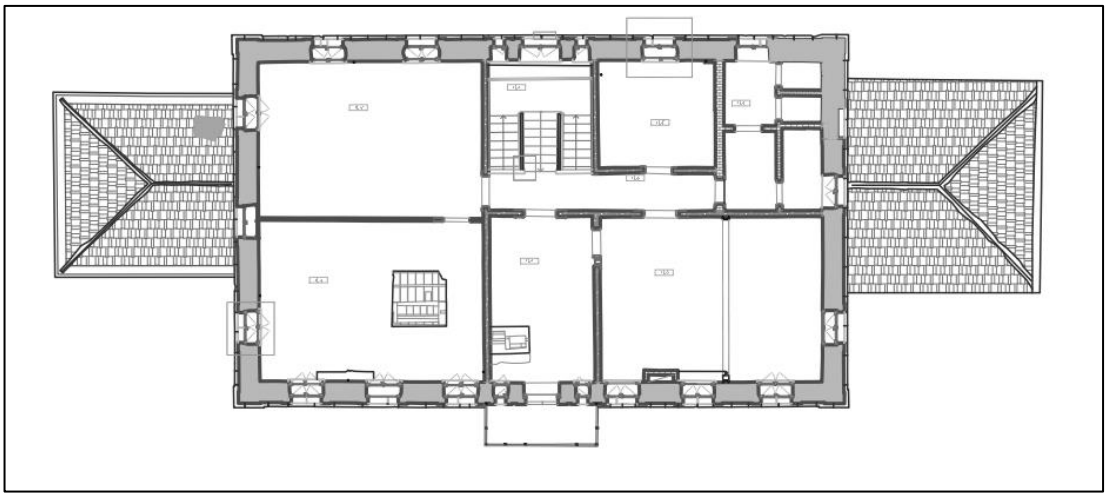

Şekil 4.64 Ankara Çoban Mektebi birinci kat planı rölöve projesi (DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu (Müellif: A Proje), 2021)

Yapının birinci kat dağılım holünden erişilen büyük salonun yer muhdes eklerle iki mekana bölündüğü yapının güneydoğusunda yer alan salonun ise 2 mekanın ara duvarlarının kaldırılması ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Birinci katta yer alan ıslak hacimlerin de özgün mekanın bölünmesi ile düzenlendiği görülmektedir. Özgün balkon niteliksiz elemanlarla kapalı hacme dönüştürülmüş, doğu cephesinde yer alan bir pencere muhdes eklerle kapatılmıştır. Öte yandan, 2018 yılında çıkan yangında yapının batı kısmının büyük hasar aldığı, döşeme kirişlerinin yanarak işlevsiz hale geldiği belirlenmiştir.

Çoban Mektebi binasında kullanım dışı kalması nedeniyle fiziksel bozulmalar gerçekleşirken, yapının fiziksel çevresi de dönüşmüştür 2000'li yıllarda gerçekleşen imar faaliyetleri sonucunda kent dokusu ve yoğun ulaşım aksları arasında kalan yerleşke de özgün sınırlarını ve fiziksel çevresini kaybetmiş, Çubuk Çayı ve Fatih Caddesi arasına sıkışmış, metro ve otobüs gibi toplu taşıma durakları sebebiyle yoğun sirkülasyon alanı içerisinde kalmıştır. (Şekil 4.66).

Şekil 4.65 Yerleşke özgün sınırlarının ve Ziraat Mektebi Binasının kent içerisindeki konumu (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Şekil 4.66 Çoban mektebi çevresi (Kişisel Arşiv, 2021)

2021 yılında güneyinde bir otopark alanı yer alan Çoban Mektebinin yakın çevresinde Çubuk Çayı boyunca devam eden fakat Mektep binası ile ilişkisi kurulamayan bir rekreasyon alanı (Atatürk Parkı) ve bu alanın fiziksel sınırlarını belirleyen niteliksiz elemanlar bulunmaktadır. Aynı zamanda kurulduğu dönem Keçiören ve Kalaba Köyü yollarının kavşak noktasında olan yapı, batı yönünde yoğun bir ulaşım aksına dönüşen Fatih caddesi ile sınırlanmaktadır. Bu dönemde,

kentin önemli arterlerinin kesiştiği ve toplu ulaşım duraklarının yer aldığı bir kavşakta yer alan Mektep ve yakın çevresi atıl bir kentsel alan durumundadır.

4.2.1.5 Müzeleştirilme Dönemi (2023-...)

Çoban Mektebinin restorasyon uygulaması, 2020 yılında yapılan rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışmaları doğrultusunda, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından açılan ihale sonucunda 2021 yılında başlatılmıştır. Uygulama kapsamında yapının taşıyıcı niteliği zayıflayan kirişleri onarılmış, tahrip olan döşeme ve tavan kaplamaları özgün detayına uygun olacak şekilde yenilenmiştir. Bununla birlikte muhdes bölücü duvarlar kaldırılarak özgün mekan kurgusu oluşturulmuş, kapatılan ve değiştirilen boşluklar özgün durumuna getirilmiştir.

Şekil 4.67 Günümüzde Ankara Çoban Mektebi ve peyzaj düzenlemesi (URL- 21, 2023).

Ankara Çoban Mektebi, peyzaj ögeleri ve yapı grubuyla ait olduğu dönemin yenilikçi politikalarını yansıtan, simgesel değere sahip bir yerleşkeden, tanımsız bir alan içerisinde konumlanan tekil bir esere dönüşmüştür. Bununla birlikte, gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları kapsamında peyzaj düzenlemesi yapılmış, yapıyı çevreleyen otopark kaldırılmış ve Çubuk çayı ile fiziksel ilişkisi yeniden kurulmuş, yapıyı çevreleyen güvenlik duvarları ve sınırlayıcı elemanlar

kaldırılmıştır. Yapının varlığı vurgulanmıştır. Yapının tekil olarak varlığını sürdürmesi, Çoban Mektebi yerleşkesinin tarihsel bağlamının ve kültürel değerlerinin anlaşılması için yetersiz kalmaktadır.

Şekil 4.68 Ankara Çoban Mektebinin günümüz görünümü (URL- 21, 2023)

4.2.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı

Çoban Mektebinin hafıza mekanı niteliğinin sürekliliğinin ve bugün itibari ile anımsatıcı niteliğinin tespiti amacıyla günümüz toplumsal algısı ve anlamı belirlenmelidir. Bu bakışla kurgulanan anket çalışmasında yerleşkenin anı ve bellek, aidiyet ve toplumsal sahiplenme, özgün işlevin ve tarihi değerin farkındalığı gibi değerlerin tespiti amaçlanmıştır. 18 kişinin katılımı ile gerçekleştirilen anket çalışmasında, kentte önemli bir aktör olan yerel yönetim çalışanları, koruma disiplini bağlamında anlamlı veriler sunması amacıyla mimarlar ve direkt kullanıcı deneyimine dair veri sunacak olan yerel halk gibi farklı gruplarla iletişime geçilmiştir.

Katılımcılar arasında restoratör, mimar gibi koruma disiplini içerisinden kişilerin yanı sıra muhasebeci, bilgisayar mühendisi, diyetisyen gibi farklı meslek alanlarından kişilerin de olması önemlidir. Katılımcıların ortak noktası, hayatlarının büyük bir bölümünü Ankara'da geçirmiş veya geçiriyor olmalarıdır. Online olarak

düzenlenen katılımcılarla ulaşırken, yerleşkenin içerisinde bulunduğu Keçiören ilçesinde yaşamını sürdüren kentlilere öncelik verilmiştir.

Anket katılımcıların tamamı yaşamlarının büyük bir kısmını Ankara'da geçirmiştir. Buna rağmen sekiz kişi *"Milli Mücadele Müzesi'ni (Çoban Mektebi) biliyor musunuz? Hiç gittiniz mi/bu okulda eğitim gören ya da çalışmış bir yakınınız var mı?"* sorusuna olumsuz yanıt vermiştir. Yapıyı bilenlerin arasından altı kişi eğitim sürecinde ya da kişisel merakları nedeniyle yapıda bulunduklarını aktarmışlardır.

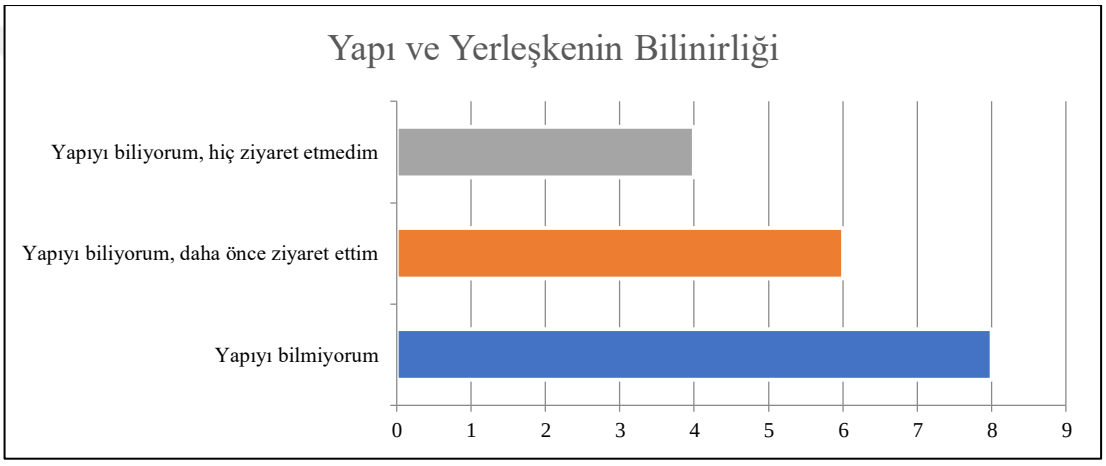

Şekil 4.69 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği

Katılımcıların *"Yapıda sizi etkileyen, dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?"* sorusuna verdikleri cevaplarda cephe özelliklerinin (dönemi yansıtması), fiziksel çevre niteliklerinin (bakımsızlık ve görünür olmama durumu) ve yapım malzemesinin (ahşap-tuğla kullanımı) öne çıkmaktadır.

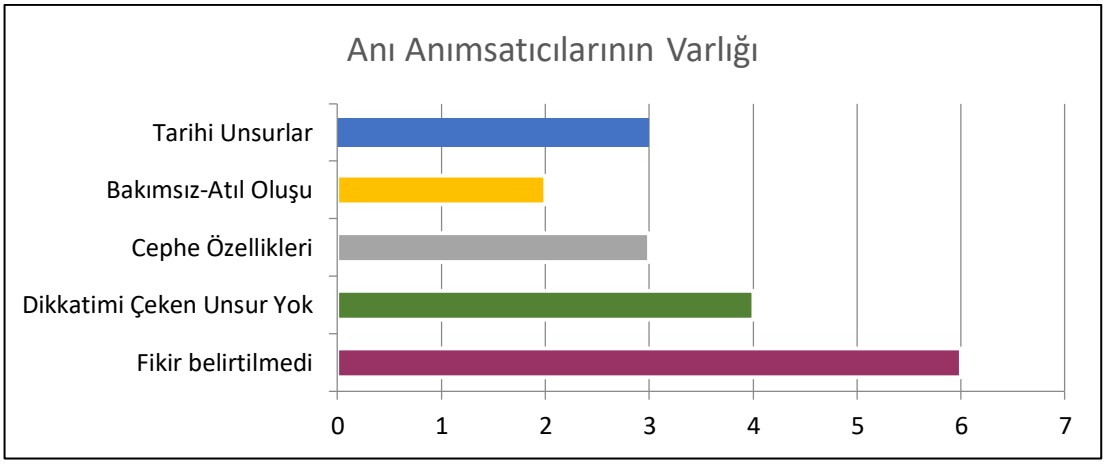

Şekil 4. 70 Anı anımsatıcılarının bilinirliği

"Yapının günümüzde müze olarak kullanılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? (Sizce: ne olarak kullanılabilir? Neden?)" sorusuna katılımcıların neredeyse tamamı "uygun" yanıtını vermiştir. Bununla birlikte dört kişi, özgün eğitim işlevine vurgu yapılmasının uygun olmasına karşın sadece belirli saatlerde kullanımı yerine kütüphane/atölye gibi özgün kullanım değerlerini sürdürecek işlevlerin daha uygun olacağını belirtmiştir.

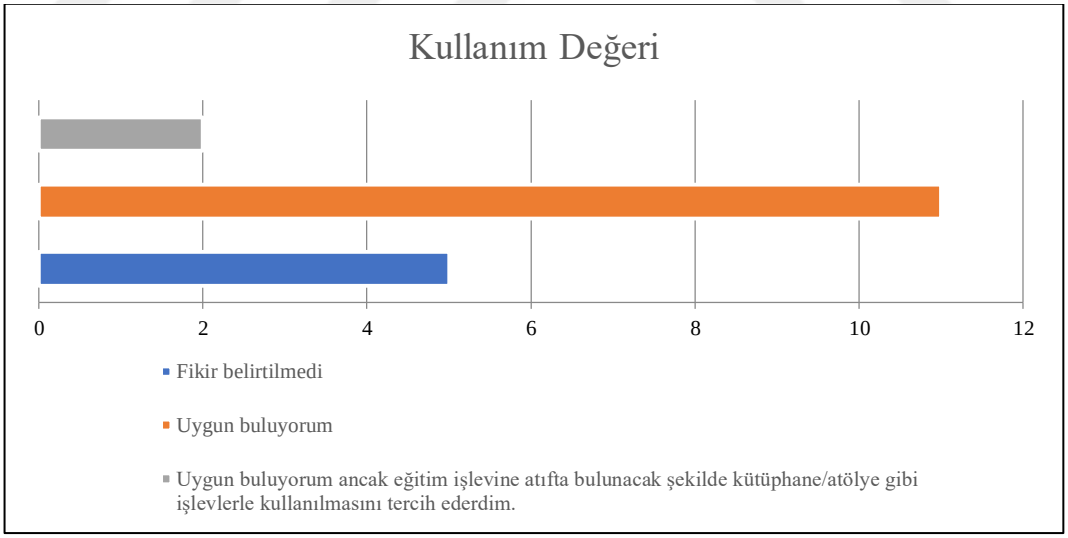

Şekil 4.71 Kullanım değeri

Kullanıcıların büyük çoğunluğunu yapıyı bildiklerini belirtmekle birlikte *"Bu yapının ilk olarak ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğini biliyor musunuz? (Evet ise: Bu bilgiye nereden ulaştınız?"* sorusuna hayır yanıtı vermiş, evet yanıtını verenlerin ise meslek alanları ya da kişisel merakları ile bu bilgiye eriştikleri

görülmüştür. Yapım amacıyla alakalı, "Çoban Mektebi isminden çıkarım yaparak ziraat amacıyla açıldığını düşünüyorum" yanıtı yaygındır.

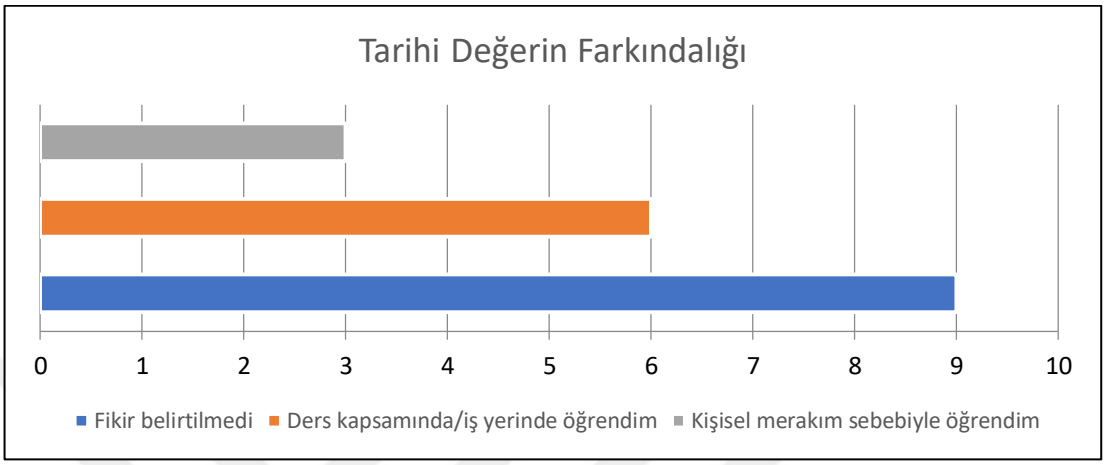

Şekil 4. 72 Tarihi Değerin Farkındalığı

Yapının günümüze dek farklı şekilde kullanıldığını duydum, sizin bu dönemlere dair hatırladığınız anınız var mı?" sorusunda ise dokuz kişi fikir belirtmezken üç kişi kişisel merak sonucu, altı kişi ise ders kapsamında yapılan çalışmalar yoluyla yerleşkenin tarihsel süreçteki kullanım bilgilerine eriştiklerini belirtmiştir. Bunun yanında, *"Ankara Çoban Mektebi veya bugünkü adıyla Milli Mücadele Müzesi Binası'nın Ankara ve Ankaralılar için anlamı sizce nedir?"* sorusuna verilen yanıtlarda, Atatürk ve heyetinin kaldığı karargah döneminin anı değerinde öne çıktığı görülmektedir. Bunun yanında, eğitime verilen önemin temsili olarak özgün eğitim işleviyle kullanılmasının daha uygun olacağı görüşü hakimdir.

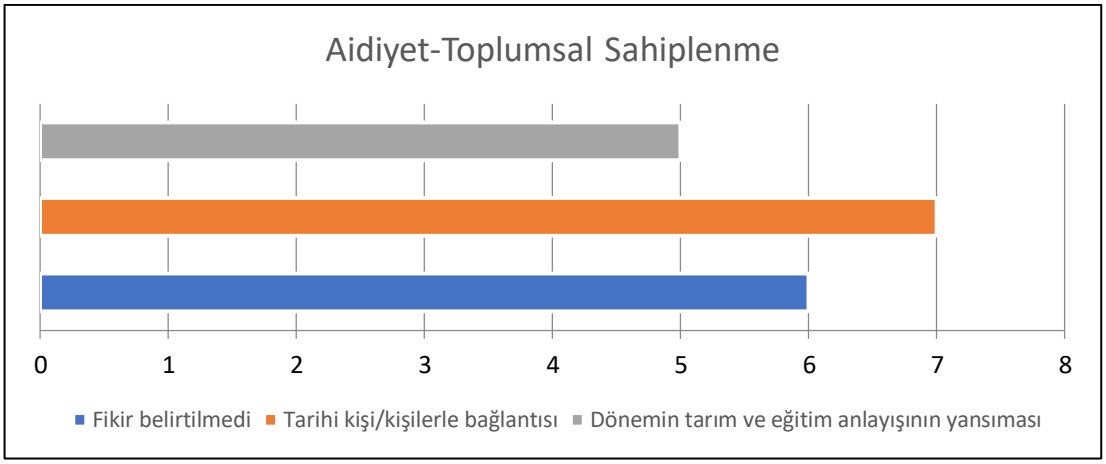

Şekil 4. 73 Günümüz kullanım değeri

4.2.3 Değerlendirme

Çalışma kapsamında ele alınan Ankara Çoban Mektebi yapısı 19. Yüzyılın sonunda dönemin tarım ve eğitim politikalarının ürünü olarak inşa edilmiş bir yerleşkedir. Kırsal olarak nitelendirilebilecek bir alanda 1898 yılında hizmete açılan yapı, ülkenin içerisinde bulunduğu savaş ortamından etkilenerek 1914 yılında eğitime ara vermiştir. Yerleşke arazisi 20.yüzyıl boyunca çeşitli kullanımlara hizmet verse de, içerdiği yapıların neredeyse tamamı bu süreçte yok olmuştur. Yerleşke yapılarından günümüze ulaşabilen tek yapı olan İdari Bina ise, Karargâh Binası ve Karakol Binası gibi işlevlerle kullanılmış, 2000li yıllardan sonra uzun süre kullanım dışı kalmıştır. Çoban Mektebinin yerleşke niteliğini kaybederek tekil bir yapıya dönüşmesi ve uzun yıllar bakımsız, harap bir durumda olması, yapının çevre etki değeri, mimari niteliği ve fiziksel çevresiyle kurduğu ilişki gibi temel anımsatıcıların zarar görmesine neden olmuştur. Mektep Binası 2023 yılında tamamlanan restorasyon uygulamaları sonucu, Milli Mücadele Müzesi olarak işlevlendirilmiştir. Bu işlev Milli Mücadele Dönemi'nde üstlendiği karargah binası işlevini anımsatarak tarihi değerini öne çıkarmış, özgün kurgusu üzerinden sahip olduğu yenilikçi yaklaşımın simgeselliğinin önüne geçmiştir.

Çoban Mektebi, yapıldığı dönem kentin dışında kırsal olarak nitelendirilebilecek bir bölgede yer almasına karşın, yıllar içerisinde kent dokusunun genişlemesi ve gelişmesiyle yoğun yapılaşmış bir alan içerisinde kalmıştır. Öte yandan, fiziksel

anlamda ilişkilendiği Kalaba Köyü ve Keçiören Köyü yollarının gelişen kentle beraber ana ulaşım akslarına dönüşmesi yapının görünürlüğünü ve çevre etki değerini zayıflatmıştır. Yapının bitişiğinde yer alan Fatih Caddesi'nin yoğun taşıt trafiği ve metro hattı nedeniyle ilişkilendiği toplu ulaşım durakları, yerleşke arazisinin geçiş alanı niteliğine dönüşmesine neden olmuştur. Yapıldığı dönem tarımda ve eğitimde batılılaşma hedefiyle bölge halkıyla ve çiftçisiyle ilişki kuran, karargah olduğu dönemde Mili Mücadelenin önde gelen liderlerine hizmet veren yapının sahip olduğu toplumsal işlevleri günümüzde sürdüremediğini göstermektedir.

2021 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Restorasyon Yüksek Lisans programı kapsamında hazırlanan çalışma raporunda yerleşkenin tarihsel süreç içerisinde yerleşke niteliğini giderek kaybettiği belirtilmektedir (Şekil 4.74).

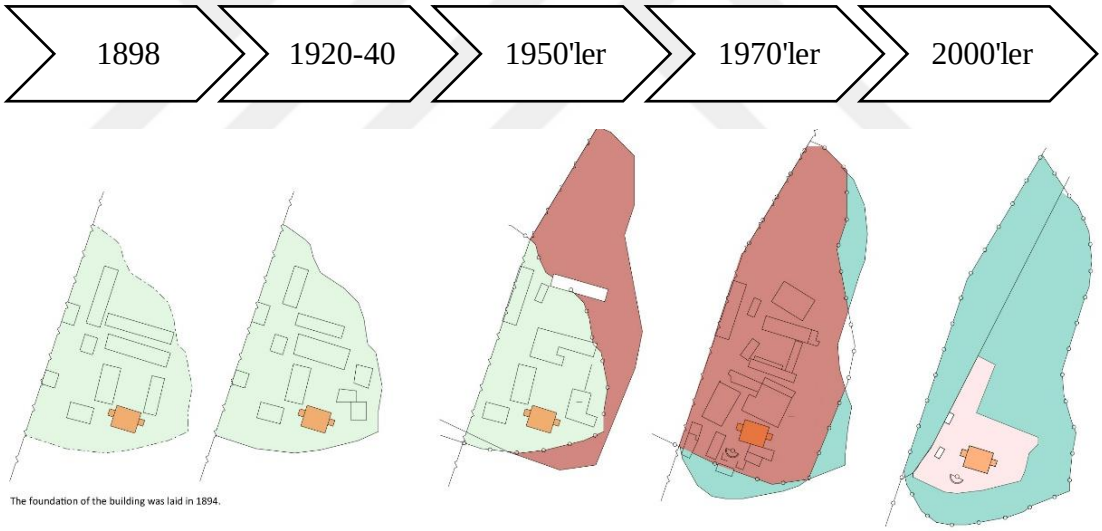

Şekil 4.74 Tarihsel süreç içerisinde yerleşke sınırlarının ve yapı stokunun değişimi (Çırak,Ş. ve Ersayın,Z.B. DEÜ Arc5169 Çalışma Raporu, 2021)

Osmanlı modernleşmesinin mekansal ürünlerinden biri olarak kurgulanan Çoban Mektebi; yerleşke niteliğini kaybetse bile fiziksel varlığını sürdürmesi, restorasyon uygulaması ve peyzaj düzenlemesi sayesinde nesnel varlığının vurgulanması, döneminin tarım ve eğitim politikalarının kentteki az sayıda üretimlerinden biri olması gibi özellikleri sayesinde biricik olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, Mektebin özgün kimlik değerlerinden biri olan yerleşke niteliğinin vurgulanması

gerekmektedir. Kullanıcının bilgilendirilmesi için yazılı ve görsel çalışmalarla özgün kimlik değeri ve tarihsel süreci hakkında bilinirliğinin pekiştirilmesi, hafıza mekanı niteliklerini yeniden güçlendirecektir.

Özgün işlevi olan eğitim sürecinin ardından önce karargah, ardından karakol binası olarak kullanılan ve bu dönemden sonra uzun süre işlevsiz ve bakımsız kalan yapı günümüzde Milli Mücadele Müzesi olarak kullanılmaktadır. Arşiv çalışmaları ve yapısal izlerden elde edilen bilgiler, tarihsel süreç içerisinde yerleşkeye farklı niteliklerde yapılar eklendiğini ve aynı zamanda bazı özgün yapıların da yok olduğunu göstermektedir. Günümüzde yerleşkenin fiziksel sınırlarının izlenememesi ve sadece İdari Binanın fiziksel varlığını sürdürebilmesi, Çoban Mektebine dair anımsatıcı niteliğini zayıflatsa da, milli mücadeledeki rolünü anımsatan yeni kullanımı hafıza mekanı niteliğinin dönüşmekte olduğunu düşündürmektedir.

4.3 Kepsut Ziraat Mektebi

Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayet ve kazalarında açılan ziraat mekteplerinden biri de verimli topraklarıyla bilinen Karesi Sancağı'nın (Balıkesir) Kepsut kazasında kurulmuştur. Günümüzde Kışla Mesire Alanı içerisinde kalmış olan yerleşke alanı, 1915 yılında inşa edilmiştir. 1919 yılından sonraki süreçte ülkenin içerisinde bulunduğu savaş atmosferi nedeniyle eğitime ara verilse de, 1927 yılına kadar ziraat mektebi faaliyetleri devam etmiştir. 1927 yılında masraflarının fazla olması sebebiyle yeni öğrenci alınmama kararı alınmış (Günendi, 2019) ve 1928 yılında kapatılmıştır (Ayhan vd., 2004). 1946 yılında Millî Savunma Bakanlığı mülkiyetine geçirilen yerleşke uzun bir süre askeri kışla ve karakol binası olarak hizmet vermiş, 1984 yılında Kepsut Belediyesi'ne devredilmiştir. Günümüzde kullanım dışı olan yerleşkenin fiziksel çevresi kırsal niteliğini sürdürmektedir. Öte yandan, Kepsut Ziraat Mektebini oluşturan yapı grubunun yoğun fiziksel bozulma ve kayıplara rağmen fiziksel varlığını sürdürmesi yerleşke niteliğinin sürmesini sağlamaktadır (Şekil 4. 75).

Şekil 4. 75 Yerleşke uydu görüntüsü (solda) ve güneyden fotoğrafı (sağda) (URL- 1)

4.3.1 Tarihsel Gelişim: Mimari Kurgunun ve Anlamın Dönüşümü

Yerleşkenin içerisinde bulunduğu Balıkesir kenti, verimli toprakları ve tarıma elverişli iklimiyle tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Antik dönemde kesin bir sınıra sahip olmasa da Mysia bölgesinin Balıkesir kentinin sınırlarını kapsadığı bilinmektedir. İlk olarak Bitinler tarafından iskan edilmiş olan bölgeye, sırasıyla; Lidyalıların, Persler, Büyük İskender İmparatorluğunun, Selevkosların ve Bergama Krallığının hâkim olduğu bilinmektedir. 1076 yılında Selçuklu Beyliğinin hakimiyetine girmiş, 1290'da ise Karesi Bey tarafından kurulan Karesi Beyliğinin topraklarına katılmıştır (Akşar, 2010).

1841 yılında Hüdavendigar (Bursa) Eyaletine bağlanan ve uzun süre Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı Karesi Sancağı olarak varlığını sürdüren yerleşim, 28 Haziran 1909 yılında müstakil mutasarrıflık olmuş, 1923'te Cumhuriyetin idari yapılanması kapsamında sancakların il olmasıyla Karesi ili kurulmuştur. Yerleşimin adı 1926 yılında "Balıkesir" olarak değiştirilmiştir (Şentürk, 2019).

Balıkesir merkez yerleşiminin 25 km doğusunda yer alan Kepsut ilçesi ise, 1967'de Balıkesir iline katılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde verimli toprakları ve bu topraklarda mahsulün çabuk yetişmesi nedeniyle "Kes-bit" olarak anılan yerleşim, dönem kaynaklarında Kepsüt olarak ifade edilmektedir. Yerleşim, ilçe olması hakkındaki kanunla beraber Kepsut adını almıştır (URL- 22, 2023).

Kepsut'un iskan tarihi tam olarak bilinmese de çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında ortaya çıkarılan Roma ve Bizans Dönemi'ne ait mezar stelleri ve yazılı kitabeler, antik dönemden günümüze varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, ilçe sınırları içerisinde yer alan Selçuklu Dönemi hisar kalıntıları, yerleşimin bu dönemde geliştiğini ortaya koymaktadır (URL- 22, 2023).

Geç Osmanlı Döneminde hâkim olan modernleşme anlayışı ve batılı üslupların fiziksel çevredeki yansımaları Kepsut'un içinde yer aldığı Karesi Sancağı'nda da etkili olmuştur. Şentürk (2019), Karesi (Balıkesir) Sancağı merkez yerleşiminde gerçekleşen ve batılı üslupların benimsendiği mimari dönüşümün idari yapılarda izlenebildiğini belirtmektedir. Belediye Binası, Saat Kulesi ve hastane yapılarının batılı üslupla inşa edilen eserler olduğunu söyleyen Şentürk, dönem içerisinde yeni anlayışla inşa edilen yapı tiplerden birinin de eğitim yapıları olduğunun altını çizmektedir. 19. Yüzyıl sonunda açılan İbtidai Mektepleri, 1895 yılında açılan Karesi Sultanisi (Balıkesir Lisesi), 1908 yılında ve 1913 yılında açılan Numune Mektepleri, dönemin fiziksel çevresinde batılılaşma anlayışıyla inşa edilmiş yapılardandır (Şentürk, 2019). Osmanlı döneminde Balıkesir kent merkezinde şehrin ileri gelenleri, vakıflar ve önemli kişiler eliyle birçok eser yaptırılmış olsa da Kepsut ilçe sınırları içerisinde Kepsut Ziraat Mektebi dışında Osmanlı Dönemi eseri bulunmamaktadır.

Kepsut Ziraat Mektebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim reformu doğrultusunda inşa edilmiş modern bir eğitim yerleşkesidir. Modern ziraat makineleri kullanılarak çağdaş teknik ve yöntemlerle kalifiye meslek insanı yetiştirme amacı taşıyan, eğitimin yanında yapılan araştırmalar ve çalışmalar ışığında elde ettiği veriler ile bölge çiftçisinin kalkınmasında olumlu etkileri olan bu kurum, bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Kepsut Ziraat Mektebi'nde benimsenen eğitim yaklaşımının mekânsal yansıması ve bu mekânsal kurgunun zamansal değişimi, yerleşkenin hafıza mekânı niteliğinin anlaşılmasında önemli bir araçtır. Yerleşkenin toplumsal rolü bağlamında sahip olduğu anlam ve değerine ilişkin tespitler, bu değerlerin dönüşümünü etkileyen üç

temel tarihsel dönem üzerinden okunabilir. Bu dönemler ve dönemleri belirleyici unsular şöyledir:

- **Kuruluş ve Ziraat Mektebi Dönemi (1915-1946)**
- Kışla yapısı olarak kullanıldığı: **Kışla Binası ve Karakol Dönemi (1946-1984)**
- Kullanım dışı kaldığı, fiziksel bozulma ve kayıpların yaşandığı: **İşlev Kaybı ve Günümüz Dinamikleri (1984-Günümüz)**

4.3.1.1 Kuruluş ve Ziraat Mektebi Dönemi (1915-1946)

Birçok kaynakta Karesi Ziraat Mektebi olarak tanımlanan mektep, Karesi Sancağı'nın Kepsut kazasında kurulmuştur. Dönemin tarım ve eğitim politikaları doğrultusunda kurulan mektebin yerleşim merkezinde ya da Balıkesir'in daha gelişmiş bir kazasında kurulmamış olması dikkat çekicidir. Ziraat Mektebinin yer seçimi hakkında dönemin nahiye müdürü Emin Ersoy'un (Simavlı Emin Bey) çalışmalarının katkısı olduğu düşünülmektedir. 1331 (1912) tarihli gazete yazısında, işgal yıllarında müdürlük yapan Simavlı Emin Bey'in Kepsut ilçesinin güvenliğinin sağlanmasına, yol ve dere ıslahı gibi bayındırlık çalışmaları ile gelişmesine pek çok katkıda bulunduğu belirtilmiştir (Ayhan vd., 2004).

Kepsut Ziraat Mektebi'nin açılmasıyla ilgili ilk haber 1915 yılında Karasi Gazetesi'nde yayınlanmıştır (Ayhan vd., 2004). Bu kaynak mektebin kurulum tarihini 1915 olarak göstermekle birlikte, farklı kaynaklarda inşa tarihi olarak 1916 ve 1920-1921 yılları işaret edilmektedir. Yeşil Kepsut isimli haftalık siyasi gazetedeki 11 Eylül 1916 tarihli haberde, Kepsut'ta 6 dershaneli kargir mektebin varlığından bahsedilmektedir (alıntılayan Ayhan vd., 2004). Ulus Gazetesi'nin 20 Ağustos 1936 tarihli haberinde ise mektebin, Konya, İzmir, Çorum, Edirne, Erzincan, Sivas, Kastamonu ve Erzurum illerindeki okullar ile beraber 338-339 (1920-1921) yıllarında açıldığı ifade edilmiştir.

Yerleşke, Kepsut ilçesi sınırları içerisinden doğan Simav Çayı kıyısına kurulmuştur (Şekil 4.76). İnşa edildiği dönemde 1500 dönüm arazi üzerine

kurulduğu bilinen yerleşke (Günendi, 2019), zaman içinde arazi istimlakı yöntemiyle genişletilmiştir (alıntılayan Ayhan vd., 2004).

Şekil 4.76 Simav Çayı karşısından yerleşkenin görünümü, 1925 (URL- 23, 2023)

Yerleşke içerisinde kurum idaresine ait idari bina, müdüriyet ve muallim binası; yatılı öğrencilerin kullanımı için pansiyonlar ve hamam; eğitim ve araştırma faaliyetlerinin gerçekleşeceği dershane, kimya ve bitki laboratuvarları, süthane, rasathane ve ziraat aletleri için tamirhane yer almaktadır. Eğitim amaçlı yapıların yanı sıra üretim için kurulan numune çiftliği, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar için ağıl ve kümes; ürünlerin ve malzemelerin depolanması için samanlık ve zahire deposu da bulunmaktadır (URL- 23, 2023).

Yerleşkenin doğusunda yer alan ve İdari Bina olarak adlandırılan yapının mimari kurgusu ve dönem içi karşılaştırmalı analizler, bu yapıda dersliklerin de bulunduğunu düşündürmektedir (Şekil 4.77).

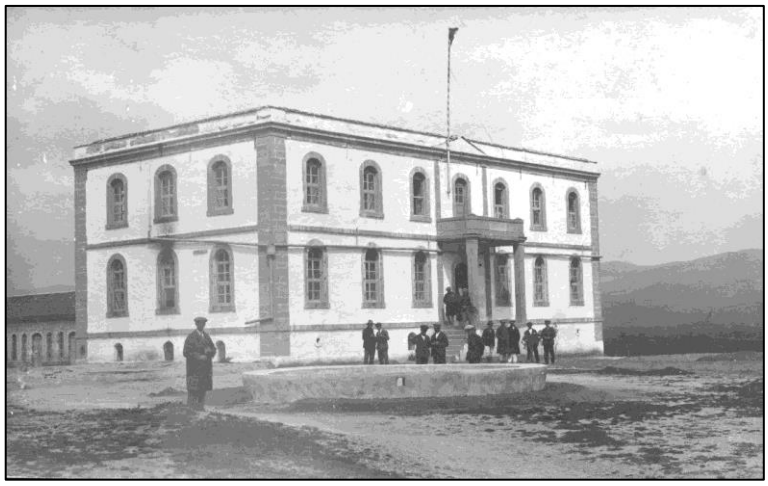

Şekil 4.77 Kepsut Ziraat Mektebi İdari Binasının güneyden görünümü, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

Yerleşkenin kuzeyinde, okulda eğitim gören yatılı öğrencilerin kullandığı pansiyon binası bulunmaktadır. Pansiyon Binası, idari binanın güneydoğusunda, tek katlı ve lineer formda inşa edilmiştir (Şekil 4.78).

Şekil 4.78 Pansiyonun önünde çiftlik hayvanlarıyla poz veren öğrenciler, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

İdari binanın güneybatısında ve pansiyon binasının karşısında yer alan yapının hayvan bakımı için kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 4.79). 2010 yılında Balıkesir Üniversitesi tarafından hazırlanan çalışma raporunda bu yapıdan hayvan bakım bölümleri olarak bahsedilmektedir.

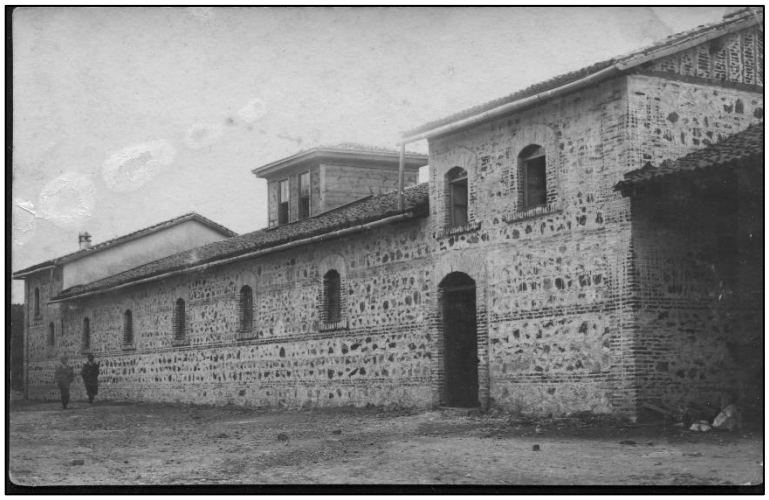

Şekil 4.79 Hayvan bakım bölümleri, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

1925 yılına yerleşke fotoğrafında İdari Bina ve Pansiyon Binası, Tamirhane, Müdüriyet ve Muallim binası izlenebilmektedir. Bununla birlikte, bu fotoğrafta Hayvan Bakım Binası'nın bulunmadığı tespit edilmiştir. Yapının malzemesi ve yapım tekniği ile yerleşke içerisindeki diğer yapılarla eş zamanlı inşa edildiği düşünülse de 1925 tarihli fotoğrafta yer almaması, bu yapının erken dönem eki olarak inşa edildiğini düşündürmektedir (Şekil 4.80).

Şekil 4.80 Yerleşke fotoğrafı, 1924-25 (URL- 23, 2023)

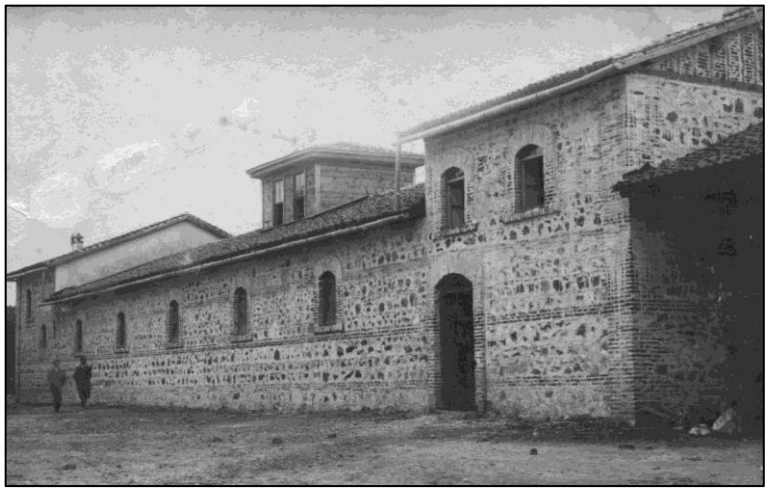

Şekil 4. 81 Hayvan Bakım Binası, 1925(?) (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

1925 yılına ait süthane fotoğrafında, içe mekana bakan bir pencerenin olduğu görünmektedir. Yapı işlevi ve bu veriler değerlendirilerek, süthane mekanının hayvan bakım bölümleri içerisinde yer aldığı düşünülmektedir (Şekil 4.82).

Şekil 4.82 Süthane fotoğrafı, 1924-25 (URL- 23, 2023)

Çağdaş tarım teknikleri ve makinelerinin kullanıldığı okulda, öğrencilerin bu makinelerin bakımı ve tamiri hakkında da eğitim aldıkları bilinmektedir. Yerleşke içerisinde, zirai faaliyetlerde kullanılan makinelerin bulunduğu hangar yer almaktadır. Ayrıca, ihtiyaç duyulan bakım ve tamir faaliyetleri için tamirhane binası inşa edilmiştir (Şekil 4.83).

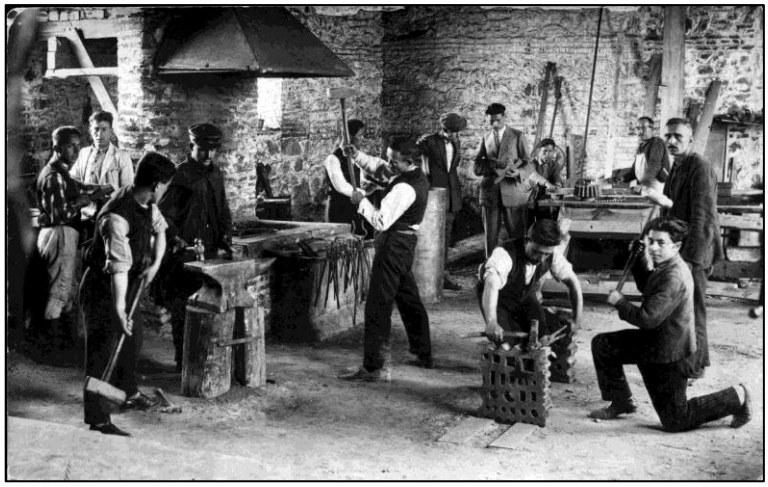

Şekil 4.83 Tamirhane Binası iç mekanı, 1925 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023),

Yerleşke güneyinde konumlanan, müdüriyet ve muallimlere ayrılan yapı tek katlı olarak inşa edilmiştir. Yapının günümüze ulaşan iç mekan duvarları, mekânsal kurgusuna dair veri sunmaktadır. Yerleşke içerisinde yapıların çevrelediği avluda bulunan ve hamam olarak adlandırılan yapı tek katlıdır ve tek mekandan oluşmaktadır (Şekil 4.84).

Şekil 4.84 Müdüriyet ve muallim binası, 1925 (URL- 23, 2023)

Dönem görselleri ve yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda, yerleşkenin zirai üretim yapılarının yanı sıra idari ve sosyal işlevlere hizmet veren birçok yapıdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Mektepte ele alınan zengin zirai faaliyete

dikkat çeken Aydoğmuş (2017), mektep arazisinin 625 dönümlük bölümünün çayır, yoncalık, mera, sebze bahçesi, fidanlık, hububat ve bakliyat gibi bölümlere ayrıldığını belirtmektedir. Bu alanın 315 dönümü tabii çayır, 10 dönümü yoncalık, 250 dönümü mera, 260 dönümü sebze bahçesi, 2 dönüm fidanlık, 1 dönüm amerika asma fidanlığı olarak düzenlenmiştir (Aydoğmuş, 2017).

İdari binanın güneyinde yer alan rasathane, zirai eğitim ve bölge halkı için önemli bir yapıdır (Şekil 4.85). Rasathanede yapılan hava tahminleri ile bölge çiftçisi, köylü ve ziraatçiler dona ve soğuğa karşı uyarılmış, ürünlerin hava koşullarından zarar görmeden verimin artırılması sağlanarak bölge çiftçisine destek olunmuştur (Uzun & Gül, 2019). Türk Dili gazetesinin 10 Mayıs 1927 tarihli haberinde kurumun bölge üreticisine olan desteği ve sağladığı kolaylıklardan bahsedilmektedir. Bu haberde, yerleşke içerisinde yer alan rasathanenin toplumsal rolüyle alakalı şu ifade yer almaktadır:

> *"Kepsut Ziraat Mektebi rasathanesi ahval-i havaiye raporunu ilan etmek suretiyle zürraa yardım ediyor. Mektebin rasathanesinin alet ve edevatının mükemmel olması, hava değişiklikleri hakkındaki tahminlerini gerçeğe uygun verdirtmekteydi. Kepsut zürraı rasathaneden çok istifade etmektedir." (Aydoğmuş, 2017)*

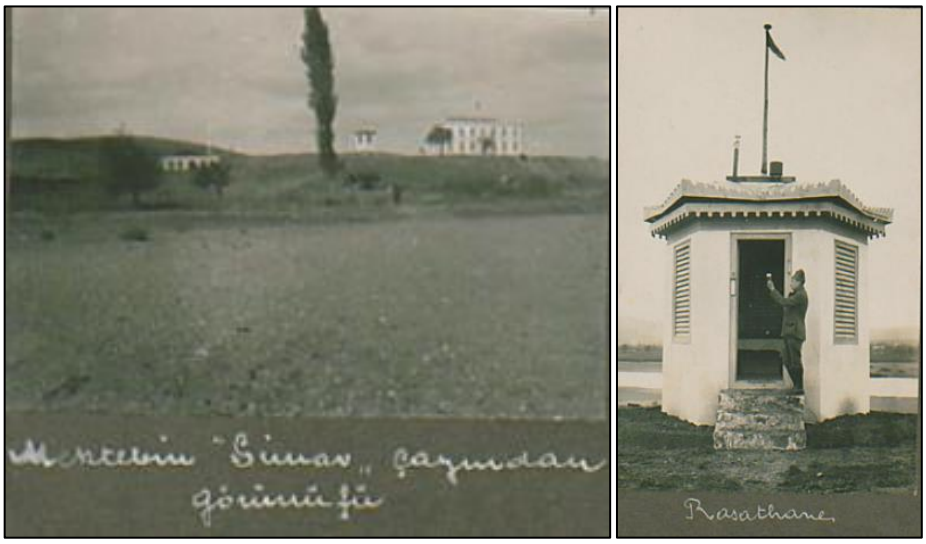

Şekil 4.85 Rasathane Binasının Simav Çayı karşısından (sol) ve yakından (sağ) görünümü 1925 (URL- 23, 2023)

Kepsut Ziraat Mektebinin eğitim programı uygulamalı ve teorik dersleri kapsamakta, ithal tarım makineleri ile çağdaş tarım teknik ve yöntemleriyle tarımsal faaliyetler yürütülmektedir (Şekil 4.86). Hayvan yetiştirme ve hayvan hastalıklarının tedavisinin yanı sıra, çevrede kurulan bağlarda farklı türlerde meyve yetiştirilmesi ve bu ürünlerin kurutulması, konservelemesi gibi saklama yöntemlerinin de geliştirilmesine çalışılmıştır (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023). Yerleşke içerisinde bulunan rasathane ve saha çalışmaları, mektep yöneticilerinin ve eğitimcilerinin ekonomik ve uygulama açısından bölge halkıyla ilişki kurduğunu göstermektedir.

Şekil 4.86 Üretim alanı (sol) ve ağıllar (sağ) 1924-25 (URL- 23, 2023)

1915'te kurulan Kepsut Ziraat Mektebi, 1918-19 yıllarında bölgenin Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi nedeniyle kapatılmıştır. Kurtuluş Savaşının başarı ile sonlanması ve işgalin sona erdirilmesinin ardından bir süre daha hizmet dışı kalan mektep, Cumhuriyet'in ilanından sonra 1923'te Ziraat Mektebi olarak yeniden hizmete açılmıştır (Ayhan vd., 2004).

1915 yılında açılan mektebin idari yapısına dair kaynaklar incelendiğinde, eğitimin ücretsiz olduğu anlaşılmaktadır. 1916 yılı Meclis-i Umumi Müzakeratı'nda mektepteki 25 öğrencinin maaşı için bütçe ayrıldığı belirtilmektedir. Ücretsiz eğitim veren mektebin 3 yıllık eğitim süresi boyunca günlük 3 saat teorik, 3 saat uygulamalı ders verilmektedir. Aydoğmuş, öğrencilerin formal eğitimin yanı sıra tarımsal faaliyetlerin tamamında yer aldıklarını, tarım alanlarının idaresini de nöbetleşe yaptıklarını belirtmektedir (Aydoğmuş, 2017). Dönem gazetelerinde, mektebin 1926 yılında 26, 1927 yılında ise 27 mezun verdiği, hatta 1927 yılı mezuniyeti için ziyafet verildiği ifade edilmektedir (alıntılayan Ayhan vd., 2004). Mektep hakkında elde

edilen veriler incelendiğinde, okulun yılda yaklaşık 25-30 öğrencisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4.87 İdari Bina ve pansiyonlar kuzey görünümü (URL- 23, 2023)

1927 yılına ait Türk Dili Gazetesi'nde yer alan mezunlar listesinden (alıntılayan Ayhan vd., 2004), öğrencilerin ülkenin farklı kent ve köylerinden geldikleri anlaşılmaktadır. Öğrenciler yerleşke içerisinde yer alan pansiyonlarda kalarak yatılı eğitim görmüşlerdir (Tablo 4.4). Mektebin sadece bölgeden değil ülkenin farklı noktalarından öğrenci alması, mektebe talebin ve kurumun yetkinlik alanının genişliğini göstermektedir.

İsmi	**Memleketi**	**İsmi**	**Memleketi**
Ali Efendi	Hopa	Mehmet Ali Efendi	Isparta
Süleyman Efendi	Ardahan	Selahaddin Efendi	Bigadiç
Said Efendi	İstanbul	Ziya Kemal Efendi	Çeşme
Mehmet Zekai Efendi	Kepsud	Necati Efendi	Uşak
Nureddin Efendi	Uşak	Nureddin Efendi	Erdek
Talat Efendi	Isparta	Mehmed Kazım Efendi	Şile
Halil Efendi	Narlı	Hüseyin Miras Efendi	Kepsud
Mehmed Efendi	Gaziantep	İhsan Efendi	İstanbul
İbrahim Efendi	Dursunbey	Raşid Efendi	Edremit

Tablo 4.4 Kepsut Ziraat Mektebi 1927 yaz dönemi mezunları (alıntılayan Ayhan vd., 2004

Abi Efendi	Kepsud	Niyazi Efendi	Susığırlık
Mahmud Rasim Efendi	Kepsud	İlhami Efendi	Çanakkale
Nuri Efendi	Ayvalık	Süleyman Efendi	Susığırlık
Şevked Efendi	Kepsud	Hayreddin Efendi	İstanbul
Abban Efendi	Kepsut		

Tablo 4.4 Kepsut Ziraat Mektebi 1927 yaz dönemi mezunları (alıntılayan Ayhan vd., 2004) devamı

1927'de ziraat mekteplerinin ıslahını içeren tarım politikaları çerçevesinde yeni bir ziraat kanunu kabul edilmiş, bu kanun ile zirai eğitim faaliyetleri yeniden biçimlendirilmiştir. Günendi, mektebin kapatılmasının dönemin Türk Dili gazetesinde 10 Mayıs 1927 tarihinde manşet olarak yer aldığını vurgulamaktadır:

Ülke ziraatını ıslah etmek ve geliştirmek amacıyla yapılan düzenleme doğrultusunda yerleşkede eğitimi devam eden öğrenciler Bursa'da bulunan Hüdavendigar Ziraat Mektebi'ne gönderilmiştir (Ayhan vd., 2004). 23 Ağustos 1928 yılında Türk Dili Gazetesi'nde çıkan haberde, mektepte yer alan ziraat makinelerinin ve eşyaların bir kısmının burada muhafaza edildiği, bir kısmının ise Bursa'ya gönderildiği belirtilmektedir. Ancak, kullanım dışı kalan mektepte bırakılan makineler bakımsızlık ve çevre koşullarının olumsuz etkisiyle kullanılamaz hale gelmiştir (Ayhan vd., 2004).

4.3.1.2 Kışla ve Karakol Dönemi (1946-1984)

Mektebin kapatılmasının ardından bir dönem işlevsiz kalan yerleşke, askeriyeye devredilmiştir. Bu süreçte kışla ve karakol olarak kullanılmak üzere Millî Savunma Bakanlığı'nın mülkiyetine geçmiş, daha sonra boşaltılarak sadece karakol işleviyle kullanılmıştır (Ayhan vd., 2004). 18.07.1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararını içeren ve dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanmış olan belgede mektebin Milli Savunma Bakanlığı mülkiyetine geçirildiği belirtilmektedir (Şekil

4.88). Uzun bir süre askeri kışla ve karakol binası olarak hizmet Kepsut Mektebi, 1984 yılında Kepsut Belediyesi'ne devredilmiştir (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023).

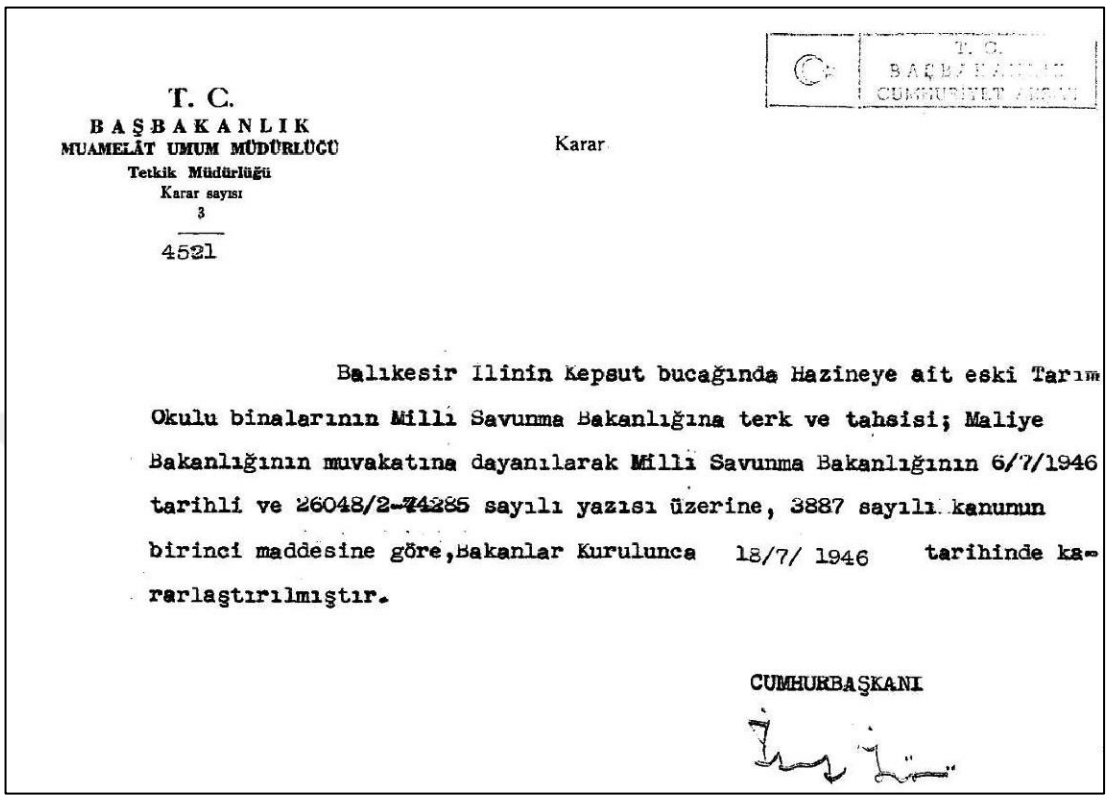

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Tetkik Müdürlüğü
Karar sayısı
3
4521

Karar

Balıkesir Ilinin Kepsut bucağında Hazineye ait eski Tarım Okulu binalarının Milli Savunma Bakanlığına terk ve tahsisi; Maliye Bakanlığının muvakatına dayanılarak Milli Savunma Bakanlığının 6/7/1946 tarihli ve 26048/2-74285 sayılı yazısı üzerine, 3887 sayılı kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 18/7/1946 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Şekil 4.88 Kepsut Ziraat Mektebi binalarının Milli Savunma Bakanlığı'na tahsisine dair karar, 1946 (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 2023)

Kışla olarak kullanıldığı dönem değişen işlev ve ihtiyaçlar doğrultusunda yerleşkeye ek yapılar inşa edilmiştir. Yerleşkenin 1925 tarihli fotoğrafı ve pansiyon binası üzerindeki izler incelendiğinde, lineer forma sahip pansiyon yapısına dik bir şekilde lineer bir yapının eklendiği ve kütlenin L formuna ulaştığı belirlenmiştir (Şekil 4.89, Şekil 4.90).

Şekil 4.89 1925 tarihli görsellerde pansiyon yapısı ve bu yapı ile ilişkilenen makine hangarı, 1924-25 (URL- 23, 2023)

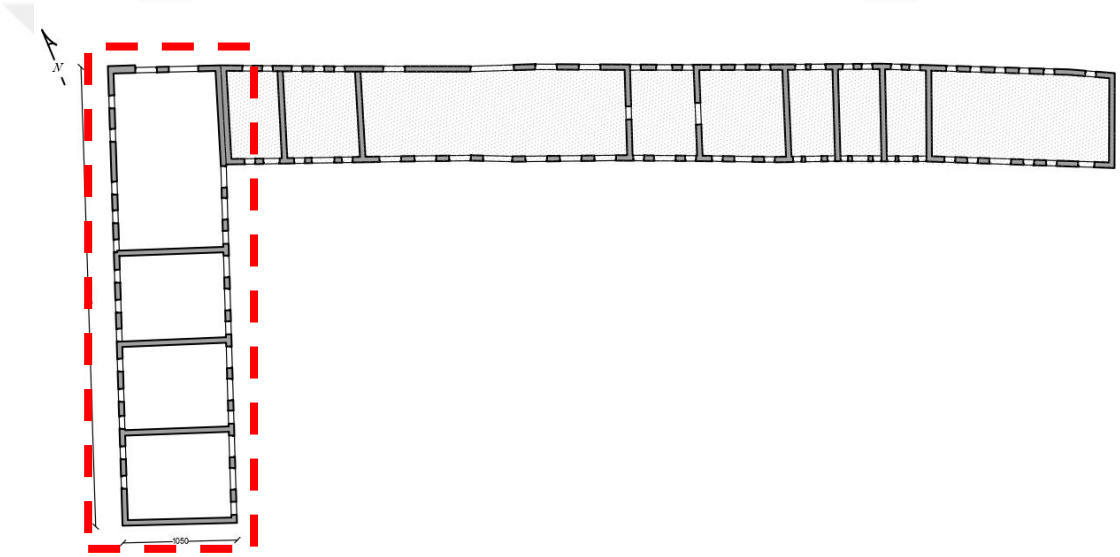

Şekil 4.90 Pansiyon yapısının ek kütle ile genişletilmesi (Balıkesir Üniversitesi Çalışma Raporu çizimi yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Söz konusu ek kütlenin batı beden duvarında yer alan basık kemerli pencereler ve moloz taş harman tuğla örgü tekniği bu kütlenin ilk dönem yapılarının mimari dili ile inşa edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, yapıda yer alan betonarme hatıllar ve yerleşke içerisinde yer alan özgün yapıların kapı-pencere tipolojileri dikkate alındığında, bu kütlenin Ziraat Mektebi dönemine ait olmadığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.91).

Şekil 4.91 Ek kütle ve Pansiyon Binası'nın ilişkisi (Kişisel Arşiv, 2023)

Kepsut Belediyesi arşivinde yer alan belgelere göre, 1946 yılında yerleşke içerisinde 2 nöbetçi kulübesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Kulübelerden 1 tanesi Mart 2000 tarihinde traktör çarpması sonucu yıkılmıştır. Yıkım sonrası, tuğla boşluğundan çıkan notlarda kulübelerin yapımının 18 Nisan 1946'da tamamlandığının belirtilmektedir (Şekil 4.92). Bu belgeler, yapı grubunun bu tarihlerde Karakol işleviyle kullanıldığını ispatlamaktadır.

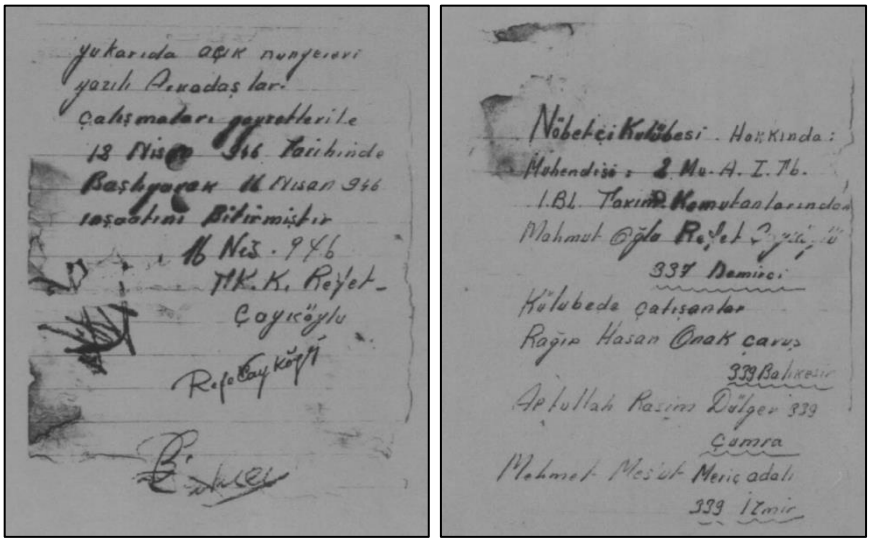

Şekil 4.92 Kulübelerin inşasına ilişkin notlar,1946 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

Milli Savunma Bakanlığı'nın yerleşkeyi boşaltmasının ardından karakol işleviyle kullanıldığı bilinmektedir. Karakol işlevinin sonlandığı tarihten itibaren yerleşkedeki

binaların tahrip edildiği, bu kapsamda ahşap yapı elemanlarının (döşeme tavan kaplamaları, kapı ve pencere doğramaları) yok olduğu bilinmektedir (Ayhan vd., 2004).

4.3.1.3 İşlev Kaybı ve Günümüz Dinamikleri (1984-Günümüz)

Mektep binaları, Kışla ve Karakol Binası olarak kullanımının ardından yeniden işlevlendirilememiştir. Mülkiyeti 1984 tarihinde Kepsut Belediyesi'ne devredilen yerleşke, bu tarihten günümüze dek atıl durumda bulunmaktadır.

Şekil 4 Günümüz yerleşke parsel sınırları (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

03.02.1988 tarihli Yeni Asır gazetesi haberinde yerleşkenin akıl hastanesi olarak kullanılmasının planlandığından bahsedilmiş, ancak bu doğrultuda bir gelişme yaşanmamıştır. Öte yandan Ekspres gazetesinin 19.08.1999 tarihli haberinde yerel yöneticilerin Kepsut'ta yükseköğrenim kurumu açılması için çalıştıkları ve yerleşkenin bu kapsamda yeniden işlevlendirmesini önerdikleri belirtilmektedir (Şekil 4.93). 22.03.1999 tarihli bir başka gazete haberinde yapının kent tarihindeki yerinden, eskilik değerinden ve inşa edilirken öne çıkan çağdaş kaygılardan bahsedilmiş ve öneminin altı çizilmiştir (Şekil 4.94).

Balıkesir Akıl Hastanesi Kepsut'ta inşa edilecek

● Kepsut Belediyesi, içinde tarihi bina bulunan araziyi, Sağlık Müdürlüğü'ne hibe edecek

İdeal alan bulundu

3 ŞUBAT 1988 Çarşamba

YENİ ASIR

19.08.1999-EKSPRES

Kepsutlular Baü'den bir fakülte bekliyor

Bu konuda "Her tür yardımı yapmaya hazırız!" diyorlar

Kepsut Ziraat Mektebi'nden diğer bir görünüş.

Şekil 4.93 Yapı kullanım değerlerine ilişkin çıkan haberler (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

HABER 22 MART 1999 PAZARTESİ 19

Ziraat mektebi yıkıma terkedildi

Şekil 4.94 Yapının işlev kaybı sonrası, korunma önlemi alınmamasına ilişkin çıkan haber (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023)

Günümüzde Karabelen mevkii, İhsaniye mahallesi 196 ada 33 parselde yer alan yerleşke, 17 dönüm parsel içerisinde bulunmaktadır. 14.09.2007 tarihinde Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 2882 sayılı kararıyla yapı grubu "Ziraat Mektebi ve Kışla" olarak tescillenmiştir. Yerleşkenin 1500 dönümlük özgün sınırları günümüzde belirlenemese de uygulama alanları da dahil olmak üzere arazisinin büyük bölümünü kaybettiği anlaşılmaktadır.

Eğitime başladığı dönemden bugüne sahip olduğu fiziksel çevre niteliklerini büyük oranda koruyan Kepsut Ziraat Mektebi, günümüzde halen kırsal bir doku içinde yer almaktadır (Şekil 4.96). Yerleşke olarak kurgulanan ve Balıkesir kent merkezine 27 km uzaklıkta olan mektep günümüzde "Kışla Mesire Alanı" olarak adlandırılan alanda yer almaktadır.

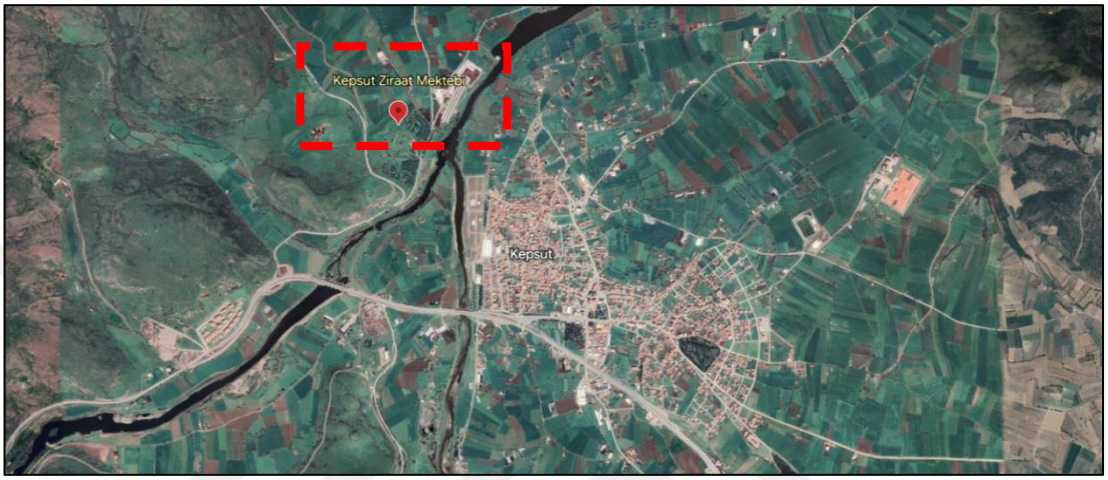

Şekil 4.95 Yerleşke alanı ve fiziksel çevresi (URL- 24, 2023)

Şekil 4.96 Yerleşkenin günümüz yerleşim şeması ve yakın çevresi (2023 yılı uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından işlenmiştir.)

Günümüzde, yerleşkeyi oluşturan yapılar, çatı örtüsü, ahşap kapı ve pencere doğramaları, iç mekan bölücü duvarları gibi mimari elemanlarını kaybetmiştir. Yapılarda gözlenen koruma sorunlarına ilişkin herhangi bir önlem alınmamış olan yapı grubunun yalnızca beden duvarları mevcuttur (Şekil 4.97, Şekil 4.98, Şekil 4.99, Şekil 4.100, Şekil 4.101, Şekil 4.102). Kepsut Belediyesi tarafından periyodik olarak bitki örtüsü temizliği yapılan yerleşkede fiziksel olarak yoğun kayıp ve bozulma görülmektedir.

Şekil 4.97 Yerleşke binalarındaki değişimler: İdari Bina, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi, Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.98 Yerleşke binalarındaki değişimler: Derslik Binası, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi / Kişisel Arşiv, 2023)

Şekil 4.99 Yerleşke binalarındaki değişimler: Hayvan bakım binası, 1925/2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi/ Kişisel Arşiv, 2023)

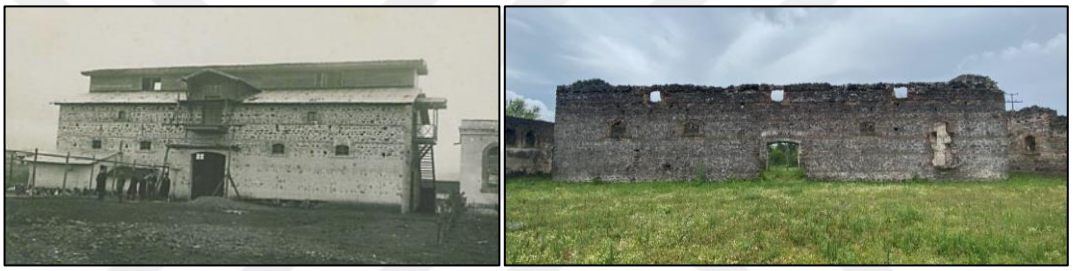

Şekil 4.100 Yerleşke binalarındaki değişimler: Tamirhane Binası, 1925/ 2023 (Kepsut Belediyesi Arşivi, 2023 /Kişisel Arşiv,2023)

Şekil 4.101 Yerleşke binalarındaki değişimler: Müdüriyet ve muallim binası, 1925/ 2023 (URL- 23, 2023)

Şekil 4.102 Hamam yapısının günümüz görünümü (Kişisel arşiv, 2023)

Yapı grubu ile ilgili 2018 yılında Balıkesir Valiliği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) tarafından "Kepsut İlçesi Eski Ziraat Mektebi ve Kışla Kompleksi Projelendirme (Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon) İşi" ihale çağrısı yapılmış, ancak bu süreç tamamlanamamıştır (Şekil 4. 103).

Şekil 4. 103 Yerleşkeye ilişkin güncel haberler (URL- 25, 2023), atıl durumda oluşuyla alakalı güncel gazete haberi (sağda) (URL- 26, 2023)

Kepsut ilçe merkezine yakın konumu ve doğal çevresi yerleşke alanının yerel halk tarafından sıkça tercih edilen bir mesire alanı olmasını sağlamıştır. Yerleşke, doğal ortamda dinlenme alanı olarak kullanılmasının yanı sıra toplu sosyal etkinliklerin de düzenlendiği bir alandır. Yapı grubunun günümüzde "Kışla Binası" olarak bilinmesi, tarihsel değerinde kışla işlevinin öne çıktığını göstermektedir.

2021 yılında Trt Belgesel'de yayınlanan Türklerin Silahları belgeselinde yapı alanının kullanılması yapının askeri kullanımının ön plana çıktığının ispatıdır. Yapının bilinirliğini arttırmak ve koruma bilinci uyandırmak için farklı tarihlerde gazete haberleri yayınlanmıştır (Şekil 4.104).

Şekil 4.104 Türklerin Silahları Belgeseli 2. Bölüm'de Ziraat Mektebi (URL- 27, 2023)

4.3.2 Mektebin Günümüz Toplumsal Algısı ve Anlamı

Kepsut Ziraat Mektebi, değişen mimari değeri ve kaybettiği özgün işlevine karşın, kırsal niteliğini koruyan fiziksel çevresi ve değişen toplumsal rolüne değişimine karşın sürmekte olan aidiyet hissi nedeniyle toplum dinamikleri odağında irdelenmesi gereken bir yerleşkedir. Fiziksel ve işlevsel nitelikleri oluşturan unsurlar, yerleşke bütünlüğü, kullanımı, bileşenleri ve sınırları, fiziksel çevre niteliklerine (kırsal-kentsel) ilişkin bulgular ve zamansal değişimler üzerinden anlaşılabilmektedir. Bununla birlikte, Kepsut Ziraat Mektebi'nin hafıza mekanı niteliğinin oluşmasında etken olan toplumsal algının, aidiyet ve sahiplenme hislerinin ve anlamın deşifresi ve bu bulguların olası değişimlerinin tespiti önemlidir.

Yerleşkenin anı ve bellek izlerinin, aidiyet ve toplumsal sahiplenme derinliklerinin, özgün işlev ve tarihi değere ilişkin farkındalığının ve kullanım değerlerinin belirlenebilmesi için alan kullanıcılarının görüşlerine başvurulmuştur. Bu amaçla hazırlanan ankette, bölgedeki yaşam süresi, yerleşkenin bilinirliği, mimarisi ve kullanımı, yerleşkeye ilişkin anıları ve yerleşkenin kent kimliğindeki rolünü anlamaya yönelik sorular yöneltilmiştir.

Çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen ve 16 katılımcıya erişilen anket çalışmasında katılımcıların incelenen alana dair farklı bakışlara sahip olabilecek kişilerden oluşması hedeflenmiştir. Katılımcılar arasında kentin gelişiminde etkin rol alan yerel yönetim çalışanları (dört kişi), kültürel miras ve koruma olgularına dair ön bilgiye sahip olan mimarlar (dört kişi) ve yerleşke deneyimine dair veri sunabilecek olan yerel kullanıcı (sekiz kişi) bulunmaktadır.

Anket katılımcıların tamamı yaşamlarının büyük bir kısmını Bursa'da geçirmiştir. Yerleşkenin bilinirliğini anlamaya ve alana dair anıları tespit etmeye yönelik hazırlanan *"Kışla Binası'nı biliyor musunuz? Hiç gittiniz mi/bu okulda eğitim gören bir yakınınız var mı?"* sorularına on dört kişi olumlu yanıt vermiş ve yapıyı bildiklerini aktarmıştır. Yapıyı bilen katılımcılar (15 kişi) arasından on üç kişi daha önce yapıda bulunduklarını bildirirken, katılımcıların tamamı eğitim gören bir yakını olmadığını belirtmiştir.

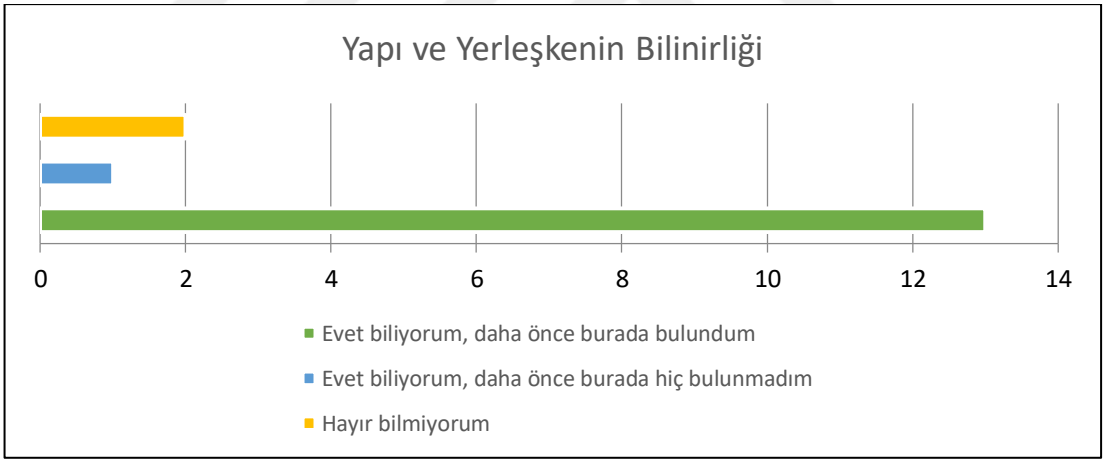

Şekil 4.105 Yapı ve yerleşkenin bilinirliği

Yerleşkenin mimari niteliğini ve bellek izlerini anlamaya yönelik hazırlanmış olan *"Yapıda sizi etkileyen, dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?"* sorusuna verilen yanıtlar, yapının tarihi değerinin hafızalarda yer etmiş unsurlar olduğunu göstermektedir. Katılımcılar arasından iki kişi bu soruya yanıt vermemiş, bir kişi daha önce yapıda bulunmadığı için soruya cevap veremediğini aktarmıştır. Yedi kişi binanın fiziksel özelliklerinin akılda kalan ögeler olduğunu iletmiştir. Bu kapsamda yığma moloz taş beden duvarları, çekici mimarisi, lineer yapı dili ve avlusunun

bulunması dikkat çeken unsurlar olarak vurgulanmıştır. Beş kişi tarihi olmasının dikkat çekici olduğunu söylemiştir. Katılımcılardan birinin, yapıyı tanımlarken "kalıntı" ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Bir kişi ise yapının yerleşimi ve yapı grubuna vurgu yapmıştır. Bu kapsamda lineer yaklaşımla avlı oluşturan yerleşim şeması, günümüze dek varlığını sürdürebilmesi, eskiden büyük ve kapsamlı bir eğitim merkezi olması, insanların bir araya gelerek aktivite yapabildiği bir alan olması dile getirilmiştir.

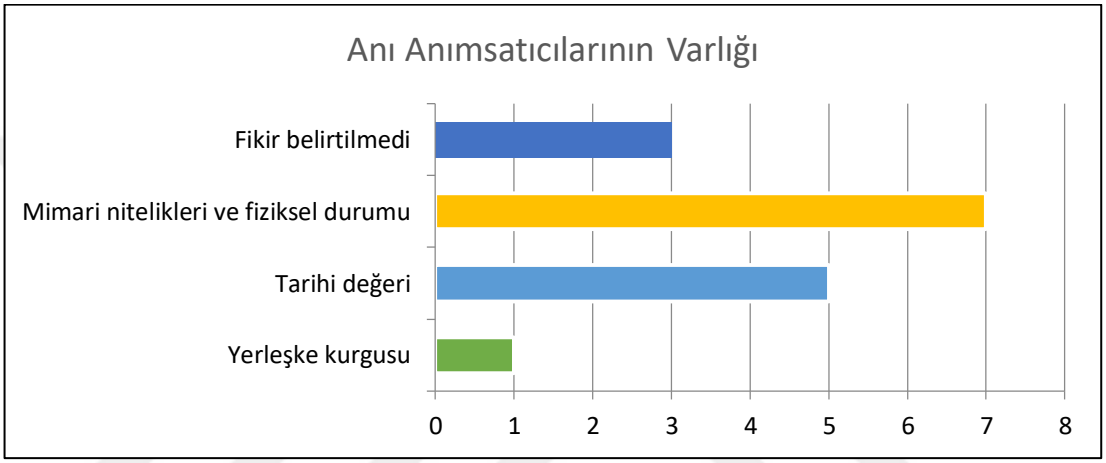

Şekil 4. 106 Anı anımsatıcılarının bilinirliği

Güncel kullanımın benimsenme durumunu ortaya koyan "*Yapının günümüzde atıl durumda olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? (Sizce: ne olarak kullanılabilir? Neden?")* sorusuna verilen yanıtlar dikkat çekicidir. Üç kişi, yapının günümüzde atıl durumda oluşunun yapı bilinirliğini önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanında, ulaşımda yoğun kullanılmayan bir aks üzerinde yer alması ve literatür kapsamında araştırma konusu olmaması yapının tanınmasında olumsuz etkilere neden olan etkenlerdir.

Yapının olası kullanımına ilişkin yanıtlarda, eğitim kurumu ve müze önerileri yer almış, ayrıca sosyal ve kültürel kullanımın uygunluğu dile getirilmiştir. Katılımcılar arasında dört kişi yerleşkenin tarihi değerine atıfta bulunarak eğitim işlevinin uygunluğunu belirtmiş ve üniversite yerleşkesi, ziraat okulu gibi kullanımlar önermiştir. Öte yandan yapı stokunun tarihi değerinin vurgulanması amacıyla müze olarak kullanılmasını isteyen altı kişi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çoğunluğu

oluşturan görüş, kırsalda bulunması ve geniş oturum alanına sahip olması nedeniyle kültürel ve sosyal etkinliklere hizmet veren bir toplanma alanı olarak kullanılmasıdır.

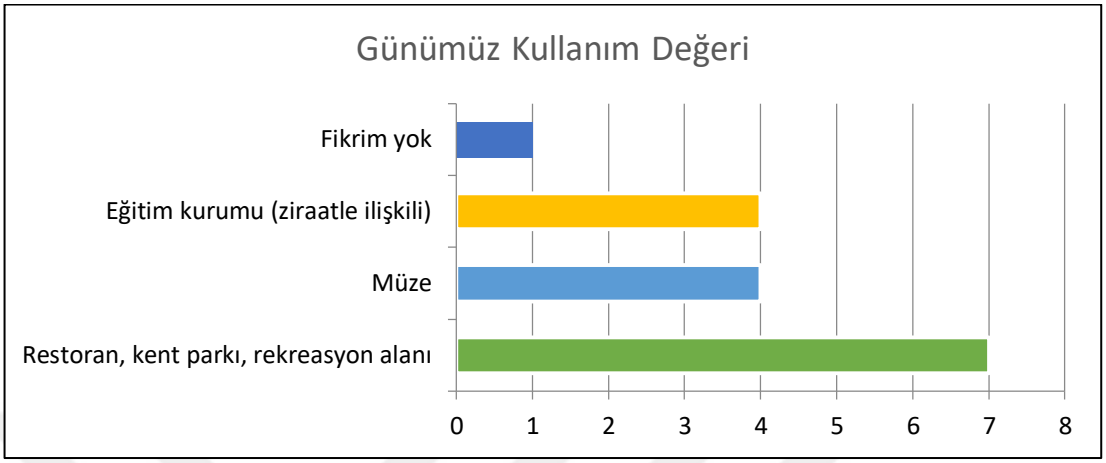

Şekil 4. 107 Günümüz kullanım değeri

Kullanıcıların çoğunluğu yapıyı bildiklerini belirtmiş olsa da *"Bu yapının ilk olarak ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğini biliyor musunuz? (Evet ise: Bu bilgiye nereden ulaştınız?"* sorusuna yedi kişi olumsuz yanıt vermiştir. Bu durum yapının tarihi değerine dair bir bilincin var olmadığını göstermektedir. "Evet" yanıtını veren dokuz kişiden üçü, yerel halkın "Kışla Binası" olarak adlandırması nedeniyle yapının askeri bir amaçla açıldığını düşünmektedir. Kişisel merak ve mesleki getiriler ile özgün işlevinin ziraat mektebi olduğun bilen altı kişi bulunmaktadır.

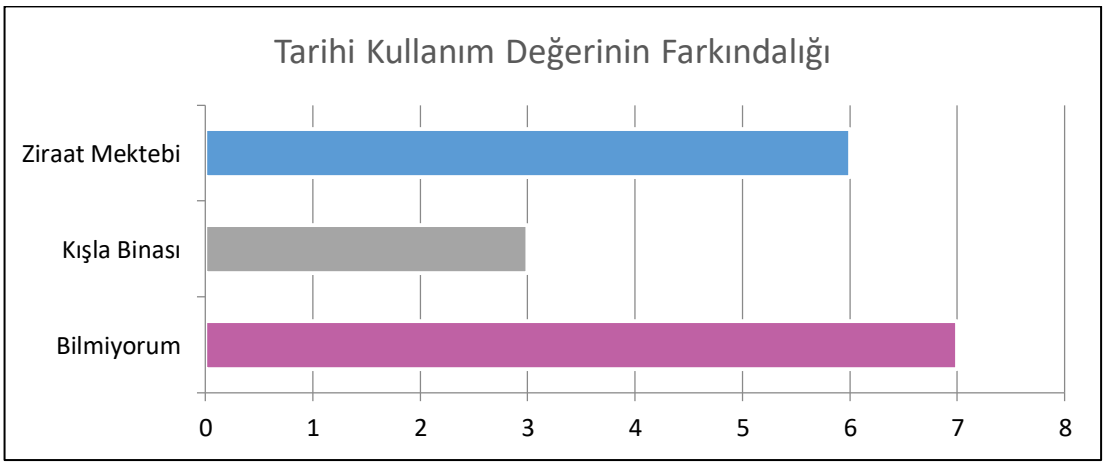

Şekil 4.108 Tarihi kulanım değerinin farkındalığı

"*Yapının günümüze dek farklı şekilde kullanıldığını duydum, sizin bu dönemlere dair hatırladığınız anınız var mı?"* sorusuna verilen yanıtlar yerleşkenin okul olduğunun ve ziraat eğitimi verdiğinin bilinmediğini (14 kişi) ortaya koymaktadır. Öte yandan özgün işleve dair anı paylaşmayan katılımcıların büyük çoğunluğu, yerleşkenin "piknik alanı" olarak kullanımına dair anı paylaşmıştır.

"Kepsut Ziraat Mektebi veya bugünkü adıyla Kışla Binası'nın Balıkesir ve Kepsut için anlamı sizce nedir?" sorusuna verilen yanıtlar ise mektebin tarihi değerine ve kültürel anlamına vurgu yapmaktadır. Katılımcılılardan birinin, *"Bir anlamı olduğunu düşünmüyorum olmuş olsaydı bugüne kadar çoktan değerlendirilirdi."* yanıtı dikkat çekicidir. Bunun yanında, günümüzde yerleşke yapılarının varlığını sürdürüyor oluşu, kırsal alanda olmasına bağlanmıştır. Verilen cevaplarda kentin sahip olduğu tarım potansiyelinin vurgulanması, özgün tarımsal eğitim işlevinin yeniden kullanımda göz önüne alınması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu yanıtlar Kepsut Ziraat Mektebi'nin Balıkesir ve Kepsut kent tarihinin parçası olduğunu ve tarihi değeri dolayısıyla temsiliyet değerine sahip bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte söz konusu temsiliyet kuruluş amacı olan tarım politikalarının yayılımından ziyade askeri tesis alanı olarak kullanımı ile ilişkilenmektedir. 1980lerden beri işlevlendirilmeden, atıl durumda olması yapı grubunda yoğun fiziksel bozulmalar yaşanmasına ve yapı bilinirliğinin zarar görmesine neden olmuştur. Öte yandan, günümüzde yerel halk tarafından tarihi değerinin bilinir olduğu ve kentlinin yapıyı sahiplendiği, yapı grubuyla bütünleşen yeni işlevlerle kullanılmasını istediği anlaşılmaktadır.

4.3.3 Değerlendirme

Çalışma kapsamında ele alınan Kepsut Ziraat Mektebi, Geç Osmanlı Döneminin modernleşme ideolojisi ile biçimlenmiş bir yerleşkedir. Öte yandan, Anadolu'da yer alan tarım ve eğitim politikalarının bütünleştiği ziraat mekteplerinin kırsalda konumlanmış ve yerleşke niteliğini sürdüren tek örnek olması bu yerleşkeyi biricik kılmaktadır. İnşa edildiği dönemin tarımda çağdaşlaşma hedefi ile üretilen mektep,

dönemi içerisinde yayınlanan gazete haberleri, yazılı kaynaklar ve görsel verilerden edinilen veriler doğrultusunda, ülkeye kalifiye meslek insanları yetiştirmiş, yapılan çalışmalarla bölge halkına sosyo-ekonomik olarak destek olmuş bir kurumdur. Bununla birlikte verimli topraklarıyla bilinen Balıkesir bölgesi için yeni fırsatlar doğurmuş, tarımsal olarak bölgenin kalkınmasında etkili olmuştur.

Yerleşke içerisinde bulunan tamirhane binası; modern tarım teknikleri ve makinelerinin kullanılarak çağdaş bir eğitim verilen bu kurumda zanaat kazandırma amacının da olduğunun ispatıdır. Dönem içerisinde çıkan gazete haberlerinde, yerleşke içerisinde bulunan rasathanede kullanılan alet edevatın niteliklerinin övülmesi yenilikçi yaklaşıma işaret etmekte, yapılan çalışmalarla bölge çiftçisinin tarımsal faaliyetlerine destek olunduğunun belirtilmesi ise kurumun halkla bütünleşme hedefini göstermektedir. Kepsut Ziraat Mektebi'nin yukarıda belirtilen nitelikleri, döneminin yapı üretim sistem ve bilgisi üzerinden mimari, eğitim, zanaat değerlerine, dönemi ve günümüz toplumsal yaşamındaki rolleri nedeniyle çevre etki, kullanım ve anı değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda yapı grubunun döneminin üetim politikalarına referans veren bir hafıza mekanı olma özelliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Anket çalışmaları sonucunda, bölgede yer alan kültürel miras stokunun sınırlı olmasının da etkisiyle, tarihi değerinden dolayı bölge halkı tarafından sahiplenilen bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşkenin yakın tarihte Kışla olarak kullanılması nedeniyle bölge halkı tarafından "Kışla Binası" olarak adlandırılması, kışla işlevinin yerleşkenin özgün kimlik değerinin önüne geçtiğini göstermektedir. Fakat bunun yanında, gazete haberleri ve sosyal medya gibi yayın organlarında Ziraat Mektebi olarak anılmaya devam edilmesi, yapının kentsel bellekteki çevre etki değerinin kesintisiz biçimde sürdürülmüş olması gibi etkenler hafıza mekanı niteliğini pekiştiren, özgün kullanımdan kaynaklanan bellek izinin kışla mekanı niteliği ile güçlendiğini gösteren önemli unsurlardır.

20. yüzyılın toplumsal ve siyasi dinamikleri doğrultusunda işlevi sona eren ve kapatılan kurum, sahip olduğu kırsal nitelikli fiziksel çevresini korumuştur.

Yerleşkede yer alan yapıların hemen hepsinde eleman kayıpları gözlense de beden duvarlarının ayakta olması nedeniyle yapıların kütlesel algısı ve yerleşke niteliği sürmektedir. Sahip olduğu tarihi değeri koruyan, buna rağmen herhangi bir koruma önlemi alınmayan yapılar doğal ve beşerî çevresel koşulların etkisi altında bozulmalara maruz kalmıştır. Bir diğer deyişle, yerleşkenin bilinirliği ve bellek izi sürmekle birlikte, içerdiği yapıların özgün mekânsal, strüktürel ve yapısal nitelikleri büyük ölçüde kaybedilmiştir.

Osmanlı modernleşmesinin mekansal ürünlerinden biri olarak kurgulanan yapı grubu; yerleşke niteliğini koruması, kırsal bağlamını sürdürmesi, kullanıcıyla kurduğu ilişki gibi nitelikleri sayesinde biricik olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle özgün yapısal özellikleri ve özgün kimlik değerinin vurgulanması gerekmektedir.

Atıl durumda olması sebebiyle doğal ve toplumsal çevre koşullarının olumsuz etkileri altında olan yapı gurubunun koruma altına alınması, devam etmekte olan fiziksel bozulmalarının durdurulması gerekmektedir. Kapsamlı bir belgeleme çalışması ile durumun projelendirilmesi öncelikli adım olmalıdır. Yapılması gerekli restitüsyon çalışması dönemsel müdahaleler belirlenmeli, mekânsal kurgu, yapım tekniği ve malzemesinin güçlendirilmesine ilişkin kararlar geliştirilerek yapı bütünlüğünü sağlayacak restorasyon önerileri geliştirilmelidir. Koruma önerileri geliştirilirken mimari ve temsiliyet değeri nedeniyle Mektep İdari Binası öncelik alınmalıdır. Öte yandan, yerleşke sınırlarının algılanabilirliğinin sağlanması, bu hedefle mesire alanından erişilebilse de alan bütününden ayrışan bir kurguya sahip olması önerilebilir. Alan kullanıcısının yerleşkenin öznel niteliği hakkında bilgilendirilmesi, bu hedefle yazılı ve görsel çalışmalarla özgün kimliği ve tarihsel süreci hakkında bilinirliğinin pekiştirilmesi gerekmektedir. Atıl durumda olan yerleşkenin yeniden kullanım önerisi ile bilginin üretildiği ve paylaşıldığı kullanımlarla işlevlendirilmesi, özgün durumda temsil ettiği yenilikçi anlayışı ve simgesel değerini parlatacak, hafıza mekanı niteliklerini yeniden güçlendirecektir.

BÖLÜM BEŞ
SONUÇLAR

Çalışmada odak alınan temel olgu, sürdürülebilir koruma yaklaşımları bağlamında incelenen hafıza mekanlarıdır. Hafıza mekanları sahip olduğu anı, bellek, anı anımsatıcılarının varlığı gibi değerler ile yer-toplum ilişkisinde öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir koruma yaklaşımlarının sacayaklarından biri olan kültürel süreklilik bağlamında hafıza mekanları, toplum kültürünün mekansal bir temsili olarak önem kazanmaktadır. Hafıza mekanlarının mimari nitelik, kentsel doku içerisindeki değişimi gibi fiziksel niteliklerinin yanında; toplumsal dinamikler ve kullanım değerini belirleyen yeniden işlevlendirme çalışmalarını içeren kapsamlı bir değerlendirme yapılması öngörülmüştür.

Hafıza mekanları, politika mekan ilişkisinin okunmasına imkan veren önemli bileşenlere sahip alanlardır. Bu alanların, yer ve kullanıcı arasında kurulan dinamik ilişkisi, söz konusu ilişki ve fiziksel çevrede gerçekleşen dönüşüm, yerin toplumsal bellekte bıraktığı izler ve toplumsal algı ve anlama bağlı olarak çok boyutlu bakış açısıyla irdelenmesi gerekmektedir. Toplumsal bellekteki izleri nedeniyle somut ve soyut değerlere sahip olan bu alanların hafıza mekanı niteliğinin güçlendirilmesinin ilk adımı, içerisinde bulunduğu çevrenin fiziksel ve toplumsal bağlamda anlaşılması ile mümkündür.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişimler, yerin değerini belirleyen bileşenlerin de değişmesine ve hatta zaman zaman yok olmasına sebep olmaktadır. Öte yandan, yaşanan dönüşüm özgün yapısal nitelik ve fiziksel çevreyle kurulan ilişki gibi nesnel belirleyicilerin zarar görmesine, yer-toplum bağında kopmaların yaşanmasına neden olabilmektedir. Yapı veya yapı grubunun kısmen ya da tamamen yok olması, yeniden inşası, bütünleşemeyen yeni işlevler gibi fiziksel durumuna ilişkin değişimler yapının bütünlüğünü bozabilmekte, ayrıca fiziksel çevresinin kentsel/kırsal niteliğindeki değişimler ve bunların yapı üzerindeki etkileri toplumsal bellekteki izinin dönüşümüne neden olmaktadır. Bu kapsamda yerleşkelerin toplumsal algı ve anlamı sahip olduğu özgün temsil değerini sürdürmekte ya da yeni

anlamlar kazanmaktadır. Yer-toplum ilişkisi kurabilmiş yapılar hafıza mekanı niteliğini sürdürmektedir.

Fiziksel ve toplumsal çevrenin dönüşümünün toplum-mekan ilişkilerine etkisi çerçevesinde kurgulanan bu çalışma, sürdürülebilir koruma yaklaşımlarının önemli araçlarından biri olan kültürel sürdürülebilirlik hedefi çerçevesinde kültür mekan ilişkilerinin dönüşümünü hafıza mekanları üzerinden okumayı hedeflemiştir. Bu hedefle, hafıza mekanlarının değişen nitelik ve anlamlarının toplum-mekan ilişkileri üzerinden değerlendirilmesine ilişkin bir çalışma gerçekleştirilmiş, Geç Osmanlı Dönemi tarım politikalarının mekansal yansımaları olan Ziraat Mektepleri irdelenmiştir. Bu bağlamda, incelenen yerleşkelerin tarihsel süreç ve günümüz dinamikleri bağlamında konumu ve çevresel özellikleri, ilişkilendiği kentsel ortamın dönüşümü ve yerleşkeye etkileri, yerleşkenin fiziksel nitelikleri ve mimari özellikleri tespit edilmiş, elde edilen bulgular üzerinden hafıza mekanı niteliklerinin oluşumu ve değişimi irdelenmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan Ziraat Mektepleri, Geç Osmanlı Döneminin modernleşme öngörüleri ile biçimlenmiştir. Bu kurumlar, dönemin tarım ve eğitim politikalarının ürünü olarak, tarım faaliyetlerini çağdaş bir anlayışla üretecek kişilerin eğitilmesinde rol oynamalarının yanı sıra, çiftçilerin yenilikçi yöntemleri deneyimleyebilmesini ve modern bir yaşamda idari, eğitim, tarım faaliyetlerinin bir arada kurgulanabileceğini ortaya koymaları açısından önemlidir.

Ziraat Mektepleri üzerine yapılan araştırmada, Geç Osmanlı Dönemi tarım politikaları doğrultusunda 12 mektebin kurulduğu, ancak bunların sadece beşinin günümüze ulaşabildiği belirlenmiştir. Söz konusu mekteplerden Halkalı Ziraat Mektebi ve Adana Ziraat Mektebi yapılarının kentsel bağlamı, ölçeği ve günümüz kullanımı ile diğer örneklerden farklılaşması nedeniyle inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Bursa, Ankara ve Kepsut Ziraat Mektepleri çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu mektepler, dönemlerinin üretim ve yapım sistemlerine dair bilgi sunması nedeniyle mimari, eğitim ve zanaat değerlerine; dönemi ve günümüz toplumsal yaşamındaki rolleri nedeniyle çevre etki,

kullanım ve anı değerlerine sahiptir. Sahip oldukları değerler ve kent kimliğinin parçası olarak anılmaları, yerleşke ve yapıların kültürel değerlerinin yanı sıra hafıza mekanı niteliği taşıdığını da göstermektedir. Yerleşkelere ilişkin değerlendirmeler, tarihsel süreç içerisinde fiziksel ve işlevsel değişimlerine, çevresel niteliklerinin dönüşümüne, toplumsal algı ve anlamlarının değişimine dair veriler sunmuştur.

5.1 Bulgular ve Değerlendirme

Yerleşkelerin kuruluş amacı ve içerdikleri üretim alanları, kırsal çevrede konumlandırılmalarını gerektirmiştir. İnşa edildikleri dönemde ilişkilendikleri kentin çeperinde konumlanan bu yerleşkelerin kırsal olarak nitelendirilebilecek fiziksel çevreleri, kentsel alanın yayılımı doğrultusunda dönüşmüştür (Tablo 5.1). Gelişen ve değişen kentin ulaşım aksları ve yapılaşma alanlarının içerisinde kalan yerleşkelerin fiziksel çevre nitelikleri değişmiş, imar baskısı doğrultusunda yerleşke sınırlarının korunması da mümkün olamamıştır. Bu süreçte yerleşkelerin tamamının numune çiftliğini kaybettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi yerleşkesi içerisinde sınırlı olsa da üretim alanlarının varlığını sürdürmesi, özgün yerleşke kurgusunun ve bütünleyici peyzaj unsurlarının izlenebilmesi, yerleşke niteliğinin ve algısının korunmasına imkân tanımıştır. Ankara Çoban Mektebi, özgün yerleşke niteliğini ve hatta yapı grubunu kaybetmiş, varlığını sürdürebilen Mektep Binası imar faaliyetleri nedeniyle kısıtlanmış çevresi ile birlikte atıl kalmıştır. Kepsut Ziraat Mektebi ise, fiziksel çevresinin kırsal niteliğini sürdürmesi ve yapılaşma baskısı altında olmamasının da etkisiyle yerleşke niteliğini korumuştur. Mektebin sahip olduğu yapı stoku büyük ölçüde yok olmuş olsa da beden duvarlarının varlığı nedeniyle yerleşke kurgusunu günümüze taşımıştır.

	Günümüzde Varlığını Sürdürmesi	Fiziksel Çevre Niteliği	Yerleşke Sınırlarını Koruması	Yerleşke Bütünlüğünü Koruması	Günümüz İşlevi
Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi	Evet	Kentsel	Hayır	Kısmen (Büyük Ölçüde)	Eğitim
Ankara Çoban Mektebi	Kısmen	Kentsel	Hayır	Hayır	Müze
Kepsut Ziraat Mektebi	Kısmen	Kırsal	Hayır	Kısmen (Az Ölçüde)	Atıl

Tablo 5.1 Yerleşkelerin günümüz fiziksel durumları

Yerleşkelerin günümüz fiziksel ve çevresel nitelikleri değerlendirildiğinde, Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi yerleşkesinin ve Kepsut Ziraat Mektebi'nin yerleşke niteliklerinin günümüzde sürmekte olduğu, ancak Ankara Çoban Mektebinin yerleşke niteliğinin yok olarak sadece bir yapıya (İdari Bina) indirgendiği belirlenmiştir. Sahip olduğu fiziksel çevre niteliğinin (kentsel doku içerisinde yer alması) değişiminin, yerleşke sınırlarının korunmasında etkili olduğu, dolayısıyla yapı grubu ve yerleşke bütünlüğünde önem kazanan bir nitelik olduğu görülmüştür. Ankara Çoban Mektebi ve Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nin yakın çevresi yapı yoğun bir alana dönüşmüş olsa da Bursa yerleşke niteliği büyük ölçüde korunmuştur. Bu durum yerleşke niteliğinin korunmasında özgün yapı grubu ile beraber uygulama alanları ve peyzaj ögelerin de önemini göstermektedir.

Tarihsel süreçte değişen toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda yerleşke işlevlerinde de değişmeler yaşandığı gözlenmiştir. Bursa Hüdavendigar Mektebi, farklı kurumlara bağlansa da eğitim işlevini kesintisiz sürdürmüştür. Ankara Çoban Mektebi yapı stokunu büyük ölçüde kaybetmiş, Mektep Binası, eğitim dışında işlevler üstlenmiş, ardından uzun süre atıl kalmış, 2023 yılı itibariyle müze olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Kepsut Ziraat Mektebi ise eğitim kullanımından uzaklaştırılarak askeri yerleşke olarak kullanılmış ve ardından kullanım dışı kalmıştır. Bu doğrultuda özgün işlevin sürdürülmesinin Bursa'da hafıza mekanı niteliğinin güçlendirdiği görülürken, Ankara'nın uzun süre yeniden işlevlendirilememesi bu niteliğin zayıflamasına neden olmuştur. Kepsut örneğinde

ise tarihsel süreç içerisinde askeri işlevle kullanımı, günümüz algısında öne çıkan bir değerdir. Hafıza mekanlarının fiziksel ve sosyal çevresi ile bütünleşerek sürekliliğinin sağlanabilmesi için yeni işlevin yerleşke tipolojisine uygun olması ve toplum dinamiklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Yerleşkenin anı ve bellek izlerinin, aidiyet ve toplumsal sahiplenme derinliklerinin, özgün işlev ve tarihi değere ilişkin farkındalığının ve toplum için anlamının belirlenebilmesi için alan kullanıcılarının görüşlerine başvurulmuştur. Bu amaçla hazırlanan ankette, kente dair farkındalığı, yerleşkenin bilinirliğini, mimarisi ve kullanımına dair bilinirliği, yerleşkeye ilişkin anıları ve yerleşkenin kent kimliğindeki rolünü anlamaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Ankette yer alan sorular ve yanıtları üzerinden hafıza mekanı niteliğinin tespitine katkıları şöyledir:

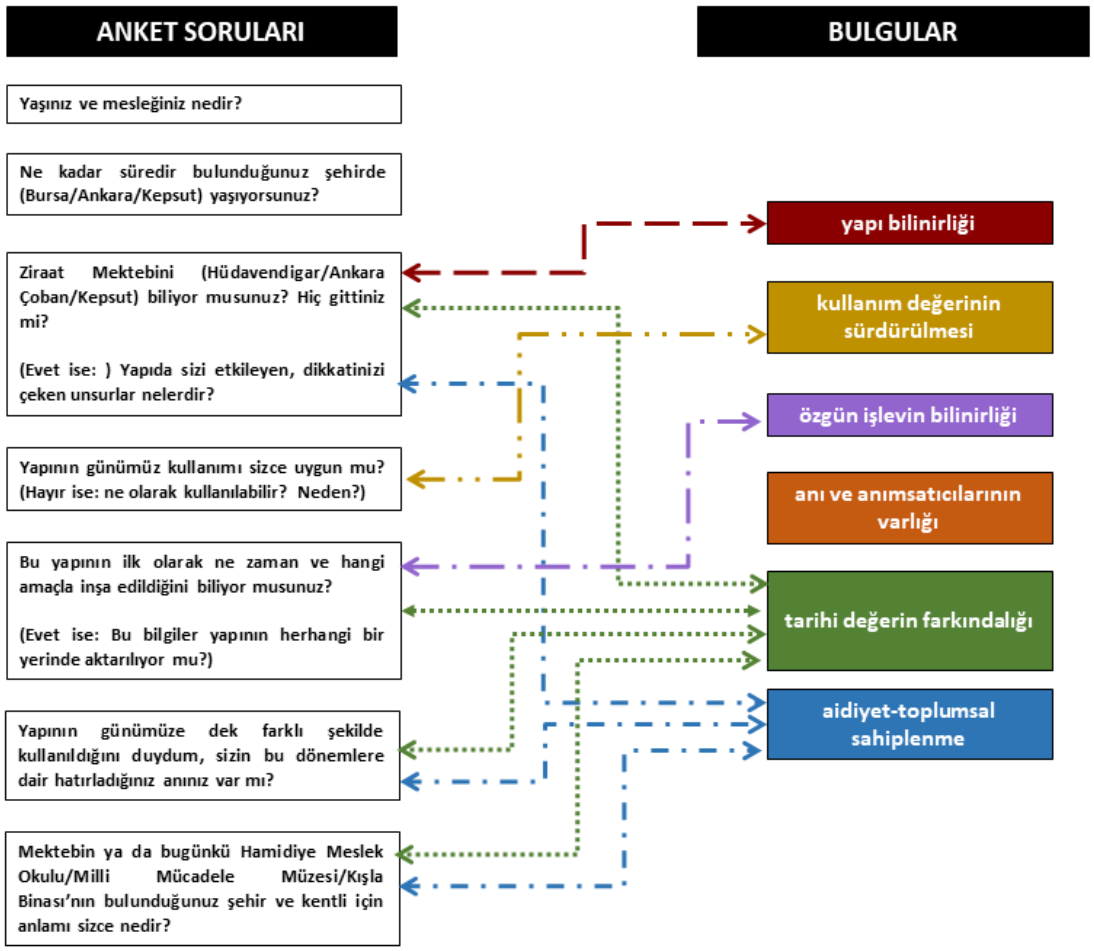

Şekil 5.1 Anket soruları ve bulgular

Anket ve derinlemesine görüşmelerde elde edilen veriler doğrultusunda çalışma alanlarının hafıza mekanı niteliklerinin sürdürülüp sürdürülmediğine ilişkin değerlendirme beş başlık altında derlenmiştir. Bunlar: Kullanım değerinin sürdürülmesi, özgün işlevin bilinirliği, anı ve anımsatıcılarının varlığı, tarihi değerin farkındalığı ve aidiyet-toplumsal sahiplenmedir.

- ***Kullanım değerinin sürdürülmesi***

Yapılar ve içerdiği mekanlar, hizmet verdikleri kullanımla bütün olarak algılanmakta, bellekte bu bütün üzerinden bir iz bırakmaktadır. Bu nedenle, değişen mekan ve/veya değişen işlev, bellekteki izin ve dolayısıyla hazıfa mekanı niteliğinin zayıflamasına neden olmaktadır. Öte yandan, yapı gruplarının üstlendiği yeni işlevlerin yapıyla bütünleşemediği durumlarda fiziksel niteliklerini korumaları da zorlaşmaktadır. Bu bakışla, incelenen örneklerin işlevlerindeki değişimler incelenmiş, değişen işlevlerin özgün mekansal nitelikler ile uyumu, kullanım değerinin ve çevre etki değerinin sürdürülebilirliği ve hizmet verdiği toplum ile ilişkisinde yarattığı etki irdelenmiştir.

Hüdavendigar Ziraat Mektebi, eğitim işlevini sürdürürken "tarımsal uygulamalı eğitim" anlayışını kısmen sürdürebilmiştir. Yalnız eğitim faaliyeti dışında yerleşke içerisinde sahip olunan sera, bahçe gibi üretim alanlarında tarımsal faaliyet devam etmekte, ürünler giriş yapısında halka arz edilmektedir. Ankara Çoban Mektebinin Karakol Binası olarak kullanılması ve ardından uzun süre atıl kalmasıyla çevre etki değeri olumsuz etkilenmiştir. Öyle ki, kentsel sirkülasyon alanı içerisinde kalarak tekil olarak varlığını sürdüren İdari Binanın fiziksel varlığının algısı da noktasında zayıflamıştır. Kepsut Ziraat Mektebi ise tarihsel süreçte üstlendiği kışla işlevi sebebiyle "Kışla Binası" olarak anılmakta ve bu işlevi özgün işlevinin önüne geçmektedir. Kentsel dokudaki değişim sebebiyle yoğun yapı alanları içerisinde kalan yerleşkeler, yapı grubu bütünlüğünü koruyamadıkları durumda kentsel değişimin etkisi altında kalarak algılama biçimini de değiştirmiş, çevre etki değeri üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur.

- ***Özgün işlevinin bilinirliği***

Mekan ve alanların toplumsal hafızada iz bırakabilmeleri için bilinir olmaları gereklidir. Yerin bilinirliği, yere dair farkındalık ve bu farkındalığın deneyimle güçlendirilmesi, yere dair anlamın ve hafıza mekanı niteliğinin oluşmasında önemli etkenlerdir. Alan çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen anketlerin ilgili sorularına verilen yanıtlar, özgün işlevin ve dolayısıyla mekanın toplumsal rolünün bilinirliği konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Üç yerleşke için de katılımcıların çoğunluğunun, yapıların özgün işlevlerini anlamada zorluk yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yerleşkelerin içerisinde/üstünde simgesel değerini açıklayan bilgilendirme levhalarının bulunmaması, kentli tarafından fark edilmemesine neden olmaktadır. Öte yandan, üç farklı alanı içeren anket çalışmasında da verilen yanıtlardan yapıların özgün işlevlerinin anlaşılmasının, cephe kurgusu, yerleşke şekillenişi ve geleneksel malzeme kullanımı ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, özgün işlevin bilinirliğinin sağlanabilmesi için mimari nitelik ve işlev arasında mekan karakteri ile bütünleşebilecek bir kullanım yaklaşımı kurulmasının önemini ortaya koymaktadır. Anket sonuçları söz konusu ziraat mektebi yerleşkelerinde, işlevlendirme kapsamında yeniden düzenlenmesinde mekansal karakterin sürdürülmesini sağlayacak kullanımların belirlenmesi ve koruma-kullanım dengesinin sağlanması gerektiğini göstermektedir.

- ***Anı ve anımsatıcılarının varlığı***

Fiziksel çevre ve bu çevrede gerçekleşen deneyim, hafızanın temel uyaranları olarak tanımlanmakta, mekanın anı oluşturmadaki etkisi ve anımsatıcı niteliği hafıza mekanı niteliğini biçimlendirmektedir. İncelenen alanlara ilişkin kullanıcı görüşleri, bu alanlara dair anıların zayıflığını göstermektedir. Yerleşke sınırlarının yok oluşu, yapıların yok olması ya da kullanılmaması ve bu nedenle deneyim olasılığının olmaması anımsatıcıların yetersizliğini işaret etmektedir. Katılımcıların hayatlarının büyük bir bölümünü yerleşkelerin bulunduğu kentte geçirmiş olmalarına karşın,

yerleşkede eğitimin uzun yıllar önce sonlanması ve bu nedenle eğitim kurumu dönemine tanıklık eden kullanıcılara ulaşmanın mümkün olamaması, özgün kullanım dönemine dair anıların silinmesinin temel nedenidir. Bununla birlikte, kolektif belleğin ve hafıza mekanı niteliğinin dinamik yapısı, farklı dönemlerde yeniden anı oluşmasını, yere dair bellek izlerinin yeni deneyim ve anılarla yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır. Her üç yerleşkeye dair katılımcı görüşleri bu bakışla değerlendirilmiş ve süreçte oluşan veya zayıflayan anılar ve bu anıların anımsatıcıları belirlenmiştir.

Katılım gören insanların bulunmaması, yerleşkelerin etki alanlarının dar sınırlara sahip olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Mekânın içinde yer alan anı anımsatıcılarının, kullanıcılara ve ziyaretçilere mekanla ilgili önemli bilgiler sunma ve duygusal bağ kurma konusunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi için verilen yanıtlarda, uygulama alanlarının vurgulanması, Kepsut Ziraat Mektebi yerleşkesinin rekreasyon alanı olarak kullanımının öne çıkması, hafıza mekanlarının amacına hizmet etme potansiyeli olduğunu göstermektedir. Yapı grubuyla bütünleşen yeniden işlevlendirme çalışmalarının yapı alanlarının kullanıcı ve ziyaretçileriyle daha derin bir etkileşimde bulunmalarına yardımcı olduğunu anlaşılmaktadır. Hafıza mekânlarındaki anı anımsatıcılarının varlığı ve potansiyelinin mekânın anlamını zenginleştirebileceğini, ancak bu süreçte koruma yaklaşımlarında işlev kullanım değerine ilişkin unsurların saptanması ve anlaşılırlığının arttırılmasının kullanıcı deneyiminde önemli unsurlar olduğunu göstermektedir.

- ***Tarihi değerin farkındalığı***

Yapılı çevrenin mimari karakteri ve mekan olduğu yaşam üzerinden sahip olduğu tarihi değer, kolektif bellekteki izinin derinleşmesinde ve hafıza mekanı niteliğinin oluşmasında önemli bir etkendir. Sözlü görüşme ve anket çalışmaları, incelenen ziraat mektebi yerleşkelerinin tarihi değerine ilişkin farkındalık düzeyine ışık tutmaktadır. Elde edilen veriler, yerleşkelerin tarihi değerine dair farkındalığın yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, katılımcıların mekanın tarihi

değerine olan farkındalıklarının yüksek olmasında, kişisel merak ve araştırmaların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar arasındaki mimarlar ve yerel yönetimde çalışanlar, yerleşkelere dair mevcut çalışmalar üzerinden mekteplerin tarihine ve mimari niteliğine dair bilgi sahibidir. Bunun yanında yerel ve ulusal gazetelerde yayınlanmış olan yapının tarihi değerine ve çalışmalarına ilişkin haberler, tarihi değerin bilinirliğine olumlu etkisi olan unsurlardır. Öte yandan, kullanıcı deneyiminin sürdürüldüğü alanlarda tarihi değerin bilinirliğinin daha yüksek gözlenmiştir. Bursa Hüdavendigar Mektebinde zirai eğitim ve uygulama sürdürülmekte, ayrıca yerleşkede elde edilen tarımsal ürünlerin satışı kesintisiz devam etmektedir. Eğitim, üretim ve satış üzerinden mekansal deneyimin sürmesi, yapının özgün işlevine ve tarihi değerine ilişkin farkındalığın güçlenmesinde ve toplumsal algının şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Yerleşkeyi oluşturan yapılarda geleneksel malzeme ve sistemlerin kullanımı ve dönem karakterini yansıtan cephe kurgusu, katılımcılarının tarihi değere ilişkin çıkarımlar yapmasını kolaylaştırmaktadır. Öte yandan, mimari karakter-zamansal temsiliyet arasındaki bu ilişkinin uzman bir bakış ile kurulabileceğini, bu alanda eğitim görmemiş bir kişinin bu ilişkiyi kurmasının beklenemeyeceğini belirtmek gerekir.

Bu bağlamda, yerleşkelerin tarihi değerine dair bilgilerin daha erişilebilir hale getirilmesi ve ziyaretçilerin/kullanıcıların kolaylıkla geçmişle etkileşimde bulunmaları için özgün yerleşke bütünlüklerinin olabildiğince korunması, yapı ve yerleşkelere dair tarihi bilgilerin aktarılması, akademi, basın ve hatta Sosyal medya üzerinden düzenli bilgilendirmeler yapılması gibi çeşitli yöntemlerin düşünülmesi gerekliliğini göstermektedir.

- ***Aidiyet-toplumsal sahiplenme***

Yerin toplumsal bellekteki izinin sürmesi, bu yere dair geçmiş anılarının anımsatıcı unsurların varlığı ile sürmesi, günümüz anılarının yeni deneyimler ile üretilmesi, yerin anlamının toplumda yarattığı gurur ve memnuniyet, aidiyet ve

sahiplenme duygularının temel etkenleridir. Bu bakışla, incelenen alanlardaki anımsatıcıların varlığı, değişen kullanımların yeni anı üretip üretemediği, bu alanlara ve kullanımlarına dair memnuniyet duyguları sorgulanmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan sözlü görüşmeler ve anket çalışmaları, incelenen yerleşkelere dair aidiyet ve toplumsal sahiplenme duygularına ışık tutmaktadır. Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi'nde, bölge halkının yerleşkenin tarihi değerinin farkındalığından ve günümüzde sahip olduğu eğitim işlevinin tarımla olan ilişkisinin farkındalığından söz etmek mümkündür. Özgün işlevini sürdürmesinin toplumsal sahiplenmenin sağlanmasındaki en önemli etken olduğu görülmektedir. Sınırları daralsa da yerleşke niteliğini koruması ve yerleşke içerisinde tarımsal üretim alanları yer alması, dahası ürünlerin yerel halkla buluşturulması vurgulanması gerekli olumlu yanlarıdır. Yapıyı biricik yapan bu özellikler yerel halkın aidiyet duygusu üzerinde olumlu etkilemiştir. Ankara Çoban Mektebi'nde ise tarihsel süreç içerisinde yapı gurubunun yitirilmesi, yoğun kent dokusu ve konumu dolayısıyla sirkülasyon alanı içerisinde kalması kentli tarafından algılanmamasına neden olarak alan kullanıcılarında olumsuz etki yaratmıştır. Bu durum yapıda uzun süredir aidiyet değerinin sürekliliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Öte yandan Kepsut Ziraat Mektebi, yeniden işlevlendirilememesine karşın içerisinde yer aldığı Kışla Mesire Alanı ve yakınında yer alan Kepsut ilçesi halkı tarafından sıkça tercih edilmesi sebepleriyle alan kullanıcıları tarafından bilinirliğini sürdürmüştür. Bu durumun aidiyet değerinin sürekliliğini sağladığı anlaşılmaktadır. Yerleşkelerin çevre etki değerinin kanallarından biri olan uygulamalı eğitim alanları numune tarlalarını kaybetmeleri, bölge halkıyla kurdukları destekleyici ilişkinin zarar görmesine neden olmuştur.

5.2 Yerleşkelerin Geleceğine Dair Öngörüler

Çalışma kapsamında ele alınan tarım politikalarının mekansal yansımaları olan Ziraat Mekteplerinin hafıza mekanı nitelikleri, kullanım değerinin sürdürülmesi, özgün işlevin bilinirliği, anı ve anımsatıcılarının varlığı, tarihi değerin farkındalığı ve aidiyet-toplumsal sahiplenme etkenleri kapsamında irdelenmiştir. İncelenen üç

yerleşkenin hafıza mekanı niteliklerinin, oluşum ve kullanım sürecindeki etkenler bağlamında çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Fiziksel çevreleri, mimari nitelikleri ve toplumla kurdukları ilişkiler bağlamında farklılaşan yerleşkelerin kültürel sürekliliğinin sağlanabilmesi için, sahip oldukları öznel durumlara ilişkin öznel koruma yaklaşımları geliştirilmesi gerekmektedir.

Bursa Hüdavendigar Ziraat Mektebi, tarihsel süreç içerisinde kopmalar yaşasa da özgün eğitim işlevini günümüze kadar sürdürmüş tekil bir örnektir. Genişleyen ve gelişen kent dokusu ile yerleşke sınırları daralan yerleşkenin, yerleşke içerisinde yer alan uygulama alanları, özgün ve yerleşke bütünlüğüne katkı sağlayan peyzaj ögeleri bunun yanında öne çıkan bir değer olarak özgün işlevin sürdürülmesi sonucu özgün işlevin bilinirliği olumlu etkilenmiştir. Anket ve görüşmeler, yerleşke içerisinde yer alan, dönemin yapım malzemesi ve tekniğini okunmasına imkan sağlayan özgün yapıların varlığının anımsatıcılar olarak öne çıktığını ortaya koymuştur. Ayrıca, yerleşke hakkında çıkan haberler ve görüşmeler, kentlinin yerleşkeyi sahiplendiğini ve "tarım kenti" olarak adlandırdıkları Bursa için önemli bir değer olarak tanımladığını göstermektedir.

Yerleşkenin hafıza niteliğinde kullanım değerinin öne çıkması, üretim işlevinin sürdürülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bursa kenti ve kentlisi için sahip olduğu hafıza mekanı nitelikleri ile önem ve değere sahip yerleşkenin, yakın döneme kadar sürmüş olan üretim işlevinin tekrar gündeme alınması gerekmektedir. Yerleşke kurulduğu tarihten itibaren devam eden ve yakın bir dönemde sonlanan ürün satış uygulaması, toplumla kurduğu ilişkinin sürdürülmesi bağlamında önemli bir unsurdur. Bununla birlikte, yerleşke içerisinde özgün kullanım ve değeriyle ilişkilenen bir takım ögelerin yanında, yerleşkenin yapım tarihine ve mekan politika ilişkisi kapsamında sahip olduğu temsiliyet değerine ilişkin farkındalığın güçlendirilmesi gereklidir. Özgün kitabenin tarihi bilgi ve belgelerden faydalanılarak , özgün mimariye referans veren bir dille şekilde yeniden üretimi, ayrıca yerleşke içerisinde belirlenen noktalarda tarihi değeri aktaran bilgilendirici tabela ve levhaların kullanımı yapının kültürel değerinin bilinirliğini arttıracaktır.

Ankara Çoban Mektebi yerleşkesi, yerleşke sınırlarının daralması ve hatta süreç içerisinde zaman zaman yitirilmesi, yapı grubunu kaybederek tekil bir yapıya dönüşmesi ve fiziksel çevresinde ana ulaşım aksları, yoğun yapı alanlarının var olması gibi etkenlerle fiziksel olarak varlığını sürdürememiştir. Mektebin yerleşke niteliğini ve özgün işlevini kaybederek tekil bir yapıya dönüşmesi, bu yapının özgün anlamı ile bütünleşemeyen kamusal işlev ile kullanılması ve ardından uzun süre atıl durumda kalması kullanım değerinin sürdürülemediğini göstermektedir. Yerleşkenin tarımsal üretim ve eğitim kapsamındaki anlam ve değerine dair farkındalıkta yitim gözlense de, tarihi değerine dair farkındalık daha güçlüdür. Nitekim günümüzde üstlendiği "Milli Mücadele Müzesi" işlevi, tarihsel süreç içerisinden dönemsel bir kullanım değerinin öne çıkarılması açısından önemlidir. Önemli kişi ve kişilerle olan bağlantısından güçlü bir anı ve anımsatıcı etken olarak kabul edilebilecek olan Çoban Mektebi, mekan politika ilişkisi doğrultusunda sahip olduğu değeri kaybederek, turizm politikaları kapsamında yeni bir yaklaşımla kullanım değeri kazanmıştır.

Çoban Mektebinin dönüşen hafıza mekanı niteliği, önemli bir ulusal bellekte öneme sahip olay ve kişilerle ilişkisi nedeniyle sürdürülmelidir. Öte yandan, yapının fiziksel çevresi ile ilişkisinin yeniden düzenlenmesi, özgün yerleşkeye ve kullanıma dair farkındalığı arttıracak bilgilendirme levhalarının oluşturulması, kültürel sürekliliği öncelik alan bir koruma yaklaşımı açısından önerilmelidir.

Kepsut Ziraat Mektebi, yerleşke sınırlarında daralma yaşansa da, fiziksel çevresinin büyük oranda kırsal niteliğini sürdürmesi nedeniyle yerleşke niteliğini sürdürmektedir. Son kullanımı olan kışla işlevinin ardından yeniden kullanıma açılmayan, bu nedenle fiziksel eskime ve kayıpların gözlendiği yapı grubunun, içinde konumlandığı mesire alanı için farklı bir görsel değer sunduğunu söylemek mümkündür. Yapıların mesire alanında serbestçe deneyimlenebilmesi, yapım malzemesi ve tekniği dolayısıyla yapım dönemi hakkında bilgi sunmasına ve böylelikle tarihi değerine dair farkındalık yaratılmasını mümkün kılmaktadır. Öte yandan, güncel kullanım değeri ve bölgede yer alan kısıtlı kültürel miras stoğundan biri olması, bölge halkının alanı sahiplenmesinde ve aidiyet duymasında etkendir. Bölge halkı tarafından kullanım sürecindeki belirli bir döneme vurgu yapılarak

“Kışla Binası” olarak adlandırılan ve günümüzde mesire alanı olarak memnuniyetle kullanıldığı tespit edilen yerleşke, günümüzde yeni bir hafıza mekanı niteliği kazanmıştır.

Hafıza mekanı niteliğinin sürdürülmesinde güncel anı ve anımsatıcılarının önem kazanabileceğini gösteren yerleşke, yeniden işlevlendirme çalışmalarında özgün kullanım değerinin sürdürülmesinin bir zorunluluk olmadığını, güçlü olan anı ve anımsatıcılarının varlığı ve güncel toplumsal sahiplenme değerleriyle sürdürülebileceğinin bir örneğidir. Dolayısıyla fiziksel bozulmaların durdurularak, bölge halkı için bir sosyal-kültürel etkinlik mekanı olarak kullanılması uygun olacaktır. Öte yandan, yoğun fiziksel bozulmanın gözlemlendiği yapıların belgelenmesi ve mimari niteliklerinin kayıt altına alınması gerekmektedir. Yapılacak koruma çatısı uygulamasıyla, doğal çevre faktörlerinin azaltılması, bunun yanında sosyalleşme alanı olarak kullanımının devamlılığını sağlayacaktır.

Ziraat Mektepleri, döneminin yapı üretim sistem ve bilgisi üzerinden mimari, eğitim, zanaat değerlerine, dönemi ve günümüz toplumsal yaşamındaki rolleri nedeniyle çevre etki, kullanım ve anı değerlerine sahiptir. Osmanlı modernleşmesinin mekansal ürünlerinden biri olarak kurulan bu yerleşkelerin hafıza mekanı niteliğine dair değerlendirmeler; yapı grubunun varlığı, yerleşke sınırlarının ve fiziksel çevresinin değişimi ve kullanım değerine ilişkin tespitler doğrultusunda gerçekleşmiştir. İncelenen Ziraat Mekteplerinde, yerleşke niteliğinin korunmasının ve özgün fiziksel çevrenin sürdürülmesinin, özgün işlevin bilinirliği ve tarihi değerin farkındalığı bağlamında olumlu yansımaları olduğu görülmüştür. Bunun yanında, özgün işlevinin sürmesi ya da yerleşke niteliğine uygun yeniden işlevlendirilmesi, yapı bilinirliğinin zarar görmeden kullanım değerlerinin, anı ve anımsatıcılarının varlığının sürdürülmesini sağlamıştır. Bu bakışla, sahip oldukları kültürel değerler nedeniyle korunması önerilen yerleşkelere ilişkin koruma kararlarında, mimari ve estetik değerin korunması, yeni kullanımların yerleşke potansiyeline uygunluğu, mekânsal kimliğin sürekliliği, çevre etki, aidiyet ve simgesel değerlerin sürdürülmesi ve toplumsal sahiplenmenin güçlendirilmesi hususlarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Müdahale kararlarının üretilmesinde belirleyici olacak bulgulara bu

sorgu parametreleriyle ulaşılması, bu kararların yerleşkeyi çevreleyen alanın dinamikleri ve kullanıcının toplumsal yapısına uygunluğunu sağlaması açısından önemlidir. Böylelikle, hafıza mekanının kullanıcısının sahip olduğu sosyal ve kültürel unsurlarla bütünleşmesini, anı, bellek ve sahiplenme ve aidiyet gibi simgesel değerlerinin güçlendirilerek sürdürülmesini sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Acun, C. (2021). Hafıza Mekânlarında Sanatın Bir İletişim Ve Öğrenme Biçimi Olarak Kullanılması. Galatasaray Üniversitesi İleti-Ş-İm Dergisi. Https://Doi.Org/10.16878/Gsuilet.942919

Akbaş, R. (2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bursa'da Eğitim Hayatı (İlk Ve Ortaöğretim) (1876-1930) [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Akkurt, H. B. (2010). Mimari Koruma Disiplininde Sürdürülebilirlik; Hedefler, Olasılıklar. İçinde Mimari Korumada Güncel Konular.

Altepe, R., Oğuzoğlu, Y., Yüceyılmaz, İ., Koca, H. A., & Koca, F. D. (2010). Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi. Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Aracı, B. (2010). Cumhuriyet Döneminden Günümüze Tarım Politikalarında Devlet Çiftliklerinin Rolü Ve Fiziki Mekâna Etkisinin İrdelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Aslan, Ş. (2018). Sociology & Anthropology (C. 10). Ijopec Publication Limited.

Assmann, J. (2015). Kültürel Bellek (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Atabay, Z. E. (2019). Çok Katmanlı Kültür Mirasının Tanımı Ve Korunmasında Bellek-Değer-Mekân İlişkisi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı Yerleşkesi Örneği. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

AydiN, S. (2022). Yeni Hafıza: Kolektif Hafıza Ve İktidar İlişkisinde Yeni Bir Faz Mı? İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(43), 588-604. Https://Doi.Org/10.46928/İticusbe.944964

Aydoğmuş, E. (2017). Atatürk Dönemi Tarım Politikalarının Balıkesir'deki Uygulamaları (1923-1938) [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Ayhan, A., Kır, M., & Soykan, A. (2004). Dünüyle Bugünüyle Şeftali Diyarı Kepsut. Kepsut Belediyesi Başkanlığı.

Aysal, N. (2007). Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri Ziraat Mektebi. Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 359-396. Https://Doi.Org/10.1501/Tite_0000000107

Bahçeci, M., & Yenel, A. (2019). Ankara Eski Çoban Mektebi'nin Mevcut Durumu Ve Yeniden İşlevlendirme Olanakları. Ida: International Design And Art Journal, 1(1).

Batur, A. (1994). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İçinde Halkalı Ziraat Mektebi (1-3, S. 528). Kültür Bakanlığı Ve Tarih Vakfı.

Bergson, H. L. (2007). Madde Ve Bellek: Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme. Dost Kitabevi.

CengiZ, A. (2021). Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları (1865-1920) [Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Chiu, R. L. H. (2004). Socio-Cultural Sustainability Of Housing: A Conceptual Exploration. Housing, Theory And Society, 21(2), 65-76. Https://Doi.Org/10.1080/14036090410014999

Coşkun, B. S. (2015). Constructıve Conservatıon: A Brıtısh Approach To Conservatıon. Iıı Congreso Internacional Sobre Documentación, Conservación, Y Reutilización Del Patrimonio Arquitectónico.

Çağla, C. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. Cogito, 50, 217-232.

Çalak, I. E. (2013). Belleğin Kentsel Mekan Ve Mimarlık Yoluyla Yapılanma Süreçleri [Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Çanakkale, E. (2012). Endüstri Mirası Kapsamında Yapıların Korunarak Yeniden Değerlendirilmesinde Tasarımcı-Mekan Etkileşimi. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Çeşme, V. (2011). Halkalı Ziraat Mektebi [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Çeşme, V. (2014). Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu Ve İdari Yapısı. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, 15(2), 39-80.

Çiftçi, C. (2009). "Hudâvendigâr Hamidiye Zirâat Mektebi",Osmanlı Modernleşmesi Ve Bursa Sempozyum Kitabı. Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Dede, E. (2017). Selanik Ziraat Mektebi (1889-1912). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Demirkan, Ö., & Karaibrahimoğlu, S. (2018). 10.31198-İdealkent.493386-622837.Pdf. İdealkent, 9(25).

Dostoğlu, N. (2009). Modernleşme Döneminde Bursa'daki Kentsel Gelişme. Osmanlı Modernleşmesi Ve Bursa, 11-30.

Duran Bünyamin, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler" (1870–1914), 5. Milletlerarası Türkiye Sosyal Ve İktisat Tarihi Kongresi, İstanbul: 21 – 25 Ağustos 1989.

Erdoğan, A., Günel, G., & Kılcı, A. (2008a). Osmanlı'da Ankara (2. Baskı). Ankara Büyükşehir Belediyesi.

Erdoğan, A., Günel, G., & Kılcı, A. (2008b). Tarih İçinde Ankara (2. Baskı). Ankara Büyükşehir Belediyesi.

Erdoğan, N. Ç. (2021). Çukurova'nın Kalkınmasında Sosyal Ve İktisadi Yönleriyle Atatürk Çiftlikleri [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.

Erkmen, A. (2006). Mimarlık Ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910).

Eser, C. (2020). Berlin'de Mekân Savaş Hafıza İlişkisi: Beelitz Sanatoryumu (Master's Thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi).

Günendi, R. (2019). Cumhuriyet'in İlanının İlk Yıllarında Balıkesir (1923-1926) [Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

Halaç, H. H., Çoban, Z., & Sarıaydın, E. U. (2022). Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması Ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi. Van Yüzüncü Yıl University The Journal Of Social Sciences Institute, 56.

Halbwachs, M. (2019). Kolektif Bellek (Z. Karagöz, Çev.; 2. Bs). Pinhan Yayıncılık.

Hüküm, M. (2018). 19. Yüzyıl Sonu Ve 20. Yüzyıl Başlarında Ankara Vilayetinde Eğitim [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Hürol, H. Y. (2014). A Study On Socıal Sustaınabılıty: The Case Of Doğanbey Urban Renewal Project In Bursa. Mıddle East Technıcal Unıversıty.

Kamhi, R. (2013). Değişen Kent Ortamında Hafıza Mekan Ve Sanat Yapıtı İlişkisi. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Kardeş, M. E. (2019). Mekanın Politikliğine Dair: Mekan Üretiminin Dayanakları. 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book, 636-641. Https://Doi.Org/10.26650/Pb/Ps12.2019.002.062

Kaya, N. N. (2021). İstanbul Kandilli Semtinin Tarihi Dokusunun Sürdürülebilir Koruma Bağlamında İrdelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Keskin, Ö. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası Ve Çoban Mektebi. Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 28, 87-106. Https://Doi.Org/10.1501/Otam_0000000557

Kırpık, G., Erdoğan, A., & Çam, M. (2015). Şehri Kadim Ankara (C. 3). Ankara Büyükşehir Belediyesi.

Koca, F. D. (2010). Bursa Tarım Meslek Lisesi. İçinde Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi. Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Kumaş, N. (2011). Iı. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909) [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B., & Demir, K. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. Otam(Ankara, 0(40), 245-277. Https://Doi.Org/10.1501/Otam_0000000708

Kuruçaylı, B. (2020). Kolektif Bir Hafıza Mekanının İyileştirme Süreci: Yeni Cami Ve Çevresi (Malatya) İçin Peyzaj Tasatım Önerisi. İnönü Üniversitesi.

Lefebvre, H. (2014). Mekanın Üretimi (I. Ergüden, Çev.; İkinci Baskı: Eylül 2014). Sel Yayıncılık.

M. Nurdoğan, A. (2011). Iı. Abdülhamit Döneminde Devletin Kosova'da Aaçtığı Okullar. Turk Kulturu Lncelemeleri Dergisi, 02(05), 35-76. Https://Doi.Org/10.24058/Tki.291

Oğuzoğlu, Y. (2010). Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi Ve Bir Uygulaması. İçinde Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi. Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Önel, M., & Koca, F. D. (2010). Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerinde Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi. İçinde Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Ziraat Mektebi. Bursa Büyükşehir Belediyesi.

Özak, N. Ö. (2009). Bellek Ve Mimarlık İlişkisi Kalıcı Bellekte Mekansal Öğeler [Phd Thesis]. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Özak, N. Ö., & Gökmen, G. P. (2009). Bellek Ve Mekan İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi. İtü Dergisi, 8(2), 145-155.

Özakpınar, Y. (2009). Hafıza. Ötüken Neşriyat.

Özaslan, N. (2010). Mimari Koruma Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi", Mimari Korumada Güncel Konular.

Öztürk, B. (2019). 1918-1938 Yılları Arasında Ankara'da Sosyal Ve Kültürel Hayat [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Parmaksız, P. M. Y. (2019). Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma. Ankara Üniversitesi İlef Dergisi, 6(1), 7-26.

Pierre Nora. (2006). Hafıza Mekanları (Mehmet Emin Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.

Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine". Sayıştay Dergisi, 60.

Quataert, D. (2000). Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922 (10. Baskı). İletişim.

Sakaoğlu, N. (1994). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Eski Odalar.

Sanal, Ş., Menteş Gürler, A., & Erler, M. Y. (2019). Yitirilen Bir Servet: Tiftik Keçisi. Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 25(6). Https://Doi.Org/10.9775/Kvfd.2019.21820

Sarıkaya, M. (2016, Aralık). Ziraat Mektepleri. Kafdağı, 1(1).

Sarıkoyuncu, A., & Kayıran, M. (1998). Atatürk, Cumhuriyet Ve Türk Tarımı: Atatürk'ün Tarım Politikası Ve Sonuçları. Erdem, 11 (31), 216.

Schacter, D. L. (2010). Belleğin İzinde.

Sevimli, M. E. (2023). Ankara'da Bulunan Çoban Mektebi İçim Koruma, Restorasyon Ve Yeniden İşlevlendirme Önerisi [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Sevinç, M. (2019). Bir Hafıza Mekanı Olarak Kent Meydanı Ve Dönüşümü: Otto Herbert Hajek'in Ankara Hergelen Meydan Projesi Örneği. Akdeniz Sanat Dergisi, 13(24).

Sevinç, M. R., Davran, M. K., & Sevinç, G. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Kırsal Alanda Uygulanan Eğitim Politikaları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(56).

Soykan, F. (1999). Doğal Çevre Ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm. Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi, 10.

Sönmez, A. L. (2010). Nitelikli Servisli Konutların (Resıdence) Sosyo-Kültürel Sürdürülebilirlik Boyutunun Kullanıcı Açısından İncelenmesi: Levent Loft Örneği (Doctoral Dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Şentürk, N. (2019). Balıkesir Merkez İlçesindeki Kamu Yapıları (19. Yüzyıl-20.Yüzyıl Başı) [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Till, K. (2003). Places Of Memory. A Companion To Political Geography, 289-301.

Topçuoğlu, F., & Gürel, H. M. (2020). Mekân-Politika Ekseninde Konya Kültürpark'ın Dönüşümü. İdealkent, 11(31), 1487-1516. Https://Doi.Org/10.31198/İdealkent.741383

Tuncer, S. (2018). Yaşayan Bir Hafıza Mekânı Olarak Fabrika: Antalya Dokuma Çalışanlarının Fabrika Anlatıları. Loji, 1(2).

Usta, E. N. (2018). Revealıng And Restrengthenıng The Relatıon Of Memory Places And Herıtage Places: The Case Of The Hisarbaşı Neıghborhood In Milas [Yüksek Lisans Tezi]. Middle East Technical University.

Uyanık, C. (2011). Sürdürülebilirlik Bağlamında Endüstri Alanlarının Yeniden Kullanımı Ve Adapazarı Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Uzun, A., & Gül, M. F. (2019, Aralık). Tarihi Coğrafya Perspektifinden "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(42).

Ümer, E. (2017). Walter Benjamin'de Tipler, İmge Ve Deneyim. Sinefilozofi, 2(4), 25-55. Https://Doi.Org/10.31122/Sinefilozofi.351043

Vurgun, A. (2018a). Iı. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Vurgun, A. (2018b). Vurgun-Egitim Ogretim Faaliyetleri.Pdf [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yavuz, F. (2005). Türkiye'de Tarım. Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1, 252.

Yıldırım, M. (2008). Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu Ziraat Mektebi (1847-1851). Otam(Ankara, 223-240. Https://Doi.Org/10.1501/Otam_0000000552

Zafer, S. (2019). Kolektif Hafıza Ve Mekansal Pratiklerin Dijital İletişim Araçları Etkisinde Dönüşümü [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

II. Abdülhamid Han'ın Yıldız Albümleri

Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Atatürk Kitaplığı Dijital Arşivi

Balıkesir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi

Kepsut Belediyesi Arşivi

Salt Arşiv

Vekam Dijital Kütüphane&Arşiv

URL- 2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:Ankara%27daki_an%C4%B1tlar

URL- 3: https://aposto.com/s/sehirlerde-bellek-olusturmak-hafiza-mekanlari

URL- 4: https://www.anadolufeneri.com.tr/

URL- 5: bellekmekanlari.org

URL- 6: https://www.hafizaharitasi.com/map

URL- 7: http://katalog.istanbul.edu.tr/

URL- 8: https://izu.edu.tr/

URL- 9: https://egitim.tarimorman.gov.tr/adana/Menu/24/Kurum-Hakkinda

URL- 10: bursa.gov.tr/tarihçe

URL- 11: https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-335326/eski-bursa.html

URL- 12: eskiturkiye.net

URL- 13: www.bursadakultur.org

URL- 14: www.aa.com.tr/tr

URL- 15: www.ntv.com.tr/galeri

URL- 16: ktb.gov.tr

URL- 17: https://youtu.be/ZaXPhDznPTs

URL- 18: https://youtu.be/b2WbN9qDj9w

URL- 19: https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/tarihi-binaya-kapsamli-temizlik-41352810

URL- 20: https://www.sozcu.com.tr/milli-mucadelenin-simgesi-olan-coban-mektebi-curuyor-wp2317069

URL- 21: https://www.yozgatcamlik.com/

URL- 22: https://kepsut.bel.tr/

URL- 23: https://archives.saltresearch.org/

URL- 24: https://earth.google.com/

URL- 25: https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asirlik-ziraat-mektebi-turizme-kazandirilacak-/1005652

URL- 26: politikam.com/manşet

URL- 27: trtbelgesel.com